

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(DİN SOSYOLOJİSİ)

**CELAL NURİ İLERİ'NİN
DİNİ VE İÇTİMAİ HAYATA BAKIŞI**

Yüksek Lisans Tezi

Yusuf Doğan

Ankara-2003

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(DİN SOSYOLOJİSİ)

**CELAL NURİ İLERİ'NİN
DİNİ VE İÇTİMAİ HAYATA BAKIŞI**

Yüksek Lisans Tezi

Yusuf Doğan

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Münir Koştaş

Ankara-2003

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(DİN SOSYOLOJİSİ)

**CELAL NURİ İLERİ'NİN
DİNİ VE İÇTİMAİ HAYATA BAKIŞI**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Münir KOŞTAŞ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ

GİRİŞ

- 1- ARAŞTIRMANIN KONUSU.....
1
- 2- ARAŞTIRMANIN AMACI.....
2
- 3- ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....
3
- 4- ARAŞTIRMANIN VARSAYIMLARI.....
3
- 5- ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI.....
... 4
- 6- ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....
4

I. BÖLÜM

CELAL NURİ İLERİ'NİN HAYATI ŞAHSIYETİ VE ESERLERİ

- 1- Ailesi ve Hayatı
..... 7
- 2- Şahsiyeti.....
. 9
- 3- Eserleri.....
. 11
- 4- Gazeteciliği.....
. 13
- 5- İttihat ve Terakki İle İlişkisi.....
17

6- Düşünce	
Çizgisi.....	24

II. BÖLÜM

CELAL NURİ İLERİ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMDEKİ FİKİR AKIMLARI

Celal Nuri İleri'nin yaşadığı dönemdeki fikir akımları.....	
26	
1- Osmanlıcılık.....	
27	
2- İslamcılık.....	
29	
3- Türkçülük.....	
33	
4- Batıcılık.....	
35	

III. BÖLÜM

CELAL NURİ İLERİNİN DİNİ HAYATA BAKIŞI

A-İlahiyat Konularına

Bakışı.....	40
aa) Din ile İlgili Görüşleri.....	
40	
ab) İslamiyet ve İslam İnançları.....	
43	
ac) Ruh ve Ruhçuluk.....	
46	
B- Siyaset ve Din İlişkisi.....	
48	
ba) Hükümet-i İslamiye.....	
48	

bb) 20. Yüzyılda Türkler.....	51
bc) Müslümanlar Arasında Ayrılık (İslam Arasında Tefrika)	52
bd) Müslüman Anarşisi	56
be) Esasen Var Olan İttihad-ı İslam.....	58
bf) Hilafet Meselesi	61
bg) Dini İnkılap.....	63
C- Ahlaka Bakışı.....	64

IV. BÖLÜM

CELAL NURİ İLERİNİN İÇTİMAİ HAYATA BAKIŞI

A-)Felsefe Ve Felsefecilere

Bakışı.....	69
aa) Materyalizm.....	70
ab) Sosyalizm.....	73
B-) Büyük Olaylara Bakışı.....	77
ba) Osmanlı İmparatorluğu'nun Durumu ve Çöküş Nedenleri.....	77
bb) Birinci Dünya Savaşı.....	82
bc) Mütareke ve Milli Mücadele.....	85

bd) Mandacılık.....		
89		
be) Cumhuriyetin İlanı.....		
90		
bf) Türk İnkılabı.....		
92		
C-) Sosyal		Hayata
Bakışı.....	98	
ca) Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Öğretim.....		
98		
cb) Osmanlı İmparatorluğunda Kadının Eğitimi, Evlenmesi.....		
99		
cba) Kadının Terbiyesi.....		
101		
cbb) İçtimaiyette Aile.....		
103		
cbc) Türk Toplumunda Aile.....		
105		
cbd) Örtünme Meselesi (Tesettür ve İhticab).....		
108		
cc) Hukuk, Devletler Hukuku.....		
109		
cd) İktisat.....		
115		
ce) Devlet Şekilleri.....		
117		
D-) Kültür Ve Medeniyete Bakışı.....		
121		
da) Dil ve Edebiyat.....		
121		
db) Alfabe.....		
123		

dc) Tarih ve Millet.....
124

dd) Medeniyet.....
129

SONUÇ
133

KAYNAKÇA.....
136

TÜRKÇE ÖZET
İNGİLİZCE ÖZET

ÖNSÖZ

XX. yüzyıl Türk toplumu için önemli tarihi değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Osmanlı devletinde II. Meşrutiyet dönemi, beklenen-beklenmeyen siyasi ve sosyal değişimlerin, problemlerin yoğun olarak yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde Jön Türkler, batılı fikirleri ve Batıda tartışılan problemleri ülkeye getirmişlerdir. Dönemin birbirinden kopuk durumda bulunan fikir adamları, farklı yayın organlarında bir araya gelerek çökmekte olan Osmanlı Devletinin yıkılışını önlemek için çareler üretmeye çalışmışlardır.

II. Meşrutiyetin ilanı günlerinde devleti kurtarma, dini hayatı canlandırma, aktif ve ahlaklı toplum oluşturma düşünceleri bir müddet sonra yerini mevcudu koruma anlayışına bırakmıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılışını önlemek için çarelerin arandığı bu dönem, fikir akımlarının oluşmasına ve gelişmesine katkıda bulunmuştur. Yayın organlarıyla sosyal hayata etki eden bu çabalar siyasi olaylara kayıtsız kalmamıştır. Başlangıcı XVIII. yüzyıla kadar uzanan batılılaşma hareketleri II. Meşrutiyetle doruk noktasına ulaşmıştır. Önceleri askeri ve siyasi alanda başlayan değişim, Türk toplumunun düşünce dünyasında yer tutmuştur.

II. Meşrutiyet sonrasında devlet adamları ve düşünürler “bu devlet nasıl kurtarılabilir?” sorusuna cevap aramışlardır. Meşrutiyet, Milli Mütareke, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında en hayati mesele olan değişimi savunan fikir adamlarından biri de Celal Nuri İleri'dir. Batıyı çeşitli yönleriyle tanıyan ve ondan sanayi medeniyetinin alınmasını savunan Celal Nuri İleri, Batı kültürüyle yetişmiştir. “Baticılık” akımının diğer temsilcilerinden, Batıya rezervli bakışıyla ayrılmaktadır.

Celal Nuri İleri'nin görüşleri esas alınarak yapılan bu araştırma, giriş ve dört ana bölüm ile sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın problemi, amacı, önemi, varsayımları, kapsam ve sınırlılıkları ile yöntemi incelendi.

Birinci bölümde, Celal Nuri İleri'nin hayatı ve eserleri, şahsiyeti, düşünce çizgisi incelendi. İkinci bölümde, II. Meşrutiyet dönemi fikir akımları incelendi.

Üçüncü bölümde Celal Nuri İlerinin sosyal hayata bakışı ; dördüncü bölümde ise dine bakışı incelendi.

Tez konusunun belirlenmesinde ve çalışmalarım esnasınca her türlü teşvik ve yardımlarından dolayı hocam ve danışmanım sayın Prof. Dr. Münir KOŞTAŞ Bey'e teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Yusuf DOĞAN
Ankara-2003

1- Araştırmanın Konusu

Tarihi araştırmalar insanoğluna, geçmişi öğrenmek, bugünü anlamak ve geleceği yorumlayabilmek için yardımcı olmaktadır. Türk düşünce tarihi üzerinde yapılacak araştırmalar da geçmişle gelecek arasında kültür birliğini sağlama hususunda önemli katkı sağlayacaktır.

Osmanlı Devleti, askeri ve siyasi alanlardaki gücünü ve üstünlüğünü XVIII. yüzyılın başlarından itibaren kaybetmeye başlamıştır. Avrupa’da yaşanan sosyal, kültürel ve siyasi alanlardaki gelişmeler, Batı ile giriştiği askeri ve siyasi mücadelelerden yenik olarak çıkan Osmanlı Devleti’ni bir çok alanda yenilikler yapmaya yöneltilmiştir.

Batı’nın Osmanlı’ya bir çok alanda üstünlük sağlaması karşısında ülkede, devletin kurtuluşa erebilmesi için devlet adamları, batı tarzında değişiklikler yapılması gereğine işaret etmişlerdir. Bu düşünceden hareketle ülkede, Batı rnek alınarak yenilikler yapılmaya başlanmıştır. Avrupa kaynaklı bu yeni uygulama ve yöntemler ülkemizde her zaman beklenen sonuçları verememiş ve bir takım tepkilere yol açmıştır.¹

Osmanlı ve Türk toplumunun kurtuluşu için batılılaşmayı benimseyen ve ‘‘Baticılık’’ akımının savunucularından olan Celal Nuri İleri, Batı düşünce ve kültürünün ülkemizde tanıtılması ve benimsenmesinde aracılık etmiştir. O, siyasi ve fikri yayımlarıyla II. Meşrutiyet sonrası Türk düşünce tarihinin önemli bir simasıdır. Osmanlı Devleti’nin siyasi bunalımlar yaşadığı ve parçalandığı dönemde yaşamış, Türklerin ve Müslümanların çeşitli dini ve toplumsal problemlerine değinmiş ve üzüm önerilerinde bulunmuştur.

Bu çalışmanın konusunu Osmanlı Devleti’ndeki fikir akımları, kurumlar, ve değişik bir çok konuda yayımladığı makale ve kitaplarla düşünce tarihimizin önemli simalarından olan Celal Nuri İleri’nin din ve toplum görüşlerinin incelenmesi oluşturmaktadır.

2- Araştırmanın Amacı

¹ Mümtaz Turhan, *Garplılaşmanın Neresindeyiz?*, İstanbul, 1972, s.11-12.

Osmanlı toplumu, çağdaş uygarlık düzeyine erişebilmek maksadıyla devlet ve fikir adamları ile batılılaşmayı benimsemiştir. II. Meşrutiyet Döneminde bir fikir akımı olarak “Batıcılık”, Cumhuriyet Türkiye’sinde taklitten uzak, milli kültürle bütünleşme olgunluğuna erişmeyi hedeflemiştir. Osmanlı Devleti’nin son, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarındaki düşünce tarihimizin araştırılması günümüz için büyük önem taşımaktadır. Günümüz insanımızın dini, sosyal ve kültürel problemlerinin kaynağını aramak ve geçmişte yaşanan olayları, sebep-sonuçlarını öğrenmek yaşadığımız problemlerin çözümüne katkı sağlayacaktır.

Bu araştırmadaki amaçlarımız şu şekilde sıralanabilir:

- 1- Celal Nuri İleri’nin genel düşünce çerçevesine açıklık kazandırmak suretiyle Türk fikir hayatının bir bölümünü aydınlatmak,
- 2- Celal Nuri İleri’nin II. Meşrutiyet ve sonrasında Osmanlı toplumunun aydınlatılmasındaki rolünü belirlemek,
- 3- Celal Nuri İleri’nin yaşadığı dönemin sosyal ve dini içerikli problemlerine nasıl bir çözüm önerdiğini ortaya koymak,
- 4- Yakın tarihimizde yaşamış olan Celal Nuri İleri’nin, sosyal ve dini hayata ait görüşlerini inceleyip günümüz insanlığına sunmak ve bu çerçevede, yaşanan bazı problemlerin çözümüne yardımcı olmaktır.

3- Araştırmanın Önemi

Türk Milleti’nin I. Dünya Savaşı, Mütareke, Milli Mücadele ve Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne geçtiği buhranlı yıllarında yaşamış, gazeteci, fikir ve siyaset adamı, geçiş dönemi mütefekkeri olan Celal Nuri İleri’nin, yazdığı kitap ve makaleler, Türk milleti için çok önemli olan bu devre ait bilgi ve fikirler içermektedir. Yakın tarihimizin bu sancılı döneminde yaşayan Celal Nuri’nin fikirlerinin bilinmesi Türk toplumunun sosyal hayatını, demokrasi geçmişimizi, fikir dünyamızı tanımamızda yardımcı olacaktır.

Osmanlı Devleti’nin son dönemleri ve genç Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarının araştırılması, o dönemin en popüler akımlardan biri olan batılılaşma akımı ve bu akımın önemli simalarından olan Celal Nuri İleri’nin dini ve

içtimai hayata ait fikirlerinin bilinmesi, dönemin fikir akımlarının anlaşılabilmesi açısından önemlidir.

Bu çalışma Celal Nuri İleri'nin sosyal olaylarla ilgili görüşlerini, değişme ve yenileşmeye yönelik önerilerini, fikir dünyasına olan katkılarını yansıtması bakımından önemlidir.

Celal Nuri İleri, Batılılaşmayı savunmakla birlikte kendine has üslubuyla Osmanlı toplumunun önemli siyasi, dini ve sosyal problemleri üzerine eğilmiş ve çözüm önerileri sunmuştur. Bu çalışma, Türk toplumunun batılılaşması ve bu hususta Celal Nuri İleri'nin rolünün tespit edilerek ortaya konması bakımından önemlidir.

4- Varsayımlar

Varsayımlar, bilimsel faaliyetin temelinde bulunan unsurlardır. Burada varsayımlar, teorik-metodolojik düzlemde ele alınmıştır.

- 1- Celal Nuri İleri, II. Meşrutiyet ve sonrası dönemde “Baticılık” akımının önde gelen temsilcilerinden biridir.
- 2- Celal Nuri İleri, felsefe, ilahiyat, hukuk, sosyoloji, siyasi ve tarihi kavram ve problemleri içine alacak şekilde geniş bir düşünce sistematiğine sahiptir.
- 3- Materyalizmin ülkemizde tanınmasında önemli bir rol oynamıştır.

5- Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Bu çalışmada Celal Nuri İleri'nin kitap ve makaleleri ana kaynağımız olmuştur. Yoğun bir yayın faaliyetinde bulunmuş olan Celal Nuri İleri'nin bütün kitap ve makaleleri kapsam bakımından çok geniş olacağı düşüncesinden hareketle ve yüksek lisans çalışmasının sınırlı bir zaman dilimi içerisinde tamamlanması gerektiğinden dolayı, incelemenin güçlükleri de göz önüne alınarak araştırmamızı, onun kitapları arasından Türk İnkılabı, İttihad-ı İslam, Kadınlarımız, Tarih-i Tedenniyat, Tarih-i İstikbal 1-2-3 üzerinde ve Atı/İleri gazetelerindeki makaleleri üzerinde yoğunlaştırdık.

Onun Osmanlıca olarak yayımlanmış kitap ve makalelerindeki bazı ifadeler orijinalliği korunması amacıyla aslı gibi yazılmış ve tırnak içerisinde gösterilmiştir.

Bu araştırma Celal Nuri İleri'nin, dini ve içtimai hayata ait görüşlerini ihtiva ettiği için, Onun konu ile ilgili eserleri, çeşitli gazete ve dergilerdeki yazıları ve onun hakkında yazılan eser ve makalelerle; onun yaşadığı dönemdeki fikir akımlarının incelenmesi ve araştırmanın varsayımları ile sınırlıdır.

6- Araştırmanın Yöntemi

“Her din bir toplum içerisinde hayatiyet bulmakta ve bu nedenle de din ve toplum arasında karşılıklı bazı etkileşimler ortaya çıkmaktadır. Sosyal unsurlar içerisinde meydana gelen sosyal karakterli bazı dini vakalar bulunmaktadır. Toplumun dini hayatı, onun dayandığı sosyal unsurlar ve toplumda meydana gelen dini-sosyal olayların incelenmesi, ampirik, sistematik, müspet, deskriptif mahiyet taşıyan Din Sosyolojisi'nin konuları arasında yer almaktadır”.²

“Sosyoloji II. Dünya Savaşı'ndan sonra toplumları tarihi-sosyal gerçeklikler ve süreçler olarak görmek suretiyle sosyal değişme konularının incelenmesine öncelik vermektedir. Bu yaklaşım, Din Sosyolojisi alanında yapılan çalışmalar üzerinde etkili olmaktadır. Günümüz toplumları dünya ölçeğinde hızlı sosyal değişmeler ve bunların dini yaşayış alanındaki yankılarıyla karşı karşıyadır. Din sosyologları, dinin sosyal değişme ile ilişkisini bilimsel ölçüler içerisinde ele almak zorundadır.”³

Dinin toplum, toplumun da dini yaşayış üzerindeki etkisi Din Sosyolojisi'nin en önemli konularındandır. Din ile toplum arasında karşılıklı etki-tepki söz konusudur. Toplumlar statik olmayıp değişken bir yapıya sahiptir. Toplumları değişmeye zorlayan bir çok sebep bulunmaktadır.⁴

Sosyoloji ve ilahiyat Din Sosyolojisi'nin, temel dayanağıdır. Din Sosyolojisi araştırmalarında kullanılan metotlar ise bu iki temele dayanır. Din Sosyolojisi'nde kullanılan metotlardan biri de Vasıflama (description) dir. Sosyal içerikli olan dini olayların vasıflanması, onların gözlenmesi esasına dayanan bu yöntem, iki şekilde olmaktadır: 1-) Dolaysız gözlem, 2-) Dolaylı gözlem. Din sosyolojisi halen yaşamakta olan toplumların dini tezahürlerini değil, tarihe mal olmuş toplumların dini tezahürlerini de inceler. Bu durumda din sosyolojisi araştırmalarında “tarihi metot” kullanılır. Dolaylı gözlem adı verilen bu metotta iki aşama bulunmaktadır. 1-) belgeleri toplamak, 2-) belgeleri değerlendirmek.⁵

² Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2000, s.41.

³ Ünver Günay, a.g.e., s.325-326.

⁴ Münir Koştaş, *Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış*, Ankara, 1995, s.8-9.

⁵ Münir Koştaş, *Din Sosyolojisi Ders Notları*, Teksir, Ankara, 1990, s.20-21.

Araştırmamız süresince takip ettiğimiz bu metotla öncelikle başvurduğumuz kaynaklar Celal Nuri İleri'nin eserleri ve Atı/İleri Gazetelerindeki makaleleri olmuştur. Konumuzla ilgili görüşlerini yansıtan eserlerini inceleyip değerlendirdik. Ayrıca Onunla ilgili çalışma ve makalelere ulaşmaya çalıştık.

“Tarihi metot” ile verilerin toplanmasında dokümanlar, belgeler üzerinde çalışılmıştır. Çoğunlukla birinci dereceden kaynaklar, bazen de ikinci derecedeki kaynaklar kullanılmıştır. Verilerin değerlendirilmesi aşamasında belgelerin dış geçerliğine ve iç geçerliğine dikkat ve özen gösterilmiştir.

Türkiye’de batılılaşma hareketleri ve bunlara yapılan tenkitler ile bunların dini, sosyal bağlam açısından değerlendirilmesi de Din Sosyolojisi alanında araştırılan bir konudur. Bunun bir şekli de düşünce tarihi çalışmalarıdır.

Bu araştırma Celal Nuri İleri'nin Dini ve İçtimai Hayata ait görüşlerini kapsadığından deskriptif bir araştırmadır. Bu araştırmada Din Sosyolojisi'nin metotlarından olan dolaylı gözlem metodu kullanılarak Celal Nuri İleri'nin fikirleri tespit edilmeye ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

CELAL NURİ İLERİ’NİN HAYATI, ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

1-Ailesi ve Hayatı

Celal Nuri , 1882 yılında Gelibolu’da doğmuştur.⁶ Babası II. Meşrutiyet Ayan Meclisi üyesi Mustafa Nuri Bey olup, Girit’in Kandiye eşrafından “Helvacızade” unvanıyla tanınan meşhur ailedendir. Çeşitli devlet kademelerinde çalışmış, yıllarca vali yardımcılığı, valilik gibi devlet hizmetinde bulunmuştur. Annesi Mesnevi mütercimi ve şarihi Arnavutluk’un “Dino” unvanıyla tanınan meşhur aileden Abidin Paşa’nın kızı Nefise Hanımdır. Abidin Paşa, Adana, Sivas, Ankara valiliklerinde bulunmuştur.⁷

Asıl adı Muhammed Celaledin olan Celal Nuri, babasına olan sevgisi ve bağlılığı sebebiyle Nuri mahlasını kendi ismine eklemiştir. Onun çocukluğu, babasının görevleri münasebetiyle devlet memuriyetinde bulunduğu Gelibolu, Sakız ve Canik’te geçmiştir. Küçüklüğünden itibaren yaşadığı muhitte kitap yazma ve baskı işlerine şahit olmuş böyle bir çevrede yetişmiştir. İlk öğrenimini taşra okullarında ve hususi hocalardan görmüştür. Orta öğrenimini 1894’de kaydolduğu Galatasaray-ı Mektebi Sultanisi’nde yapmıştır. 12 yaşında Galatasaray-ı Mektebi Sultanisi’ne yatılı olarak girmiş, zekası ve derslerdeki başarısı ile öğretmenleri Zihni ve Feyzi Efendilerin takdirini kazanmıştır. Ancak bu okullardan şهادetnamesi yoktur. Daha sonra Mekteb-i Hukuk’a devam etmiştir. Bir taraftan hukuk tahsiline devam ederken diğer taraftan da Hariciye Nezareti Tahriratı Hariciye Kalemine, Fransızca siyasi usul-ü tahrirdeki rüşuh ve melekesini takviye için devam etmiştir. Onda azmettiği bir şeyi elde etmek bir umdedir. Meşrutiyet’in ilanından üç-dört sene evvel Hukuk mektebini bitirip, doktora imtihanına tabi olarak iyi bir diploma almıştır. Abdulhamid döneminde mahalli basında Tarık Celal mahlasıyla yazılar yazmıştır.⁸

⁶ Haydar Kemal, *Tarih-i İstikbal Münasebetiyle Celal Nuri Bey*, İstanbul, H.1331, s.9. Giridi Ahmet Saki, *Celal Nuri Bey ve Cezri Fikirleri*, İstanbul, 1335, s.4-5. Kendisinin T.B.M.M.’ne verdiği Tercümeihal kağıdında doğum tarihini 15 Ağustos 1882 tarihi olarak belirtmiştir. *Türk Parlamento Tarihi*, c.3, Ankara, 1995, s. 435-436’da doğum ve ölüm tarihleri (1882-1938) dir. Ancak Celal Nuri’nin doğum tarihini farklı olarak belirtenler de bulunmaktadır. Hasan Ali Koçer, *Türk Sosyologları -I-*, Ankara, 1975, s.117’de 1870 olarak belirtmektedir. Süleyman Hayri Bolay, *Türkiye’de Ruhçu Maddeci Görüşün Mücadelesi*, Ankara, 1979, Töre-Devlet Yayınevi, s.116’da 1877 olarak göstermektedir. Mehmet Akgün, *Materyalizmin Türkiye’ye Girişi ve İlk Etkileri*, Ankara, 1988, s.345’de 1877 olarak göstermektedir. Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 1979, s.392’de 1870 olarak vermektedir. Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, 8. baskı, s.234’de ise doğum ve ölüm tarihleri (1877-1939) olarak geçmektedir.

⁷ İskender Pala, “Abididin Paşa” mad., *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.1, İstanbul, 1988, s. 310.

⁸ Giridi Ahmet Saki, a.g.e., s.4-6.

Okulu bitirdikten sonra bir süre avukatlık yapmış, mesleğinde başarılı olduğu halde kısa bir süre sonra bu mesleği bırakmıştır. O, gazeteciliğe *Courrier d'Orient* gazetesinde başlamış ve *Le Jeune Turc*, *Ati*, *İleri*, *İkdam* gazetelerinde uzun müddet çalışmıştır.

Celal Nuri, yayınlarıyla II. Meşrutiyetin siyaset ve fikir alanında etkili rol oynamıştır. Mütareke yıllarındaki milli yayınlarından dolayı, Damat Ferit Paşa tarafından yurt dışına çıkartılmış, dönüşünde ise İstanbul'un işgalinden sonra, mebus olduğu halde İngilizler tarafından yakalanarak Malta'ya sürgün edilmiştir. Yaklaşık iki sene sürgünde kaldıktan sonra Ankara'ya dönmüştür. Malta dönüşünde TBMM'de sonucu ne olacağı belli olmayan bir musibetten kendisini kurtardıkları için meclise teşekkür konuşması yapmıştır.⁹

4. Osmanlı Mebusan Meclisi'nde ve T.B.M.M.'de 1 ve 2. dönemlerde Gelibolu, 3 ve 4. dönemlerde Tekirdağ milletvekilliği yapmıştır. İlk anayasanın hazırlanmasında büyük emek sarf etmiş, yasama görevini 8.2.1935'e kadar sürdürmüştür. Evli ve iki çocuk babası olan Celal Nuri, 2 Kasım 1838'de ölmüştür. I. Dönem TBMM'ne verdiği tercüme-i hal kağıdında İngilizce ve Yunanca bildiğini ifade etmiştir.¹⁰ Rumelihisarı'ndaki aile kabristanına defnedilmiştir.

Celal Nuri, hukukta öğrenci iken Spencer, Buchner, Darwin ve Ernest Renan'ı aşk ile okuduğunu hatta birazını da ezberlediğini söylemektedir. Okuduğu bu yazarlardan etkilendiği pozitivist ve evrimci görüşleri onlardan aldığı söylenebilir.

2-Şahsiyeti

Bu bölümde kendisinin ve yakın arkadaşlarının ifadelerine dayanarak, Celal Nuri'nin fikirlerini tanımamıza yardımcı olabilecek bazı niteliklerine temas edilecektir. Onun şahsiyeti hakkında bilgi, yakın arkadaşı olan Giridi Ahmet Saki'nin yazdığı, "Celal Nuri Bey'in Cezri Fikirleri" adlı kitabında bulunmaktadır. Celal Nuri'yi iyi tanıyan Giridi'nin yazdıklarının subjektif

⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, I. Devre, 14. cilt, 1958, Ankara, TBMM Matbaası, s.337-338.

¹⁰ *Türk Parlamento Tarihi*, s.435-436.; Celal Nuri'nin Meclise verdiği T.B.M.M. Azasının tercümeihal kağıdı örneği, 180; "Acıklı Bir Ölüm", *Cumhuriyet*, nr. 5201, 3 Kasım 1938, s.1-4.

olabileceği düşünölmekle birlikte, Giridi'nin Celal Nuri ile ilgili bilgileri bizzat kendisinden aldığı için yazdıklarına itibar edilmelidir.

Giridi, Celal Nuri'nin çocukluk yıllarında yaratıcı bir zekaya sahip olduğunu, sıra dışı oyunlar oynayan, baba ocağında takdir edilen, hayranlık uyandıran bir çocuk olduğunu yazmaktadır. Giridi'ye göre O, feraset fişkırın, azminde metin hatta inatçı, anne babasına karşı samimi, arkadaşlarına karşı mütebessim ve müsamahakar birisidir. Çocukluk yıllarında afacan, yerinde duramayan, çok kalemini kıran, dersini çabuk öğrenen, kabına sığmayan, yaramaz bir çocuktur.

O, henüz beş yaşında iken öğrenecekleri konusunda seçici davranarak özel ders aldığı öğretmeninden, gerekli olan bilgileri yazdırmasını talep edebilmiştir. Küçük yaşından itibaren temiz ve düzenli olmayı seven Celal Nuri'nin kitap merakı daha alfabe öğrendiği yıllarda başlamıştır. Çocukluk yıllarındaki okuduğu kitapları, divit ve kalemleri hala durmaktadır. O daima güler yüzlü, sevimli, sakin, alçak gönüllü, kızmayan, kötü söz söylemeyen birisidir.

Giridi, Celal Nuri'nin fiziki durumu ve alışkanlıkları ile ilgili olarak da “çabuk yemek yer, az uyur, erken yatar, tatlı ve kahveyi sever, koku kullanmaktan hoşlanmaz, zinde vücutlu, orta boylu biraz kasırlı basır, yakışıklı, beyaz tenli, fazlasıyla kılıca, erken yaşlarda saçlarına aklar düşmüş, geniş göğüslü, bünyesi sağlam, azası mütenasip, narin, yuvarlak yüzlü, ela gözlü, gösterişten tantanadan hoşlanmayan, milli terbiyeyi çok iyi bildiği gibi batı tarzı muaşeret kurallarına da vakıf, kibirsiz, merhameti kabarık, intizamı seven bir zattır.”¹¹ ifadelerine yer vermektedir. Celal Nuri, kuvvetli bir hafızaya sahip olup yıllar önce okuduğu kitaptan sanki bakarak okuyormuş gibi ayrıntılara girerek anlatabilmektedir. O, cehaletin, zulmün, mutlakıyetin amansız düşmanıdır. Devletine, milletine, memleketine vicdani bir aşk ile bağlıdır.

Haydar Kemal, Celal Nuri'nin, tecrübe ve müşahede ile görerek öğrenmeyi sevdiğini söylemektedir. Küçük yaştan itibaren sürekli seyahat etmeyi seven Celal Nuri, Avrupa'nın her tarafını gezip görmüştür. Ancak bu seyahatleri esnasında okuyucular için tutulmuş notları, seyahatname türünden eserleri “Şimal Hatıraları” ile “Kutup Musahabeleri”dir.

¹¹ Giridi Ahmet Saki, a.g.e., s. 3-6.

O, Dış İşleri Bakanlığı'nda bir süre çalışmış, ancak diplomatlık mesleğini benimseyememiştir. Mükemmel bir hukukçu, başarılı bir avukat olmasına rağmen, bu mesleği de benimsememiş ve sürdürmemiştir. Akıcı bir üslupla konuşan Celal Nuri'yi saatlerce dinleyenler asla sıkılmazlar. Meşrutiyetin ilanında, vatandaşları bilgilendirmek amacıyla günlerce sokaklarda gezerek meşrutiyetin faydalarını anlatmıştır. İfadesindeki kolaylık ve açıklık ona bir çok dinleyici kazandırmıştır. 31 Mart'tan sonra asıl faaliyetine başlamış, gazetecilik mesleğine kendisini vermiştir.¹²

Kendi ifadesi ile Fransızcası, ileri derecededir. Hatta, "Fransızca düşünür, hesap eder, hatta uykumda sayıklarım. Milliyetimin izharı lazım gelmeyen mevzularda Fransızcıdan ayrılmam" demektedir.¹³

Cemil Meriç'in ifadesiyle, Celal Nuri'nin dikkate değer tarafı "daha sonraki dalkavuklardan hiçbirine tenezzül etmemesidir. O, konuşan, haysiyetini idrak etmiş bir ilim adamıdır hep. Gerçi müstağriptir, ama ülkesini seven ve bir çok peşin hükmüne rağmen tarihini tanıyan, ana diline ve irfanına hürmetkar bir batı hayranı. Ve yaşadığı çağda Avrupa'yı en iyi tanıyanlardan bir allame..."¹⁴dir.

3- Eserleri

Verimli ve işlek bir kaleme sahip olan Celal Nuri, toplumun anlayabileceği seviyede eserler vermiştir. Kısa zamanda çok değişik konulara temas etmiş, sathi yayımlar da yapmıştır. Fransızca yayımlanan *Le Jeune Turc*, *Courrier d'Orient* gazetelerinde ; *İçtihat*, *İkdam*, *Ati*, *İleri*, *Hürriyet-i Fikriye*, *Edebiyat-ı Umumiye* gibi Türkçe gazete ve dergilerde makaleleri yayımlanmıştır.¹⁵ Toplam, otuzun üzerinde kitap ve 3000 civarında makalesi yayınlanmıştır. Onun gazeteciliğinden söz ettiğimiz bölümde yazdığı dergi ve gazeteler üzerinde durulmaktadır.

Kitaplarının muhtevasından onun fikirlerini incelediğimiz bölümlerde bahsedileceğinden, bu bölümde sadece kitaplarının isimlerini vermekteyiz.

1- *Problemes Sociaux Origine du Systeme Foncier Ottoman, la Loi Agraire, le Credit Foncier Ottoman, la Question des Dimes les Vakoufs,*

¹² Haydar Kemal, a.g.e., s.9-12.

¹³ İleri, 29 Ağustos 1919, nr.590, s.1.

¹⁴ Cemil Meriç, "Celal Nuri'nin Türk İnkılabı-1-" , *Tarih ve Toplum*, c.1,s.9, s.55.

¹⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 1979, s.392-393.

İmperierie du “Courrier d’Orient”, Constantinople, 1909. (Kitabın üzerinde yazarın adı “Djelal Noury” olarak yazılmıştır.)

2- Cauchemar !, Roman des temps Hamidiens, 3., Editura du Jeune-Turc, Pera, 1911. (Kitabın üzerinde yazarın adı “Djelal Noury” şeklindedir.)

3-1327 Senesinde Selanik’te Münakid İttihat ve Terakki Kongresine Takdim Olunan Muhtıradır, Müşterekü’l Menfaa Osmanlı Şirketi Matbaası, İstanbul, h/1327.

4- Kendi Nokta-i Nazarımdan Hukuk-u Düvel İstanbul, Müşterekü’l Menfaa Osmanlı Şirketi Matbaası, h/1330.

5- Mukeddarat-ı Tarihiye, İstanbul, h/1330.

6- Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye, İstanbul, h/1330.

7- Şimal Hatıraları, İstanbul, Matbaa-i İctihat, h/1330.

8- İttihad-ı İslam, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, h/1331.

9- Kadınlarımız, İstanbul, Matbaa-i İctihat, h/1331.

10- Tarih-i İstikbal, 3 cilt, I. cilt Mesail-i Fikriye, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, h/1331, II.cilt Mesail-i Siyasiyye, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, h/1331, III. Cilt Mesail-i İctimaiye, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, h/1332.

11- Havaic-i Kanuniyemiz, Matbaa-i İctihat, İstanbul, h/1331.

12- Kutup Musahabeleri, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, h/1331.

13- Hatemül Enbiya, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, h/1332.

14- İttihad-ı İslam ve Almanya, İstanbul, h/1333.

15- Müslümanlara, Türklere Hakaret, Düşmanlara Riayet ve Muhabbet, Kader Matbaası, İstanbul, h/1332.

16- İlel-i Ahlakiyemiz, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, h/1332.

17- Perviz. O, Yine O, Hep O, İstanbul, h/1332.

18- Ölmeyen (Masal), İstanbul, 1917.

19- Bir Milyarlık Bono (Roman), İstanbul, 1917.

20- İştirak Edemediğimiz Harekat, Efkar-ı Cedide Kütüphanesi, İstanbul, 1917.

21- Coğrafyayı Tarih-i Mülk-ü Rum, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, 1918.

22- Harpten Sonra Türkleri Yükseltelim, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, 1917.

23- Türkçemiz, Mesail-i Hazıra Hakkında Musahabet, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, 1917.

24- Merhume(Roman), İstanbul, 1918.

25- Rum ve Bizans, İstanbul, 1917.

26-Ahir Zaman(Roman), İstanbul, 1918.

27- Kara Tehlike Bir Müdafanamedir, İstanbul, h/1334.

28- Taç Giyen Millet, Cihanbiraderler Matbaası, İstanbul, h/1339.

29- Türk İnkılabı, Suhulet Kütüphanesi, İstanbul, 1926.

30- Devlet ve Meclis Hakkında Musahabeler, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1932.

31- Memaliki Osmaniyye’de Emval-i Gayr-i Menkule ve Evkaf, “Evkaf-ı Humayun Nazırı Ekrem Bey ile Defter-i Hakani Nazırı Abdurrahman Bey’e Hitaben Yazılmış Açık Mektup” yer ve tarihsiz.

32- Vatandaşlık (Yurt Bilgisi) İlk Mekteplerin 5. Sınıfları İçin, İstanbul, 1931.

4-Gazeteciliği

Celal Nuri’nin İstanbul’da neşredilen birçok dergi ve gazetede üç bin kadar makalesi yayımlanmıştır. Daha öğrenciliğinin son yıllarında mahalli İstanbul basınında, Tarık Celal adıyla yazılar yazmıştır.¹⁶

Hukuk mektebini bitirdikten sonra bir süre avukat olarak çalışan Celal Nuri, 1909 tarihinden itibaren Ebuuziyya Tevfik ile birlikte Le Courier d’Orient gazetesinde gazetecilik faaliyetine başlamıştır. Celal Nuri, Fransızca olarak yayınlanan bu gazetede makalelerinde II. Abdulhamid yönetimini tenkit, fikir hürriyetini müdafaa etmiş, Avrupa’ya karşı Osmanlı ve İslam Hukuku’nu savunmuştur.

1911’li yılların sonunda gazeteden Ebuuziyya’nın ayrılmasından sonra Le Jeune Turc olarak adı değiştirilen bu gazetede Celal Nuri, İttihad-ı İslam gibi konularda yazılarını yoğunlaştırmıştır. Bu gazetede yazılarında Kamil ve Said Paşaların hükümetlerini tenkit etmiş, İtalya’nın çok yakın bir zamanda topraklarımıza saldıracağını tahmin ederek hükümeti uyarmaya çalışmıştır. Bunun

¹⁶ Haydar Kemal, a.g.e., s. 10.

üzerine Jeune Turc, harpten önce kapatılmıştır. Ancak bir süre sonra yeniden yayın hayatına devam etmiştir. Jeune Turc'un yazarlarının arasında bir çok musevinin yer alması üzerine o dönemde, Hukuk-u saltanat ve İslam'ı savunan biri olarak, çalışmasının uygun olmayacağını düşünerek gazeteden ayrılmıştır. Bu gazeteden ayrıldıktan sonra çeşitli gazetelerde yazı hayatını sürdürmüştür.¹⁷

1912 yılında, Tanin ve Hak gazeteleriyle İçtihad mecmuasında makaleleri yayımlanmış ve O, artık yoğun bir yayın faaliyetine girmiştir. Diğer taraftan yayımlanan makalelerinden seçmeler yaparak kitap haline getirmiştir.

İçtihat'ta yazıları yayımlanan Celal Nuri'nin, batılılaşmayı savunan Abdullah Cevdet'le yakınlaşması artmıştır. Abdullah Cevdet, onun fikir hayatında derin izler bırakmış, dinin sosyal muhtevasından yararlanma, biyolojik materyalist ve pozitivist fikirleri ile etkilemiştir.

1912 yılında, Rusya ve İskandinavya'ya yaptığı seyahat esnasında tutulan notlar Şimal Hatıraları adıyla yayımlanmıştır.¹⁸ Bu kitapta Rusya'nın dini ve sosyal hayatından, Rusya'da yaşayan Türklerden iktisadi ve sosyal konularından bahsetmektedir.

1913 yılında ilk Türk yazarı olarak Kuzey Kutbuna gitmiştir. Kuzey Kutbuna yaptığı bu seyahat esnasında tuttuğu notları Kutup Musahabeleri, adıyla yayımlanmıştır.¹⁹

İçtihad mecmuasındaki yazı kadrosundan 1914 yılında mecmuanın sahibi Abdullah Cevdet ile aralarında çıkan ("Şime-i Muhabbet"mi, "Şime-i Husumet"mi) fikir tartışması nedeniyle ayrılmıştır.²⁰ Hürriyet-i Fikriyye mecmuasında müdürlük ve yazarlığa başlamış, bu dönemde iki ay kadar süren bir Amerika seyahatine çıkmıştır.²¹

1916 yılında İkdam gazetesinin başyazarlığını yapmış, aynı yıl gazetede ki bu görevini yürütürken Edebiyat-ı Umumiye Mecmuasını çıkarmıştır. Bu mecmuada kendisine tesir eden Fransız yazarlardan, Gustave Le Bon, Taine ve Montesquie'nün fikirlerini yansıtmaktadır. Aynı zamanda bu mecmuada farklı konularda fikir tartışmalarına yol açan makaleleri de yayımlanmıştır.

¹⁷ Haydar Kemal, a.g.e., s. 10-15.

¹⁸ Celal Nuri, *Şimal Hatıraları*, İstanbul, 1330.

¹⁹ Celal Nuri, *Kutup Musahabeleri*, İstanbul, 1331.

²⁰ Celal Nuri, *Müslümanlara Türklere Hakaret Düşmanlara Riayet ve Muhabbet*, İstanbul, h.1332.

²¹ Celal Nuri, *Hürriyet-i Fikriye*, nr.10, 23 Nisan 1914, s.16.

1 Ocak 1918'de yılların gazetecilikteki birikimi, ilmi ve fikri enerjisini ortaya koyarak *Ati Gazetesi*'ni yayımlamaya başlamıştır. O, artık, hem tecrübeli bir gazeteci, usta bir polemikçi hem de meşhur bir yazardır.

Ati Gazetesi'ndeki yayımlanan yazıların konuları, özellikle Mondros Mütarekesi'nden sonra kurulan hükümetlerin köklü tedbirler almadığı, haklarımızı İtilaf Devletlerine karşı koruyamadığı, basın hürriyetini kısıtlama girişimlerini şiddetle protesto eden yazılara teksif edilmişti. Gazete, izlediği bu yayın politikası yüzünden, 10 Şubat 1919'da kapatılmıştır. Fakat ertesi gün *İleri* adıyla yayın hayatına devam etmiştir.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası umumi katibi Ali Kemal ile aralarında yaşanan tartışmalar, hükümette yer alan bazı kişilerin önemli zamanlarda devlet işlerini yönetebilecek bilgi ve tecrübeye sahip olmadıklarını söylemesi, Celal Nuri'nin başını çok ağrıtmış ve Onun dört ay kalacağı Roma sürgününe neden olmuştur.²²

Roma'da geçirdiği sürgün günleri Celal Nuri'nin, millet ve milliyet konularındaki görüşlerinin değişmesine neden olmuştur. O günlere gelinceye dek Ziya Gökalp'in milliyet ve dil konularındaki fikirlerinden rahatsızlık duyup, tartışmalara girmiştir. Roma'da bir müddet kaldıktan sonra gazetesi *İleri*'ye yazdığı "Roma Mektubu"nda artık milliyet kavramına sempati ile baktığı görülmektedir.²³

Ali Kemal'in 26 Haziran 1919'da Dahiliye Vekilliğinden istifasının ardından Roma'dan İstanbul'a dönmek için girişimlerde bulunarak 24 Temmuz 1919'da İstanbul'a dönen²⁴ Celal Nuri, Türk ordusunun kazandığı 9 Eylül 1922 zaferinden sonra İzmir'e giderek kurtuluş heyecanını yansıtan yazılarını oradan yazmıştır.²⁵ Türk ordusunun kazandığı bu zafer sonrasında İstanbul'dan kaçan Rum ve Ermeniler, Lozan anlaşmasından sonra kanunsuz yollarla İstanbul'a dönmeye başlamışlardı. O, yaşanan bu süreçte bazı mebusların adının yolsuzluklara karışmış olabileceği, bu gerekçe ile de Yunus Nadi, Kılıç Ali, Ferid Bey'lerin dokunulmazlıklarının kaldırılmasını istemiştir.²⁶ İsmi yolsuzluk yapanlar arasında geçen Kılıç Ali aynı gün arkadaşı Rauf Bey'le beraber *İleri* gazetesine gelerek tabancasının kabzasıyla Celal Nuri'yi ağır bir şekilde yaralar.

²² Celal Nuri, *İleri*, nr. 422, 11 Mart 1335/1919, s.1.

²³ Celal Nuri, *İleri*, nr.504, 1 Haziran 1335/1919, s.1-2.

²⁴ Celal Nuri, *İleri*, nr.555, 25 Temmuz 1335/1919, s.1.

²⁵ *İleri*, nr. 1668, 27 Eylül 1338/1922, s.1-2.

²⁶ *İleri*, nr. 2308, 25 Temmuz 1340/1924, s.1.

Bu olay ertesi gün gazetede manşetten verilir.²⁷ Olay okuyucular arasında infial uyandırmıştır. 1928'e kadar Celal Nuri'nin herhangi bir gazetede yazılarına rastlanmaz. Bu süre içerisinde Türk İnkılabı eserini çıkarmıştır.

1928'de İkdam gazetesi, yeni bir tarz ve şekilde çıkmaya başlayacağını, dönemin Celal Nuri gibi bazı meşhur kişilerin gazetede yazılarının yayımlanacağını okuyuculara duyurmuştur. Celal Nuri'nin bu gazetede Harici Siyasi İcmaller ve Siyasi İcmaller yazacağı ilan edilmiştir.²⁸ Celal Nuri bu gazetede ilk yazısı "Cenevre Gölünün Dalgaları Karşısında Beşeriyet" başlıklı olup 26 Mart 1928'de yayımlanmıştır. Celal Nuri bu gazetede çok yoğun bir yayın faaliyetine girmiştir.

Harf inkılabının ciddi bir şekilde tartışılmaya başlandığı tarihten itibaren makalelerinin yanında yeni Türk harflerini öğretmek için özel bir sütun açacağı duyurulmuştur.²⁹ Bu sütunda yeni Türk harflerini öğretmek amacıyla dersler yazmıştır. İkdam gazetesinde 1 Ocak 1929'dan itibaren yeni Türk harfleriyle çıkması üzerine bu kez de "Kıraat Sayfası" düzenlemiştir.

Bu gazeteye son yazısını 26 Ekim 1929'da "Tekirdağ'da Bir Müşahede" başlığı ile yazmıştır. 28 Kasım 1929'da ise gazete okuyucusuzluktan kapanmıştır.

5- İttihat ve Terakki İle İlişkisi

Osmanlı İttihat ve Terakki cemiyeti, 1889 yılında "Kanun-u Esasi"yi tekrar getirmek amacıyla İstanbul'da Askeri Tıbbiye Mektebi'nde İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sükuti, Mehmet Reşit tarafından kurulmuştur. Bu nedenle cemiyetin faaliyetlerinin çoğu İstanbul'da geçmiştir. Cemiyet hızla büyümüş, katılan üyeler arasında, Tıbbiyeliler dışında başka yüksek okul öğrencileri ve önemli bürokratlar da yer almıştır.³⁰

Celal Nuri, İttihat ve Terakkinin iktidarda olduğu 1911 yılında Selanik'te toplanan İttihat ve Terakki Kongresi'ne sunduğu muhtıradan onlarla ilgili olan görüşlerini ortaya koymaktadır.³¹

²⁷ *İleri*, nr. 2314, 31 Temmuz 1340/1924, s.1.

²⁸ *İkdam*, nr. 11094, 10 Mart 1928, s.1.; nr.11099, 15 Mart 1928, s.1.

²⁹ *İkdam*, nr. 11252, 20 Ağustos 1928, s.1.

³⁰ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul, 1945, s.33.

³¹ Celal Nuri, *1327 Senesinde Münakid İttihat ve Terakki Kongresine Celal Nuri Bey Tarafından Sunulan Muhtıradır*. Müşterekül Menfaa Osmanlı Şirketi Matbaası, İstanbul, 1327.

Celal Nuri, Osmanlının Fatih Sultan Mehmet Han zamanında Avrupa'dan özellikle de harp konusunda ileri olduğunu söylemektedir. Ancak daha sonraki dönemlerde Avrupa'nın kaydettiği ilerlemeler karşısında ilgisiz kaldığını bu nedenle de Avrupa'yla aramızda mesafenin giderek açıldığını bu durumun da ülkemizi adeta Avrupalılara rehin ettiğini ifade etmektedir. Ona göre Fatih, İstanbul'u aldığı anda halkı ortadan kaldırmak veya göçe zorlamak, hiç olmazsa Türkleştirmek ve İslamlaştırmak imkanına sahipti. Halbuki O, bunları yapmadığı gibi onlara yeni haklar vermiştir. Yine İstanbul'a dışardan Hıristiyan ahali getirmiş İstanbul'daki bu unsurlar sebebiyle Osmanlının mevcudiyeti büyük tehlikeye düşmüş, Avrupa devletleri de bunu gayet başarılı bir şekilde kullanmıştır.

O, kanunlarımızın Ortaçağdan kaldığını hala, bazı kimilerinin siyasi konularda olgunlaşmadığını, memleketimizin büyük bir kısmının imardan yoksun olduğunu, sermayenin yabancıların elinde bulunduğunu, bizim de onlara muhtaç olduğumuzu, yabancıların ticari, mali ve eğitim alanlarındaki etkinliğinin her geçen gün arttığını ifade etmektedir.

Ona göre, Osmanlı Devleti'nde, geçimi sağlamada memuriyet ve askerlik iki önemli çalışma alanı olmuştur. Askeri alandaki değişimler zamanında takip edilip ayak uydurulamadığı için sosyal ve iktisadi hayatımızda çöküş meydana gelmiştir.

Celal Nuri, Selanik'teki kongreye gönderdiği muhtıradaki durumumuzun vahametinin gerekçeleri şöyle sıralanmaktadır: "Menkulata bağlanmak, hürriyet fikrine karşı ilgisiz kalmak, tarz-ı muâşeretimizin tutar yerinin kalmaması, kaderi yanlış algılamak, adab-ı kadimemizi muhafaza etmek, adab-ı garbiyeyi kabulde tereddüt ve atalet göstermek." Bütün bu gerekçelerle Osmanlı Devleti'nde kamuoyu oluşturmanın zorluğunu dile getirir. Ayrıca devletin nüfusunun otuz milyonun üzerinde olmasına rağmen, günlük satılan gazete miktarının yirmi bin civarında kalmasının da rolü olduğunu ifade eder.

Ona göre Osmanlı Devleti'nde, ahalinin seviyesinin çok düşük olması nedeniyle her şeyi hükümet yapmak zorunda kalmaktadır. Halkın seviyesizliği hükümetin millete dayanması imkan ve ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. O, bu gerekçe ile ancak güçlü bir hükümetle bu işlerin olabileceğini söylemektedir. Bu çerçevede, Moltke'den şu cümleleri aktarır: "Rusya ve Türkiye'de hükümet,

unsuru terakkiperverdir, ahali muhafazakardır. Terakkiyat ve ıslahat aşağıdan gelmez, hükümet tarafından cebren ahaliye teklif olunur.”³²

Celal Nuri, “Tarih-i İstikbal”in 2.cildinde İttihat ve Terakkinin tarihi, hali ve istikbali üzerinde durur.³³ Ona göre, İttihat ve Terakki Cemiyeti, “Tarih-i Osmaniyede, tereddiye, inhitata, inkıraza karşı gelen belki yegane ve esaslı hüsnü niyet sahiplerinin teşkil ettikleri bir heyet”tir.

O, İttihat ve Terakkinin maksat ve emelinin hulusi niyet ile memleketi kurtarmak olduğunu söyler. Ona göre, İttihat ve Terakki, meşrutiyetten önce ve meşrutiyetten sonra altı senelik varlığı süresince “altruist” gayesine uygun davrandıkça başarılı olmuş, bundan uzaklaştıkça milli hezimetler başlamıştır. İttihat Terakkinin bu gayesinden ayrılanlar cemiyete daha sonra giren “sarraflar”, “levantinler”, “ecnebler”, “komisyoncular” ve “hüviyeti meşkuk kimseler”dir. “Bu haşeratın gaye-i nakdiyesi” İttihat Terakkinin billur gibi olan emeline karışmış, millet için felaket olmuştur. Bu karışıklık, cemiyetin, muhaliflerine karşı pek lütufkar davranmasına sebep olmuştur. Böylece İttihat ve Terakki Cemiyeti hatalar yapmıştır. İttihat ve Terakkinin en büyük hatası muhaliflerini ezmemesidir. Memlekette hiçbir muhalefete, hiçbir itiraza mahal vermemeliydi. İttihat ve Terakkinin ikinci büyük hatası da “Kanun-u Esasi”yi ilan etmesidir.

Celal Nuri, hürriyetin ilanı günlerinde yaşlı devlet adamlarının bozulmuş, ulvi gayesinin kalmadığından, İttihat ve Terakkinin kendisine gereken unsurları gençler arasında bulduğunu söyler. Ona göre, gençler, devlet yönetiminde tecrübesiz ve milli şartları bilmemektedirler. Psikolog ve psikolojist değillerdir. İttihat ve Terakki, Meşrutiyetin o günkü haliyle, bizim toplumumuza uygun olup olmayacağını, Osmanlı toplumunun etnik yapısını, toplumun büyük cehaletini düşünmeden, Kanuni esasiyi uygulayarak, meşrutiyeti ilan ederek hata yapmıştır. Cemiyet ilk zamanlarda kendisini küçük, zayıf, tecrübesiz görmüş, sendelemiştir. Bu hususta Celal Nuri, İttihat ve Terakki hakkında şunları söylemektedir: “İttihat ve Terakki, tarzı hükümete çok ehemmiyet verdi. Tarzı idareyi unuttu. İdareyi tanzim ile, tensik ile, ıslah ile işe başlayıp tarzı hükümet hakkındaki gayesine vasıl olmak lazımdı. Halbuki ilanı meşrutiyet, hal, parlamentarizm, govermen du kabibe, kanunu esasi tadilatı gibi bir takım işler zavallı cemiyetin rahatını bozdu.

³² Celal Nuri, a.g.e, s.4-39.

³³ Celal Nuri, *Tarih-i İstikbal-2-*, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, 1331, s.102.

Bu esnada ne idare-i vilayet tanzim edildi, ne memurin kanunu yapıldı, ne kavanin-i umumiye ıslah edildi, ne de evkaf ve maarif işlerine bakılabildi...”

Celal Nuri’ye göre, İttihat ve Terakki birçok hata yapmıştır. Bu hataların önemli bir kısmı özellikle cemiyetin idareyi tanzim etmesinin sorumluluğu İttihat Terakkiden çok millete aittir. Bütün suçu cemiyete yüklemek doğru değildir. Milletın intizam girizliği, idaresizliği cemiyete aksetmiştir. Cemiyet içinde intizama bir “otoriteye” ihtiyaç vardır. İttihat ve Terakki, idareyi mülki tanzim için kendi idaresini düzenleyerek işe başlamalıdır.³⁴

Ona göre İttihat ve Terakki, monarşideki kadar esaslı teşkilata sahip olmayan bir ihtilal cemiyetidir. Kurulu olan “hükümeti hamidiye’ye karşı vesaili ihtilal” ile ortaya çıkmıştır. Sonra yine mevkiinde kalmıştır. Bir ihtilal cemiyetinin, maksat hasıl olduktan sonra yaşaması doğru mudur? Buna cevap verebilmek için ihtilalin sona erip ermediğine bakmak gerekir. O “sanadidi ittihad ihtilalin bitmediği kanaatindedir.” görüşündedir.

Ona göre, İttihat Terakki, her ihtilal fırkası gibi ölmemelidir. Tarihi ve büyük görev omuzlarına yüklenmiştir. Milleti yetiştirmek, saltanatın tarihi kuvvetini ona iade etmek İttihat Terakkinin görevidir.³⁵

O, Ati gazetesi çıkmaya başladığı tarihlerde memleketin içinde bulunduğu yokluk, kıtlık, yolsuzluk, pahalılık, rüşvet ve kötü idareden şikayet eden yazılar yazmıştır. Ancak iktidardaki İttihat ve Terakkiyi bir bütün olarak hiç tenkit etmemiştir. Tam aksine birlik ve beraberlik mesajları vermeye çalışmıştır.³⁶

Celal Nuri’nin İttihat ve Terakki ile ilgili fikirleri 1918 sonlarına doğru değişmeye başlamıştır. İttihat ve Terakkiden ümidini kesen Celal Nuri’ye göre, memleketi idare edebilecek bazı kuvvetlerin (organize) olması gereklidir. “Acaba bizde böyle bir kuvvet var mıdır?” sorusuna cevap arayan Celal Nuri’ye göre, II. Abdülhamit’in çevresinde toplumun refahını sağlamak isteyen bir tabaka veya tabakat yoktu. O sırada kamuoyu da organize olmamıştı. İşte bu gerekçelerle bizde demokrasi mümkün değildi. Abdülhamit sonrası İttihat ve Terakki cemiyeti iktidarı vardır. Ancak O, cemiyetin halktan kopuk icraatlar yaptığını halkla bütünleşemediğini dile getirmektedir.³⁷ Celal Nuri, artık “saltanat makamı”na

³⁴ Celal Nuri, *Tarih-i İstikbal-2-*, s.102-109

³⁵ Celal Nuri, *Tarih-i İstikbal-2-*, s.114-118.

³⁶ Celal Nuri, “İhtilaf Muzaherat”, *Ati*, nr.108, 18 Nisan 1918.

³⁷ Celal Nuri, 1911 yılındaki Selanik’teki kongreye gönderdiği muhtıra.

sarılmakta, onun kuvvetli bir kalkınma ve denge unsuru olduğunu savunmakta ve saltanat makamında bulunacak halifede bulunması gerekli nitelikleri sıralamaktadır.³⁸ Bütün bu niteliklerin padişah olan sultan Mehmet Vahdettin'de bulunduğunu savunur. Bu defa da padişahın “etrafında toplanarak gayelerimize doğru gitmeliyiz” der. Savaşın sonra Wilson programı demokrasiyi mucip görmekte olup milletler arası cereyanda o tarafa gitmektedir. Bu durum çerçevesinde toplumun demokrasiye hazırlanmasını ister.

I. Dünya Savaşının sonuna doğru İttihat ve Terakki iflas edince herkes onun aleyhine yazmaya başlar. Yine savaşın sona ermekte olduğu günlerde Almanya'nın aleyhine İngiltere'yi övücü yazılar yazılmaya başlar. Celal Nuri, bu yazılardaki aşırılıkları doğru bulmamakta, zamanla İngiltere ile Almanya arasında denge politikası uygulamamız gerekebileceğine dikkat çekmektedir.

Celal Nuri, İttihat ve Terakki cemiyeti ile hiçbir alışverişinin olmadığını , hatta “Merkez-i Umumi'ye bir kez girdiğimi iddia edecek varsa kayd-ı namustan teberri ederim”, bile demektedir. Gerçekte O, İttihat ve Terakkinin cezalandırılmasını ister, fakat bunun yumuşak bir şekilde yapılmasını dile getirir. Ona göre bu cezalandırma umumi ve hususi bir şekilde olmalıdır. Umumi cezadan tarih de faydalanacaktır, ancak henüz zamanı gelmemiştir. Hususi cezadan ise bir “menfaatı haliye” umulur. Bu da siyasi teamüllere ve kanuna uygun bir tarzda olmalıdır.³⁹

Celal Nuri'nin İttihat ve Terakki mensuplarının tenkidi, ilerde tutuklanma ve cezalandırılmalarıyla ilgili meselelerde ısrarla üzerinde durduğu fikir, kanunlara uygunluk fikridir. Ona göre her kanunsuz davranış, bir başka kanunsuzluğu getirir. Kaldı ki bu ittihatçıların kendi metodudur. Onların metodunu uygulayan bir siyasi teşekkülün onlardan ne farkı kalır?⁴⁰

Celal Nuri, 1908 inkılabından sonra ittihatçıların, saltanata fiilen son verip “Merkezi Umumi” adıyla oligarşik bir cumhuriyet kurduklarını söyler. Her cumhuriyetin meşruti olması lazım gelmez tespitini yaparak, ittihatçıların görünüşte saltanata ve meclisi muhafaza etmekle beraber, bunları tehzil ile, tahkir ile önemsiz durumuna indirdiklerini ve memleketi tam bir keyfi idare ile

³⁸ Celal Nuri, “Saltanat, Hükümet, Millet, Cemiyeti Düvel, Fırkalar, İstikbalimiz”, *Atı*, nr.276, 13 Teşrinievvel 1918.

³⁹ Celal Nuri, “İsbak ve Sabık İdarelerimiz”, *İleri*, nr., 621, 2 Teşrinievvel 1919.

⁴⁰ Celal Nuri, “Mesuller”, *İleri*, nr.720, 9 Kanunusani 1920.

yönettiklerini belirtir. Celal Nuri'nin İttihat ve Terakkinin bu keyfi yönetimi sebebiyle duyduğu endişelerin iki kaynağı vardı. Birincisi, ittihatçılıkla başlayan ordunun askerinin siyasi işlere bulaşması ve iktidara ortaklığı şeklinde gündeme yerleşen tavrın süreklilik arz etme ve gelenek haline gelme tehlikesi, ikincisi ise ittihatçıların daha göreve geldikleri ilk günden başlattıkları memur tasfiyesidir. Silahlı gücü elinde bulunduranların, asli vazifelerinden uzaklaşmaları ve hiçbir memurun bürokratin görevinden ve mevkiinden emin olamaması zamanla halkın siyasetten soğumasına ve memuriyetin ciddi bir iş olmaktan çıkmasına zemin hazırlayacaktır. Celal Nuri bu iki hususu son felaketlerimizin altında yatan sebeplerden ikisi olarak görmektedir.⁴¹

Celal Nuri, İttihat ve Terakkiye ve onun fotokopisi dediği Hürriyet ve İtilaf Fırkasına eleştirilerini yoğunlaştırır. Bu durumdan rahatsız olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası liderlerinden olan Ali Kemal tarafından 20 Mart 1919' da önce tutuklatılır.⁴² Daha sonrada dört ay kalacağı Roma'ya sürgüne gönderilir.

Bu arada 28 Nisan 1919' da İttihat ve Terakki liderlerinin yargılanmasına başlanır. 15 Mayıs 1919'da İzmir Yunanlılar tarafından işgal edilir. Bunun hemen ardından, Mili Mücadele başlar. Celal Nuri, 24 Temmuz 1919' da Roma'dan İstanbul'a dönüp gazetesinin başına geçtiğinde artık gündemde bambaşka konular vardır.⁴³

6- Düşünce Çizgisi

Celal Nuri, Türk milletinin yakın tarihimizde önemli değişmelere uğradığı bir dönemde yaşamıştır. Bu değişmeler, Celal Nuri üzerinde de etkili olmuştur. O, gençliğinden itibaren ele alınmamış konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu fikirlerinin bir kısmı Cumhuriyet döneminde yapılan inkılaplara temel oluşturan doğrultudadır. Celal Nuri'nin fikirlerine batılı yazarların eserlerinden ziyade, Yeni Osmanlı ve Jön Türklerin fikirlerinin kaynaklık ettiğini söylemek mümkündür.

Fikirleri, orijinal batılı kaynaklara dayanan Abdullah Cevdet, top yekun batılılaşmayı savunmaktadır. Celal Nuri ise, batının ilim ve tekniğinin alınması taraftarıdır.

⁴¹ Celal Nuri, "İttihat ve Terakki", *İleri*, nr.607, 18 Eylül 1919.

⁴² Celal Nuri, "Giden gelene rahmet okutmuş", *İleri*, nr. 756, 14 Şubat 1920.

⁴³ Celal Nuri, "İttihat ve Terakki zihniyeti", *İleri*, nr.578. 17 Ağustos 1919.

O, gerek Avrupa, Amerika ve Rusya'ya yaptığı seyahatlerle gerekse vakıf olduğu Fransızca ve İngilizce'si ile batı kültürünü tanıyan ve okuyan bir düşünürdür. Tıpkı, Abdullah Cevdet gibi, batılı yazarlardan etkilenen Celal Nuri'nin, başlangıçta onun tesirinde kaldığı söylenebilir. Batılı filozof ve yazarlardan Herbert Spencer, J.J.Rousseau, Montesquie, Volter, Charles Darwin, Gustave Le Bon, Ludwig Buchner, Emile Zola ve Taine onun okuyup alıntılar yaptığı, etkilendiği yazarlardır. O, yazılarında Darwin'in biyolojik tekamül, Büchner'in materyalist düşüncelerini, Gustave Le Bon'nun kitle şuuru ile ilgili fikirlerini Osmanlı toplumuna uygulamaya çalışır. Bu hususta dinin sosyal muhtevasından yararlanma yoluna gider. İslamiyet'in sosyal hayata ait hükümleri ile inanca ait hükümlerini ayırtarak daha çok birinci hususlar üzerinde durur.⁴⁴

Celal Nuri'nin yaşadığı dönem, Osmanlı devletinde sosyal ve siyasal değişimlerin sık yaşandığı bir dönemdir. O, fikir akımlarından her hangi birisinin mutlak taraftarı olmamakla beraber, popülist bir yaklaşımla çeşitli görüşleri yansıtır. Sık sık fikir değiştirir. İnsanı ilgilendiren sosyal ve metafizik konuları pozitivist bir yaklaşımla ele alır. Sistemli bir fikir adamı olmamakla birlikte, yazılarında yenilikçi, inkılapçı bir çizgi sürdürür.

Hukuk eğitimi görmüş mesleğinde başarılı bir avukat olmasına rağmen yazarlığı, gazeteciliği seçmiştir. 1909'da Le Courier d'Orient gazetesinde başladığı yazarlık hayatında tarih, edebiyat, siyaset, aktüel olaylar, II. Meşrutiyet, Birinci Dünya Savaşı, Milli Mücadele ve Cumhuriyet, Rus İnkılabı, İttihad-ı İslam, medeniyet, dil, kadın onun yazılarında sıkça temas ettiği konular arasındadır.

Mizacı itibariyle eleştirilmekten hoşlanmayan Celal Nuri, ne sürekli çekişme içinde bulunduğu Türkçülere, ne de kendisini sert bir dille eleştiren İslamcılara yaklaşabilmiştir. Şahsi sorunlar nedeniyle batıcılarla da ayrılığa düşünce, batıcılık akımı içerisinde bir grup oluşturmaya çalışmıştır.⁴⁵

Pek çok konuda yazılar yazan Celal Nuri, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında büyük faaliyet göstermiştir. Genel konular ve psiko-sosyal içerikli yazılar yazmıştır. Batı düşüncesiyle yetişirken, Osmanlı devletinin çöküşünü önleyecek

⁴⁴ Recai Doğan, *Batıcılık Akımının Din ve Eğitim-Öğretim Görüşlerinin Değerlendirilmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1996, (Basılmamış doktora tezi), s.44.

⁴⁵ Necati Aksanyar, *Çağdaşlaşmaya Giden Yolda Celal Nuri ve Fikir Alanında Etkinliği*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü, Ankara, 1993, (Basılmamış doktora tezi), s.175.

fikirler ileri sürmüştür. O, batılılaşmak ve bilimle Türk kültürünün desteklenmesi taraftarıdır. Celal Nuri'nin, zamanına göre çok önemli ve ileri görüşleri olmuştur.⁴⁶

İKİNCİ BÖLÜM

CELAL NURİ İLERİ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMDEKİ FİKİR AKIMLARI

I. Meşrutiyet ile Mondros Mütarekesi arasındaki yıllar, Osmanlı Devleti'nin en buhranlı yıllarıdır. Pek çok bakımdan biri birine zıt Abdülhamit dönemi ve İttihat Terakki dönemi, bu yıllara damgasını vurmuştur. Bu yıllar, Osmanlı Devleti'ni sonun başlangıcına götüren yıllar olmuştur. Bununla birlikte Türk toplumu için bu yıllar, milletleşmenin hareket noktası, yeniden doğuşun başlangıcıdır.

II. Meşrutiyetin ilanı, başlangıçta Türkiye tarihinde geniş ve aynı zamanda anarşik bir hürriyet havası oluşturmuştur. Bu dönemde Jön Türkler batıyı, batılı fikirleri, problemleriyle beraber getirmişlerdir. Yine bu dönemde altı yüz yıllık ömrünün en buhranlı anlarını yaşayan Osmanlı Devleti'nin yıkılışını önlemek için dağınık haldeki aydınlar bir araya gelerek devleti kurtarma çareleri aramışlardır. Böylelikle Osmanlı tarihinde ilk defa, siyasi fikir hareketleri ortaya çıkmıştır. Bu fikir çevreleri siyasi olaylara ve siyasi hayata ilgi göstermişlerdir. Siyasi partilerin programlarında yer almışlardır. Yayın organları aracılığıyla sosyal hayata etki etmiş, kamuoyu oluşturmuş, kitleleri yöneltici ve hareket ettirici bir rol oynamışlardır. "Bu devlet nasıl kurtarılabilir?" sorusuna en iyi cevabı kendilerinin vereceklerine inanmışlardır.⁴⁷

II. Meşrutiyet öncesi ve II. Meşrutiyetle birlikte devleti kurtarma çareleri olarak dönemin aydınlarınca, topluma sunulan fikir hareketleri olarak; Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık bu çalışmada kısaca ele alınacaktır.

⁴⁶ Hasan Ali Koçer, *Türk Sosyologları-1-*, s.117-139.

⁴⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960, s.75-76.

1- Osmanlıcılık :

Osmanlıcılık, Osmanlı Devleti'ni oluşturan müslim ve gayri müslim vatandaşlara, ırk, milliyet, din ve mezhep farklılığı gözetilmeksizin aynı siyasi hakları tanımak ve görevleri yüklemek; adalet, eşitlik, hürriyet ortamı sağlayarak yaşamlarını sürdürmeyi amaçlayan bir anlayıştır. Teorik siyasi bir fikir akımı olmazdan önce, Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemlerde fiilen uygulanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ikinci yarısında belirginleşen Osmanlı birliğinin zayıflaması sonucu, geçmişteki başarılı uygulamalardan ilhamını almıştır. Tanzimat'tan itibaren bütün Devlet'in sınırları içinde yaşayan kişilerle siyasi manada "Osmanlı Milleti" oluşturma gayesiyle 2. Mahmut zamanında doğup, Ali ve Fuat Paşalar zamanında savunulmuştur. Dönemin Osmanlı aydınları, Tanzimatçıları, Osmanlıcılık programını desteklemiştir. Hıristiyan Batı, gayri müslimler lehine liberal reformlar yapılmasını Tanzimatçılara telkin ve tavsiye etmiştir. Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla bu durum sağlanmıştır. Fermanlarda ilan edilen reformlar uygulanmış; ırk, dil, din, mezhep ayrımı yapılmayan "Osmanlı Toplumunun" temelleri atılmıştır. I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyetin ilanları, yeni reformlar ve imtiyazlarla Osmanlıcılık fikri kuvvetlendirilmek istenmiştir.

1789 Fransız İhtilali sonrasında özellikle Osmanlı Devleti'nde çığ gibi büyüyen milliyetçilik şuuru 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı esnası ve sonrasında Balkanlar ve Doğu Anadolu'da isyan ve saldırıların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Osmanlı Devleti'ndeki gayri müslim ve Türk olmayan Müslüman tebaa, milliyetçilik fikirlerinin yayılması sonucunda bağımsızlık peşinde koşmaya başlamıştır. II. Meşrutiyet ve Balkan Savaşları'ndan sonra Osmanlıcılık bir gaye olmayıp, milliyetçilik şuurunu bastırmada bir araç olarak kullanılmıştır. Osmanlıcılık, Devlet'e ve devlet fikrine bağlı olan Ahmet Rıza, Ziya Gökalp, Namık Kemal, Şinasi, Mithat Paşa, Ahmet Ferid, Tunalı Hilmi gibi Osmanlı

aydını aralarındaki anlaşmazlıklara rağmen, I. Dünya Savaşı sonuna kadar birleşebildikleri ortak nokta olmuştur.⁴⁸

Osmanlı Devleti'nin yaşadığı siyasi, sosyal ve ekonomik sahalardaki problemlere, dönemin aydınları çözüm aramaya yönelmiştir. Osmanlılık, ilk siyasi ideoloji olup, İslamcılık ve Türkçülük'e zemin hazırlamıştır.

Osmanlılık, Müslüman olmayan unsurların bağımsızlık hareketlerini önlemeye yönelik olması nedeniyle, bu unsurlar tarafından içtenlikle ilgi görmemiştir. Ayrıca, 1881'de Mısır'daki mitinglerde "Yaşasın Araplar, Kahrolsun Türkler" şeklindeki sloganların dağıtılmasıyla, Türk olmayan unsurlar arasında da Osmanlılık yaklaşımı terk edilme eğilimi göstermiştir. Osmanlılık, Türklerin doğrudan kendi milliyetçiliklerine yönelmelerini engellemiştir. Türkler, Devlet'in çöküşünü önlemeyi kendilerine hedef belirlemiş ve bunun savunucusu olmuşlardır.⁴⁹ Balkan Savaşları'ndan sonra Türkler de Osmanlılığın, Türkler dışında kimseler tarafından ilgi gösterilmeyen, boş bir siyasal ideal olduğunu anlamışlardır.

Osmanlı devlet adamları ve Türk aydınları için Devletin bütünlüğünü korumak ve devleti yaşatmak gayesindeki Osmanlılık, gayri müslimler ve Türk olmayan unsurlar için bağımsızlığa giden yol olmuştur.

"Osmanlı milleti" pratikte yürümemiş ve uzun ömürlü olamamıştır. Balkanlardaki ve Hıristiyan Arapların öncülüğündeki Müslüman ülkelerdeki milliyetçilik hareketlerinin hızlanması sonucu Osmanlılık hareketi sonuçsuz kalmıştır. Bu durum üzerine bazı aydınlar ve devlet adamları "ittihad-ı anasır" dan "ittihad-ı islam"a çekilmişlerdir.⁵⁰

2- İslamcılık :

İslamcılık, 19. ve 20. yüzyılda, Müslümanları, İslam dünyasını akılcı bir metotla batı sömürsünden, zalim ve diktatör yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden..., kurtarmak ve İslam'ı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlak, felsefe, siyaset, eğitim...) yeniden hayata hakim kılmak; medenileştirmek, birleştirerek

⁴⁸ Bayram Kodaman, "Osmanlılık", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989, c:12, s.58-59.

⁴⁹ Şükrü Hanioglu, "Osmanlılık", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, c:5, s.1389-1393.

⁵⁰ İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, Risale Yayınları, İstanbul, 1986, c.1, s. XXVIII.

kalkındırmak amacına yönelik olarak yapılan aktivist, modernist ve eklektik yönleri baskın siyasi, fikri ve ilmi çalışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerin bütününe içeren bir hareket olarak tarif edilebilir.⁵¹

Şerif Mardin'e göre: İslamcılık, 19. yüzyıl ortalarında özelliklerini kazanan, Hindistan'da ve Osmanlı Devleti'nin merkezinden uzak yerlerde şekillenmekle birlikte 1870'lerden itibaren devletin merkezinde güçlenen bir ideolojik davranış kümesinin adıdır.⁵²

Hilafetin, Yavuz Sultan Selim'in kutsal emanetleri Topkapı Sarayı'na ve son İslam halifesini İstanbul'a getirmesiyle Osmanlı hanedanına geçtiği kabul edilmektedir. Halifelik, bu dönemden sonra Abdulhamid'e kadar geçen süre içerisinde bir unvandan ibaret kalıp fonksiyonel olamamıştır. İlk defa Abdulhamid döneminde bir siyasi araç olarak kullanılmıştır.

19. yüzyılda Batılı ülkeler, sanayi ihtilalini tamamlamış, dünya pazarlarını ele geçirme planları yapmışlardır. Özellikle hammadde ve pazar imkanları bakımından cazip görünen Asya ve Afrika'daki birçok meskun bölgeler, İslam topluluklarının yaşadığı yerler, Batı nüfuzunun saldırgan tesirlerine maruz kalmış veya işgallerine uğramıştır. Osmanlı Devleti, Rumeli'de ve Kuzey Afrika'da bu dönemde bir çok toprak kaybına uğramıştır. Bu yenilgiler hem yöneticilerde hem de kamuoyunda üzüntülere, utanmalara, telaşa yol açmıştır. Bu durum ayrıca yine dini hassasiyetin ayaklar altına alındığı kanaatini de doğurmuştur.

19. yüzyıldaki Hıristiyan-Müslüman ilişkileri, Osmanlı Devleti aleyhine gelişmiştir. Avrupa devletleri sürekli olarak, Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmaya, İslam memleketlerini istilaya başlamasıyla, İslam birliğini tesis etme zarureti doğmuştur.⁵³

1860'lardan itibaren Tanzimatçıların batılı davranışları, Osmanlı aydınlarınca eleştirilmeye başlanmıştır. 1870'lerden itibaren Osmanlı Devleti'nde batılılaşma hareketleri yerine "İslami bir model" i savunanlar ağırlık kazanmıştır.

II. Abdulhamid döneminde bu "İslami model" padişahın hem kendi vatanındaki tebayı birleştirme, hem de ülke dışındaki Müslümanları, emperyalizme karşı koyma aracı olarak benimsenmiştir. Kuzey Afrika'ya, Orta

⁵¹ İsmail Kara, a.g.e., s.XV.

⁵² Şerif Mardin, "İslamcılık", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, c:5, s.1400.

⁵³ Bayram Kodaman, a.g.e., s.60-61.

Asya'ya, Uzakdoğu'ya bir çeşit "misyoner" örgütüyle bu politikayı yaymaya çalışmıştır.

İslamcılık, bir devlet politikası olarak II. Abdulhamid devrinde benimsenmiş, savunulmuş ve çok yönlü olarak yürütülmüştür. Hilafet makamının itibarı ve tahkimi üzerinde durulmuştur. Yine bu dönemde dini öğretim oranı artırılarak İslam dünyasının etkili alim ve şeyhleri İstanbul'a davet edilmiştir. Temel dini kitaplar basılarak İslam ülkelerine ücretsiz dağıtılmıştır. Hacılar önem verilerek kalpleri hilafet makamına bağlanmaya çalışılmıştır. Hicaz demir yolunun yapımına başlanmıştır.⁵⁴

İslam dünyasını, batının karşısında siyasi açıdan güçlendirmek gayesinde olan Cemaleddin Afgani (1255-1315/1839-97); eğitim kurumlarının müfredat programlarını genişletip felsefi ve ilmi disiplinlerin işlenmesi, ayrıca genel bir eğitim reformu yapılması için teşebbüslere girişmiştir. Afgani, İslam'ın ana ilkelerinin akıl ve ilimle uzlaştığını söylerken, modern toplumun ihtiyaçlarını karşılamada Müslümanları, İslam'ın Ortaçağda oluşturduğu muhtevayı genişletmeye çağırmıştır. Afgani'de; İslam'ın müteal doğruluğuna olan inancı yeniden ortaya koymanın yanı sıra bir çeşit modern hümanizm; insanla insan olduğu için ilgilenme unsuru ortaya çıkmaktadır. Bu, Müslüman modernistlerin siyasi ve sosyal düşüncelerinin oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Sosyal kalkınmaya önem verilmiştir. Bu çerçevede dünya hayatı ile ilgilenilmesi, onun karşısında müspet bir tutum takınılması ve bu dünyada, sosyal ve ahlaki hayat seviyesinin yükseltilmesinin gerekliliği ileri sürülmüştür.⁵⁵

Osmanlılar arasında İslam'ın ne denli derin bir şekilde yerleştiğini ve dinin bir "sosyal pekiştirici" rolünü bilen Jön Türkler, ulemanın ve medreselerin bir reforma tabi tutulması gereğini düşünmektedir. Diğer taraftan bazı Osmanlı düşünürleri arasında da dini, kültür ve geleneksel değerleri koruyarak batının teknolojisinin alınması düşüncesi, özellikle de 1905'te Japonya'nın Rusya'yı mağlup etmesinden sonra belirmeye başlamıştır. Bu düşünce Jön Türkleri de etkilemiştir.⁵⁶

⁵⁴ Yusuf Akçura, *Üç Tarzı Siyaset*, TTK Basımevi, Ankara, 1976, s.22-23. ; İsmail Kara, a.g.e., s. XXVIII.

⁵⁵ Fazlurrahman, *İslam*, çev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın, Selçuk Yayınları, Ankara, 1996, s.300-301.

⁵⁶ Şerif Mardin, a.g.e., s. 1401-1402

Enver Ziya Karal, Osmanlı Devleti'nin "İslamcılık" siyasetini benimsemesinin nedenlerini şu şekilde özetlemektedir:

1. Osmanlı Devleti'nde Müslüman- Hıristiyan ilişkilerinin kötüleşmesi,
2. Avrupa'nın Osmanlı Hıristiyanları lehine devlete müdahale etmeleri,
3. Osmanlı Devleti'nin ve diğer İslam memleketlerinin Avrupalılar tarafından istilası,
4. İslam dünyasında, İslam birliği lehinde fikir hareketlerinin ortaya çıkması.⁵⁷

İslamcılık, "İttihad-ı İslam" adı altında 1870 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin hakim siyasi düşüncesi olmuştur. Böyle olmakla birlikte, ancak 1908'de, II. Meşrutiyet sonrasında Sırat-ı Müstakim'in yayın dünyasına girişiyle, bir fikir hareketi olarak ortaya çıkmıştır.⁵⁸ Ayrıca Sebilürreşad, Beyanülhak gibi dergiler de bu akımın fikirleri yayınlanmıştır.

Diğer fikir hareketlerinde olduğu gibi, İslamcılar da İslam dünyasının dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin gerileme ve yıkılma buhranları içinde olduğunu vurgulamışlar ve bu durumun sebeplerini araştırmışlardır.

Osmanlı Devleti'nin mutlaka kalkınması gerektiğini belirtmişlerdir. Batı, bu dönemde bir medeniyet, teknik bir dev olarak vardır. Osmanlı Devleti gibi bir devletin, Batıdan neler alacağı önemli bir husustur. İslamcılar, iki medeniyet arasındaki farkları belirtmişlerdir. İslam medeniyetinin, batı medeniyetinden sosyal ve politik şartlar itibariyle geri olmadığını, ahlak ve maneviyat alanında ileri olduğunu, ancak teknik bakımdan geri olduğunu vurgulamışlardır. Batı'dan sadece ekonomi, maddi alandaki kalkınmalar için gerekli metot ve malzemeyi almak gerekliliğini savunmuşlardır.

M. Şemseddin (Günaltay)'e göre, Osmanlı Devleti, Lale devrini yaşarken Batı, büyük bir medeniyet yolunda ilerlemiştir. İslam dünyası kalkınabilmek için, ahlakından nefret ettiği Batı'nın, metot ve vasıtalarına muhtaçtır.

İslamcılık hareketinin önemli simalarından olan Mehmet Akif, taklitten kaçınmak gerektiğini, bunun zararlı ve faydasız olduğuna dikkat çekmiştir. Mehmet Akif : "Dini taklit, adetleri taklit, kıyafeti taklit, selamı taklit, kelamı taklit, hülasa her şeyi taklit bir milletin fertleri de insan taklidi demektir ki, kabil

⁵⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, 1983, c.8, s.540-543

⁵⁸ İsmail Kara, a.g.e., s.XXIX.

değil, gerçek bir sosyal topluluk meydana getiremez, böyle bir topluluk yaşayamaz.”demektedir.⁵⁹

İslamcı hareketin liderlerinden, Osmanlı Devleti'nin sadrazamlarından olan Sait Halim Paşa: “Metotsuz ve gayesiz olarak edilecek fikirler zararlı olur. Çünkü bu şekilde edilecek fikirler, ancak yanlış kanaatlere sahip kimseler yetiştirir.”⁶⁰ demektedir. Batıdan neler almamız gerektiğini çok iyi araştırıp tespit etmek, bize yararlı olanları almak bundan daha önemlisi de bir metot sahibi olmamız gerektiğini vurgulamaktadır.

3- Türkçülük

Türkoloji, 18. yüzyıldan başlayarak bağımsız bir disiplin haline gelmiştir. Türkologlar, Çin ve İslam kaynakları üzerinde çalışarak İslam öncesi Türklük ile ilgili yeni bilgiler ve görüşler üretmiştir. Türk tarihinin unutulmuş kısmına aydınlık getirmişlerdir. Batıda kurulan millet esasına dayalı yeni devletler ve Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçi fikirlerin de tesiriyle, Avrupa'ya giden Türk gençleri ve Polonyalı bir kısım mülteci Türkologların çalışmalarını Osmanlı Coğrafyasına taşımalarıyla, Türk kamuoyu bu bilgilere ulaşabilmiştir.

Milliyetçilik fikirleri, Osmanlı Devleti'nde hem gayri müslim azınlıkları hem de Türkler ve Türk olmayan Müslüman unsurları etkilemiştir. Osmanlı toplumunda istiklal ve milli devlet vadeden milliyet fikri gittikçe sempati bulmuş ve uygun zamanlarda politika haline getirilmiştir. Türkçülük fikri de böyle bir ortamda Osmanlı aydınları arasında zemin bulmuştur.

Başlangıçta Türkçülük, Osmanlı Devleti'nin çok milletli yapısı içerisinde siyasi bir yapı kazanamamıştır. İlk oluşumlar tamamen fikri alandadır. Türkçülük ilk defa “Dilde Türkçülük” şeklinde doğmuştur denilebilir. Ahmet Vefik Paşa, Süleyman Paşa, Şemseddin Sami, Necip Asım tercüme ve sözlük çalışmalarıyla dilde Türkçülüğün önderi olmuştur.

Aynı dönemde Çarlık Rusyası'nda yaşayan Türk aydınları arasında Türkçülük fikirleri doğup gelişmiştir. Azerbaycan, Kırım ve Orta Asya'dan İstanbul'a gelen ve Osmanlı aydınlarıyla ilişki kuran Rusyalı Türkler, hareketin

⁵⁹ Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 82-84.

⁶⁰ Sait Halim Paşa, *Buhranlarımız*, İstanbul, 1335-1338, s. 100-101.

daha sonra siyasi bir içerik kazanmasına yardım etmişlerdir. Ahmet Ağaoğlu, Gaspıralı İsmail, Yusuf Akçura ve Hüseyinzade Ali, Türkiye dışındaki Türkçülük hareketinin önemli simalarıdır.⁶¹

II. Meşrutiyet sonrasında, özellikle I. Dünya Savaşı yıllarında, İttihat ve Terakki Fırkası'nın da desteklemesiyle, Türkçülük akımı, siyasi bir çehre kazanmıştır. Hüseyinzade Ali ve Ziya Gökalp'in tesiriyle İttihatçılar, Türkçülüğü benimsemiş, bunun genç kuşaklara heyecan ve dinamizm vereceğini düşünmüşlerdir. Türkçülük fikrinin taraftar bulmasında, Türk Ocağı çevresinde toplanan aydınlar ve gençler etkili olmuştur.⁶²

II. Meşrutiyet döneminde Türkçüler tarafından ilk defa sosyolojik bir metotla eksik, çekingen, dağınık fikirlerin toplanarak bir sistem haline getirilmesi sağlanmıştır. “Ziya Bey” sahipsiz sanılan parçaları toplayarak “hayatta şuursuz bir halde bulunan milli vicdanın çeşitli unsurlarını keşfetmiştir.” O, Türkleri şuurlandırmaya çalışmış, böylece Türkler için “Yeni” bir “Hayat” in esaslarını ortaya koymuştur. İlk defa, Durkheim sosyolojisinin uygulanmasıyla, millet, hars, medeniyet, milli mefkure gibi kavramlar ilmi bir metotla işlenmiş, Türk kamuoyuna sunulmuştur.

Türkçülere göre “Batılılaşmak”, milletler arası hayat yaşamaktır. Milli kimlikten ve şahsiyetten kaybetmek değildir. Ziya Gökalp'e göre Batı medeniyetine girmek “Batılı milletlerle müşterek insan hayatı yaşamak”, hiçbir şekilde aile hayatının, toplum hayatının özelliklerini yok etmez. Milletin kültürel kurumları ve gerçeklerini ortadan kaldırmaz. Batılılaşmak milli gelişmelere zıt değildir. Türkler, batı medeniyetinin akıl ve ilmi ile donanmış oldukları halde bir Türk-İslam kültürü meydana getirmeye çalışmalıdırlar.

Türkçüler, Osmanlı Devleti'ni (Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük) temel prensipleri üzerine oturtmak istemişleridir. Oluşturmaya çalıştıkları Türk İslam medeniyetini üçlü sentezle zora sokmuşlardır. Bocalamaları, modern niteliklerine rağmen gerçek bir inkılap yapmalarını engellemiştir. Türkçüler, Türklerin evvela yüksek bir millet oluşturma, sonrada Batı camiası içerisinde seçkin bir konuma

⁶¹ Bayram Kodaman, a.g.e., s.62-63.

⁶² Bayram Kodaman, a.g.e., s. 64-65.

gelebilmekle yeteneklerine sahip olduklarına inanmışlardır. Bu inanç, yeni Türkiye'nin kurucularına Müdafaa-i Hukuk hareketini aşlamıştır.⁶³

Türkçülük hareketinin “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” sentezi zamanla bazı değişimler ve gelişmeler geçirmiştir. Bu hareketin gayesi; ırk, din, dil ve adetleri müşterek olan bütün Türkleri birleştirmek böylelikle büyük Türk birliği oluşturmak, dilde Türkçe kelimeler kullanmak, Osmanlı Devleti'nin tarihiyle, eski Türk tarihiyle ilgili araştırmaları birleştirmek, Avrupa'dan ilim ve tekniği alma yoluyla muasırlaşmak, milli bir edebiyat ve ekonomi meydana getirmektir.⁶⁴

Türkçülük, Osmanlı Devletinde milli şuurun gelişmesine yardım etmesi bakımından önemli olup, Türk dilinin sadeleşmesi, Türk tarihinin derinlik kazanması, milli benliğin ortak bir şuur haline gelmesinde önemli bir rol oynamıştır.

4- Batıcılık

Osmanlı Devletinde, yenileşme çabalarıyla başlamış olan Batıcılık (Garpcılık), II. Meşrutiyet sonrasında ortaya çıkan bir düşünce hareketine verilen addır. Daha evvelki hareketi oluşturan ve savunanlara özel bir isim verilmediği halde bu dönemdeki hareketin temsilcilerine Batıcılar (Garpcılar) denilmektedir.⁶⁵

Batılılaşma veya çağdaş medeniyet seviyesine erişme hareketlerine “Avrupacılık”, “Batılılaşma” (eski tabiriyle garplılaşma) gibi isimler verilmiştir. Batılılaşma hareketi, III. Ahmet zamanında başlamış ve III. Selim zamanında ilk başarısını kazanmıştır. Türkiye, bu tarihten itibaren sürekli batıya yönelmiştir. Osmanlı, mağlubiyetlerin sebebi olarak Batı'nın üstünlüğünü görmektedir.⁶⁶ Ancak yaklaşık 250 senelik çabalara rağmen hala bir tarafımızın bozuk, bazı şeylerin eksik olduğunu ve buna çözüm yolları bulmanın ihtiyacını duymaktayız. Batılılaşmanın iradesiz, plansız durumu bize zaman kaybettirmektedir.⁶⁷

⁶³ Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 88-92.

⁶⁴ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişimleri*, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1972, s.285-286.

⁶⁵ Şükrü Hanioglu, “Batıcılık”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1382.

⁶⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, 1979, İstanbul, s.200.

⁶⁷ Mümtaz Turhan, *Garplılaşmanın Neresindeyiz?*, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1972, s.11-12.

Batılılaşmak, yani Batı gibi olmak Türkiye'nin hayatında 18. yy.dan beri vardır. "Batı uygarlığı ve Batı toplumu bir değişimin toplumdur." Değişmeden duran toplum yoktur, fakat batı toplumu bunu diğerlerinden önce fark etmiştir. Batılılık, değişimi fark eden ve ona müdahale etmeye kalkan bir bilinçtir.⁶⁸

Erol Güngör, iki yüz yıllık siyasi düşünce tarihimizin şaşkınlıklar, hayal kırıklıkları, ümitsizlikler ve sürekli bir perişanlık halinde olduğunu söylemektedir. O, memleketimizi yenilgilerden kurtarmak, milletimize kendi başına ayakta duracak gücü vermek için gerekli ilim ve teknik seviyeye kavuşabilmek maksadıyla Türkiye'nin kuruluş yıllarında fikir üretkenleri, yüzme bilmeyen bir insanın denizdeki çırpınışlarına benzetmekte, ancak suçlamamaktadır. Bu dönemde Reşit Paşa, Talat Paşa, Namık Kemal, Ahmet Rıza ve Abdullah Cevdet'in ülkeyi bölünmekten kurtarmak için çaba sarf ettiğini söylemektedir.⁶⁹

II. Abdülhamit dönemindeki batıcılıkta çağdaşlaşma basit bir sorundur. Gerçekte İslam uygarlığından batıya geçmiş olanlar, tekrar batıdan alınacaktır. Batı uygarlığından, İslam uygarlığı üzerinde etkisi olmayacak olan "faydalı" olan yanlar alınacaktır. Bu görüşe göre çağdaşlaşma, olduğu gibi kalmamaktır.

Dilin çağdaşlaştırıcı rolünün belirmesiyle yeni bir batı görüşü doğuyor demektir. "Batı uygarlığı bir bütündür; iyisiyle kötüsüyle birlikte bir bütün. Onun iyisi, kötüsünden kolay kolay ayrılamaz. Gülünü seven dikenine katlanacaktır." Bu dönemin batıcıları, görmediği bir güzele vurulan bir gencin hayranlığı ile çirkinliklerden kaçıp güzellikler kavuşmayı ummaktadırlar.

Hüseyin Cahit, yeni batıcılık görüşünün ilk bildirgesinde Arapçılığa savaş açmıştır. Yazısında O, Avrupalılaşmak zorunda olduğumuzu, Avrupa'ya bakmamız gerektiğini, bilimin Avrupa'da olduğunu, kafamızı bilim ve teknikle dolduracak -Arap kitaplarına değil- Avrupa'da olan modern kitaplara sarılmamız gerektiği üzerinde durmuştur.

Yeni batıcıların anlayışıyla Türk çağdaşlaşmasının niteliğinde yeni bir görüş doğmuştur. Tanzimat, Asya uygarlığında olan bir toplumun, Avrupa uygarlığına geçmesinin temellerini atmıştır. Bu yeni dünyanın, geleneksel dünyadan farklı olduğu anlaşılmaya başlandı. Avrupa uygarlığı dışındaki

⁶⁸ İlber Ortaylı, "Batılılaşma Sorunu", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, c.1, s.134.

⁶⁹ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, İstanbul, 1993, s.88.

toplumlar Avrupa'dan fikirler alarak kendilerini bu uygarlığa göre değiştirmek zorunda olduklarını görüyorlardı.⁷⁰

Emrullah, Satı ve onların etrafında toplanan bir grup, eğitim öğretim yoluyla, "Osmanlı" birliğini korumak için batılılaşmayı, Osmanlı-İslam geleneklerine sadık bir batılılaşmayı hızlandırmak amacındaydılar.

Baticıların diğer bir kısmı ise, "içtimai teşekkülün yetmezliği"ni memleketin en önemli meselesi olarak görmektedir. Türkiye üretici ve müteşebbis insan yetiştirmediği için özel girişimden yoksun çiftçi yetiştirdiği için, genel işlere koşan memur sınıfı ile batılılaşma hareketleri sonuçsuz kalmıştır. Başta Sabahattin olmak üzere bir aydın zümre, öncelikle bu sosyal bünyenin araştırılması, sonrada bizi batı medeniyetini kuran ileri sosyal bünyeye kavuşturacak köklü bir eğitim sisteminin kabulünü benimsiyordu.

Üçüncü kısım baticılar ise "Servet-i Fünun" ve "Ulum-u İçtimaiye" dergileri etrafında bir araya gelen pozitivistlerdi. Bu gruptaki baticılardan bazıları üreticilikten sosyalizme kadar ilerlemiştir. Ancak aynı hareket materyalizm şeklini almıştır. Bunlar bütün hakikati batıda görüyor, doğuya ve geçmişe bakmaya gerek görmüyorlardı. Baticılıkta, pozitivistlerden daha radikaldiler.

Baticıların diğer bir kısmı da "Jön Türk"ler arasında ortaya çıkan "kuvvetli ve üstün olan her şey batıdadır" şeklindeki hayranlıktan ilham alıyordu. Bunlara göre, doğudan gelen her şey "geri", batıdan gelen her şey "ileri"dir. Bu hareketin başında "İctihat" dergisi ve onun sahibi Abdullah Cevdet vardır. Celal Nuri, Kılıçzade Hakkı, Ali Kamil'de Abdullah Cevdet ile birlikte hareket ediyorlardı. Ancak aralarında tam bir fikir birliği yoktu.⁷¹

II. Meşrutiyet dönemi aydınlarından Celal Nuri, batı uygarlığı tümüyle mi alınacak, nasıl alınacak tartışmasında prensip olarak baticı görünmektedir. O, batı uygarlığı ile ilişkilerimizde öncelikle kendi hayatımızı öğrenip daha sonra bir sentezle neye ihtiyacımız olduğunu tespit eder buna göre ilişkilerimizi düzenleriz görüşündedir. Uygarlık değişimi ve modernleşme sürecinin sorunları üzerinde çekingen davranmaktadır.⁷²

Celal Nuri uygarlığı, teknik ve gerçek olmak üzere iki gruba ayırmakta olup batının teknik uygarlıkta zirvede olduğuna ancak, gerçek uygarlığa erişemediğine inanmaktadır.⁷³ Celal Nuri, bu düşünceleri ile baticılık akımının

⁷⁰ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978, s.375-380.

⁷¹ Hilmi Ziya Ülken, a.g.e., s.200-202.

⁷² İlber Ortaylı, a.g.e., s.138.

⁷³ Celal Nuri, *İttihad-ı İslam*, s.25.26.

önde gelen isimlerinden olan Abdullah Cevdet'ten uzaklaşarak, batının sadece teknik kısmının alınması taraftarı olan Mehmet Akif'e yaklaştığı görülmektedir.

Teknik uygarlık bir memleketten diğerine aktarılabilirken gerçek uygarlık aktarılamazdı. Osmanlı aydını bunları karıştırmakla büyük bir hata yapmıştır. Batı uygarlığından alınacakları ilim ve teknik ile sınırlayacaklarına, İslamlığın üstün olduğu bir alanda, batıyı kopya etmeye çalışmışlardır.⁷⁴

İçtihat mecmuası etrafında toplanan batıcılar “tam batıcılar”; Celal Nuri'nin liderliğindeki “Serbest Fikir” dergisi etrafında toplananlar ise “kısmi batıcılar” olarak adlandırılmaktadırlar. Celal Nuri, Batı'nın, Osmanlı toplumuna hiçbir zaman dost olmadığını bu nedenle de batılılaşma çabalarının, batıya rağmen sürdürülmesi gerektiğini savunmaktadır. Celal Nuri, Osmanlı Devleti'nin batının bir uydusu haline getirilmesine karşıdır. O, yazılarında geleneksel değerler içinden olumlu olanları seçerek bunlardan yararlanmak gerektiğini savunmuştur.⁷⁵

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CELAL NURİ İLERİ'NİN DİNİ HAYATA BAKIŞI

A-) İlahiyat Konularına Bakışı

aa) Din ile İlgili Görüşleri

⁷⁴ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s.234.

⁷⁵ Şükrü Hanioglu, “Batıcılık” *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985,c.5, s.1386.

Materyalist dünya görüşünü benimseyen batıcılar, toplumsal gelişmenin önünde engel olarak dini görmekte ve onunla mücadele etmektedirler. Batıcılar bu amaca ulaşmak için bazen materyalist düşüncelerini basit şekilde okurlarına aktarmakta bazen da İslam bilginlerinin sözlerinden hareketle, materyalizmle İslam'ın aynı olduğunu ispata çalışmışlardır. Osmanlı toplumunun dini hassasiyetini bildikleri ve İslam'ın olumlu içeriğinden yararlanılmasına inandıkları için batıcılar, ikinci yolu tercih etmişlerdir.⁷⁶

Celal Nuri'ye göre din, beşerin refahı için vardır. Hükümetin, ahali için var olduğu yoksa hükümet için ahali oluşturulmadığı gibi, beşer din için değil, din beşer için yaratılmıştır. Eskiden insanlar dinleri için yaratıldıklarına inanmaktaydılar. Daha sonraları ise dinin insanlığın hizmetinde olduğu anlaşılmıştır. Din terakkiye mani , zararlı olmamalı, aksine hayırlar doğurmalıdır.

Din müspet ilimlere zıtlık oluşturmamalı ve gelişmeye engel olmamalıdır. Eğer gelişmeye engel olursa o din, akıl dışı ve zararlıdır. Hıristiyan medeniyetinde, Hıristiyan ahlakı, Hıristiyan hukuku gibi kavramlara rastlanmaktadır. Mevcut medeniyetinin teknik kısmı, onunla mücadele edenlerce meydana getirilmiştir. Hıristiyan ahlakı ise iyi bir şey değildir ve Hz. İsa tarafından da kuralları konulmuş ahlak değildir. Hıristiyan hukuk ise Hıristiyan olmayanları inkar esası üzerine kurulmuştur. Hıristiyanlık, tarihte toplum için zararlı olmuştur.⁷⁷

Din, Allah tarafından özel olarak insanların maddi ve manevi saadetini temin için gönderilmiştir. İnsanlar din için değil, din insanlar için yaratılmıştır. Bu gerçek fıkıh kitaplarında bulunmaktadır. Cehaletin yayılmasıyla bu hakikat ortadan kalkmış, dinle alakası olmayan yeni adetler meydana almıştır.

Her din ayrıdır ve bütün dinleri kapsayacak bir tarif yapmak zordur. Celal Nuri dinden maksadın, taraftarı bulunan Müslümanlık, Hıristiyanlık, Yahudilik, Budizm, Brahmanizm gibi bilinen dinler olduğunu ifade eder.

Celal Nuri'ye göre İslamiyet, nassın ifadesiyle insan cinsinin son dinidir. Bu din zaman, mekan, ile sınırlı ve bir kavmin tekelinde olmayıp, her zaman ve

⁷⁶ Recai Doğan, *Batıcılık Akımının Din ve Eğitim-Öğretim Görüşlerinin Değerlendirilmesi*, Ankara, 1996, (Basılmamış Doktora Tezi) s.56-57.

⁷⁷ Celal Nuri, *Tarih-i İstikbal-I-*, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, 1331, s.63-64.

mekana, her kavme şamildir. İslamiyet dışındaki diğer dinler alemşümül bir mahiyet iddia edemezler.⁷⁸

Esas itibariyle “klasik” kelimesiyle ifade edebileceğimiz Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık arasında Celal Nuri’ye göre büyük bir fark yoktur ve bu dinlerin mahiyetleri birdir. Ancak bu üç ilahi dinin en eskisi olan Musevilik diğer ikisinden daha basit, daha muhtasardır. Aynı din, tekamül ederek İslamiyet şekline girerek çeşitli dini ve uhrevi hükümleri ihtiva ederek büyümüş ve diğerlerinden daha fazla yayılma alanı bulmuştur.

Yahudilik küçük ve sınırlı bir toplumun dini olarak kaldığından, bu dinin umumi bir mahiyeti olamamıştır. Hıristiyanlık ise daha ilk asırlarda yalnız Filistin Yahudilerinin değil, bütün insanlığın dini olacak şekilde bir dindir.

İslamiyet’e gelince, bu din, Yahudilik, Hıristiyanlık ve putperestlik taraftarlarına zıt olup, diğer itikadi, siyasi fikirlerin şüphesiz ki üstündedir. İslamiyet kendinden önceki şeriatı nesh etmiş ve şarkta yayılmıştır.

Şimdiye kadar dünyaya gelen psikologların en büyüğü hiç şüphesiz ki Hz. Muhammed’dir. Sayısı üç yüz milyonu aşan Müslümanların ihtiyaçlarını binlerce sene önce bilerek ona göre şeriat düzenleyen o kişi, saygı değerdir. Tarih böyle başarılı olan birini kaydetmemiştir. İnsanlığı, milletleri, kavimleri, ırkları böyle harikulade bir şekilde temsil ettiren yalnız İslamiyet olmuştur. Dünyanın geçmişte cihangiri olan Roma’nın varisi olan Büyük Britanya bile böyle bir durum elde edememiştir.

Müslümanlık Roma ve Büyük Britanya gibi, Fransa ve Rusya gibi zor kullanmamıştır. Bugün herkes Mısırlılar, Cezayirliler, Fransız ve İngiliz olmaktan kaçarken Romalı olmaktan kurtulmanın yollarını ararken zamanında İslamiyet’i seçenler, kendi arzusu ve şerefi ile bu dini benimsemiştir. Hiç şüphesiz ki 1913 yılı itibariyle Müslümanların gözü geçen asırlara göre fazlasıyla açılmıştır. Bu nedenle Avrupa’nın korkusu, endişesi doğaldır.⁷⁹

Dinlerin hududu aşan kısımları tasfiye kuralına uyularak yavaş yavaş yok ediliyor. Buna, Protestanlık en canlı delildir. Protestanlık reformu, Hıristiyan Katolik kilisesinin bir çok zararlı yönlerini tasfiye etmiştir. Böylece Katoliklik alemleri de düzenleme ve temizlik yapma mecburiyetinde olduğunu görmüştür.

⁷⁸ Celal Nuri, *Taç Giyen Millet*, Cihanbiraderler Matbaası, İstanbul, 1339/41, s.194-195.

⁷⁹ Celal Nuri, *İttihad-ı İslam*, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, 1331, s.16-23.

Böylelikle orta çağdaki zulümlere son verilmiştir. Din bugün bile sınırı aşmakla, zulüm ediyor. Kendi dairesi dışında din mukaddes değil, kötüdür. Dairesi dahilindeki din ise, mübarek olmakla birlikte çok faydalı, tabii, zaruri ve lüzumludur.

Celal Nuri, dinin vicdana ait bir inanç olarak kalması, maddi ve manevi yönlerinin ayrılması gerektiğine inanmakta ve bunu da şu sözleriyle dile getirmektedir. “İstikbalde din ancak vicdana ait olacaktır. Din, atide, semti vicdana icla edilecektir. Fen, tecrübe, kanun, hükümet terakkileri ile, dinin müdahale ve işgal ettiği bir çok şeyleri istirdat edecek, fakat, iman ve itikat, her vakit alem-i vicdana hükümran olacaktır. Zaten bu tekamül vuku buluyor. Her hak sahibine katiyen verildiği gün artık cihanda din kavgası kalmayacaktır. Eğer dinin muhafızları akil iseler, eski müstebitler gibi fuzuli bir çok yerleri daire-i işgalleri içinde tutmasınlar. “Allah’a ait olanı Allah’a Kaysere ait olanı Kaysere ver !” sözü cenabı mesihe aittir ve ne büyük bir hikmeti mündemiçtir!”⁸⁰

Din eskiyi korumayı bırakırsa insanlara hizmet etmiş olur. Böyle hareket ederse maksat ve gayesine gerçekten yaklaşır. O, din kelimesini genel manada kullandığını, yukarıdaki ifadelerle her hangi bir dini kastetmediğini söylemektedir.

ab-) İslamiyet ve İslam inançları

Celal Nuri’ye göre, her din, her kurum, payidar olan her şey bir ihtiyacın, bir zaruretin eseridir. Gerçek ihtiyaçlardan doğmayan hükümet şekilleri, dinler, siyasi ekoller varlıklarını sürdüremezler. İnsanlığın ihtiyacını tatmin eden din, mezhep ve hükümetlerin baki olacağını dile getirmektedir.

İslamiyet’in tarihi incelediğinde, on üç asırdan beri haşmet salmış bu dinin, bir kişinin veya bir grubun fikri ve işi olmadığına görüleceğini söyleyen Celal Nuri’ye göre İslamiyet, eğer böyle olmasaydı yaşamını devam ettiremeyen bir cenin gibi ya ölür gider ya da dünyada sınırlı olarak varlığını devam ettirirdi. İslamiyet daha ilk asrında tüm dünyada kabul görmüş, Asya ve Afrika’da ilerlemiş ve insanların bir kısmının ihtiyacına cevap verebilmiştir.⁸¹

⁸⁰ Celal Nuri, *Tarihi-i İstikbal-1-*, s.65-66.

⁸¹ Celal Nuri, *İttihad-ı İslam*, s.14-15.

İslam, Yahudilik ve Hıristiyanlığa zıt olup farklı itikadı, siyasi ve içtimai bakışı olan onların üstünde bulunan bir dindir. İslam, kendinden önceki şeriatı fesh ve nesh etmiştir.⁸²

Ona göre İslamiyet, büyük bir tecrübe üzerine kurulduğundan mükemmel bir dindir. Vacibü-l Vücut İslamiyet'te, bir şekle büründürülmemiş olup, teslis inancı da bulunmamaktadır. İslamiyet'in gelecekte de toplumun mutluluğunu sağlayacak bir din olduğunu ve onun önemini şu sözleriyle ifade etmektedir: "Onun bu, istikbale de şamil olan mahiyeti düşünülür ve bu suretle tekamülüne "müsaade" edilirse, iyice bilelim, şeriat-ı Ahmediye istikbalin anasını mühimmesinden olacaktır."⁸³

İslamiyet, akıl, güzellik, kolaylık, fitrat ve maslahat üzerine kurulmuştur. Bir toplumun huzur ve mutluluğunu sağlamak için bu kaideler yeterlidir. İslamiyet genişlik ve kolaylık sunar, böylece her devrin ve her yerin insanları muamelatını ona göre düzenleyebilmektedir.⁸⁴

Celal Nuri'ye göre, İslamiyet, ilim ve fen gibi sürekli tekamül göstermelidir. İslamiyet ancak böyle olursa korunabilir. Fıkıh ve akait yeniden düzenlenmeye muhtaçtır. Muamelat günün şartlarına uygun olmalıdır. Yahudilikte ağır hükümler vardı, ancak zamanımızda bu hükümler eskisi gibi değerlendirilmemektedir. Yahudiler, eski ahkamı terk ederek, Yahudiliklerini koruyabilmişleridir. Dinimiz de ancak böyle kurtulabilir, gelecekte önemli bir unsur haline gelebilir. İslamiyet, hükümlerin zamanla değişebileceği esasını koymakla muhafazakarlığı yıkmaktadır. Biz ise bu esası unutmakla İslamiyet'i yok ediyoruz.

Gelecekte İslamiyet denilince akıllara "Reform" ve "Protestanlık" gelmektedir. Reform, Avrupa'da terakki ile birlikte tefrikaya, binlerce savaşımlara, katliamlara sebep olmuştur. Tefrika, İslam'ın ruhuna aykırıdır. Şii-Sünni ihtilafı yetmiyormuş gibi bir de yeni-eski Müslüman ihtilafı oluşturmak felaket olur. Bir reform ne şekilde yapılırsa yapılsın ayrılık doğurur. O, Luther'in mukallidi olmadığını, gayesinin "esasat-ı Ahmediye-ye" dönerek, İslam'ın tekamülcü mahiyetini yükseltmek olduğunu dile getirir.⁸⁵

⁸² Celal Nuri, *İttihad-ı İslam*, s.17-19.

⁸³ Celal Nuri, *Tarih-i İstikbal -1-*, s.67.

⁸⁴ Celal Nuri, *Taç Giyen Millet*, s.205.

⁸⁵ Celal Nuri, *Tarih-i İstikbal -1-*, s.68-70.

Ona göre İslamiyet, bir reform dinidir. Cenab-ı seyyid-ül beşer, Hz. İbrahim'in dinini teyit ve ıslah, Hıristiyanlığı tenzih ve tasfiye için gelmiştir. İslamiyet, "hürriyet-i içtihat" dinidir. Din, toplum tarafından sürekli kabul edilecekse, içtihat kapısının daima açık tutulması gerekir. İlk zamanlarda, dört halife döneminde gerekse Endülüs de gerekse de Bağdat'ta son derece fikir hürriyeti vardı. Fakat biz bu tecdidi unuttuk. İslam'ın ruhuna aykırı bir çok şeyler yaptık. En reformcu din elimize geçtiği halde onu, kapalı bir mezhep haline koyduk.⁸⁶

O, İslam'ın ilk asırlardan sonra yanlış anlaşılmış, esaslarından uzaklaşmış olduğuna inanmakta, dinin toplumdaki fonksiyonlarını, pozitif ilimlere terk etmesini istemektedir.

Celal Nuri, Ernest Renan'ın "İslamiyet ve Ulum'a Dair Konferansın Tercümesi" adıyla ülkemizde yayınlanan makalesine karşı, kaleme aldığı "İslamiyet Mani-i Terakki Midir?" makalesinde Renan'ın iddialarına cevap aramaktadır. O, farklı şekillerde de olsa "İslam'ın akla, tefekküre, gelişmeye, fenne ve bilime karşı olmadığı, İslam dünyasının hal-i hazırda yaşadığı çöküntüden İslam'ın sorumlu tutulamayacağı, zira, yakın zamanlara kadar Müslümanların büyük bir medeniyetin banileri oldukları, bu medeniyetin temel harcının da İslam olduğu ve bu bakımdan Müslümanları içinde buldukları durumdan yine İslam'ın kurtaracağı" kanaatindedir. Celal Nuri İslamiyet'in Hıristiyanlıktan farklı olarak, çeşitli etnik grupları bir araya getirmiş ve bir tek İslam milleti ortaya çıkarmış olduğunu, bu açıdan hem bir din, hem de milliyet ifade ettiğini söylemektedir.⁸⁷

Bu konuda Süleyman Hayri Bolay, Celal Nuri ile ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "müellifin İslamiyet hakkında bazı yeni fikirlere sahip olduğu görülür. Bu yeni fikirler ilk bakışta, samimi bir Müslüman'ın halisane temennileri gibi görünürler. Fakat biraz dikkat edilirse, İslam'da amel ve akide bakımından köklü bir tasfiye yapılarak, boşalan yere materyalizmi yerleştirmek hedefinin güdüldüğü kaçmaz."⁸⁸

⁸⁶ Celal Nuri, *Tarih-i İstikbal -I-*, s.165.

⁸⁷ Celal Nuri, "İslamiyet Mani-i Terakki Midir?" Yayına Hazırlayan, Ali Ertuğrul, *tabula rasa*, sayı.5, Isparta, 2002, s.241-243.

⁸⁸ Süleyman Hayri Bolay, *Türkiye'de Ruhçu Maddecî Görüşün Mücadelesi*, s.129.

ac) Ruh ve Ruhçuluk

Celal Nuri'ye göre ruhçular, hiç kimsenin hala görmediği, duymadığı, tutmadığı bir şeyi hareket noktası olarak kabul etmektedir. Ancak, bunların unuttukları bir şey vardır ki o da şudur: bütün alemi içinden çıkardıkları ruh, kelamcılarının ve ruhçularının muhayyilelerinden başka bir yerde gerçek varlığa malik olamamıştır. Ruh ancak muayyen ve uzvi bir madde ile münasebet kurarak, hayata sahip olan hayvan cinsinde bulunabilir, başka hiçbir yerde bulunamaz. Zira, hayat, mefkure, maddenin özel bir oluşum şeklidir. Beyni oluşturan maddelerin hareketleri, vicdanı nasıl doğurabiliyor. O, bunun ne şimdi, ne de daha sonra bilinemeyeceğini ifade eder.⁸⁹

O, Spiritüalistlerin fikri, dimağın bir ürünü değil bu organın arkasında gizlenen bir ruhun eseri olarak iddia ettiklerini söyler. Ona göre “bu ruh, bir piyanistin aleti üzerinde oynaması gibi oynar. Böyle olunca, safranında karaciğer tarafından ifraz olunmayıp, ayrıca, ciğer nescini ihtizaza getiren bir ruh tarafından meydana geldiğini iddia makul olur. Ruhhiyunun ruh ile cismin birleşmesine dair ileriye sürdükleri nazariye asla anlaşılabilir” bir nitelik taşır.⁹⁰

Celal Nuri'ye göre, ruh kavramını, bir metafizik kemiyet yapmak, vücut organlarımıza bir ihtisas izafe etmek, iradeyi ruha vermekle felsefeciler, içinden çıkılmaz bir karışıklığa sebebiyet vermişlerdir. Ruh ve fikir kavramalarının ayrı ayrı dile getirilmesi bu karışıklığı daha da arttırmıştır. Ruh, kavramı bütün ruhi hayatı ihtiva eder. Fikir ise, zihni faaliyetle ilgilidir. Bu nedenle hayvanlarda da ruh bulunmaktadır.

Ona göre zihni faaliyet, en yüksek noktaya insanda ulaşmaktadır. İnsanın beynini oluşturan iki yarım küreden her biri, gayet karışık bir maddeyle örtülmüştür.⁹¹ Beynin içinde bir çok hücreler vardır. “madde-i sincabiye”deki bu odacıklar düşünülen ve duyulanları saklar. Bununla birlikte dimağda boş odacıklarda vardır ki gelecekte insanın öğreneceği bütün bilgiler buraya yerleşebilir. Aşağı yukarı sonsuz olan bu odacıkların araştırılması fen için

⁸⁹ Celal Nuri, *Tarih-i İstikbal-1-*, s.44-45.

⁹⁰ Celal Nuri, *Tarih-i İstikbal-1-*, s.45.

⁹¹ Celal Nuri, *Tarih-i İstikbal-1-*, s.46-47.

gelecekte önemli bir çalışma alanı olacaktır. Bu hücrelerden her biri gereği üzere incelenirse, ruh denilen şey artık muammalığını kaybedecektir.⁹²

Ona göre, ruh bitmeyen bir hazinedir. Ruh ile ilgili ilim henüz gelişme safhasındadır. Daha ruhu ölçemiyor, tartamıyoruz. Bu durumun tabii bir şey ve tabiiat kanunlarına bağlı olduğunu bildiğini ifade eder. Ruhun bilemediğimiz bazı tecellileri olabilir. Gelecekte ruhtan ruha telsiz, telgraf bile yapılabilir.⁹³

O, Gazali ve kelamcılarını, ruhun sonsuzluğundan bahsettikleri için ayıplamıyor, fakat ruhu bir “arıza” kabul edip ölümden sonra ötede aynı şekilde cesedin tekrar oluşacağını iddia ettikleri için ayıplamaktadır. Ona göre ikinci hayatta biz, “başka bir vücuda sahip olacağız, bu yeni vücut şimdiki bedenimize benzeyecektir. Bir defa bozulan bir daha dirilmez. Bu iki vücut bire dönüşür. Cins itibarıyla bir olan bu vücutlar, sayı itibarıyla ikidir.”⁹⁴

B-) Siyaset ve Din İlişkisi

ba-) Hükümet-i İslamiye

Celal Nuri’ye göre İslamiyet, yalnız vicdana ait bir din değil, aynı zamanda bir tarzı hükümettir. Bir toplumu idare edebilmek için gereken usul ve kanunların esasları, kitap ve sünnette, icma ve kıyasta bulunmaktadır. Kısacası, İslamiyet denildiğinde akla yalnız bir takım akide gelmekte, oysaki İslam, insanları ve toplumu idare eden bir kanunlar bütünüdür ifade etmektedir. “Cumhuriyet-i İslamiyenin” medeni ve ceza kanunları şeriatta bulunmaktadır.

Bu nedenle İslam şeriatı, diğer şeriatlardan farklıdır. Hıristiyanlık ve Yahudilik bu konuda sınırlıdır. İslam hükümetleri, hemen hemen yok oldukları ve Müslümanlarda ecnebi devletlerde yaşadıkları halde, yine de Müslümanlar, özel durumlarda kendi hukuklarına tabi olmuşlardır.

Ona göre, İslam kuralları sağlam temellere dayanmaktadır. Ancak bu kurallar bugüne kadar korunabilse ve iyi bir şekilde uygulanabilseydi İslam devleti yok olmazdı. Hiç şüphesiz ki İslamiyet’in zevalinin önemli bir nedeni de

⁹² Celal Nuri, *Tarih-i İstikbal-1-*, s.132-133.

⁹³ Celal Nuri, *Tarih-i İstikbal-1-*, s.58.

⁹⁴ Celal Nuri, *Tarih-i İstikbal-1-*, s.100.

bu kuralların terk edilmesi, unutulmasıdır. Gelecekte yeniden İslam parlayacaksa, eski kurallara eski yönetim tarzlarına dönülmelidir diyen Celal Nuri bunu bir dönüş değil, bir gelişme olarak kabul etmektedir.

Celal Nuri bu konuda, ısrarla şu hususları vurgulamaktadır: İslam'ın cezalandırılmasının sebebi kendi yönetim kurallarının terk edilmesidir. İslamiyet kendine zıt, yabancı, ters, siyasi usulleri aldığından hükümet olarak sönüp gitmiştir. Halbuki gayri müslim milletler islami esaslara yakın siyasi teşkilatlar kurduklarından yükselmektedirler. İslami hükümetlerin meşrutiyete dayalı hükümetlerden bir farkı yoktur. Bu cumhuriyetlerde istibdat, keyfi idare, sınırsız uygulamalar olamaz.⁹⁵

Ona göre, hükümet teşkili konusunda “şeriatı Ahmediye”, uzun kanunlar tedvin etmemiş, fakat külli kaideler tedvini ile yetinmiştir. Bu kaideler çok basit olmakla birlikte, gayet ulvidir ve bunların dışına çıkılmamalıdır. Bu kaideler kısaca şunlardır:

- 1- Emanetin ehline verilmesi,
- 2- Hükümetin islami, yani milli olması,
- 3- Hükümetin meşverete mebni olması,
- 4- Hükümete itaat,
- 5- Fertler arasında tam eşitlik.

Bu kaidelerin her biri Kur'an ayetine dayanmakta olup, reddedilmesi imkansızdır. Hiçbir yerde ve hiçbir zamanda, bu kaideleri kabul etmeyen, bu kaidelere zıt olan bir devlet, meşru bir devlet olarak kabul edilemeyecektir.

O, hiçbir akıllı ve mantıklı kimsenin bu kaideleri, bu usulleri reddedemeyeceğini söylemektedir. Fakat maalesef, İslam aleminde bile, açık olan bu hakikatler anlaşılammış, gereği yerine getirilememiştir. Hulefa-i Raşidin devrinden sonra çeşitli gerekçelerle bu kaidelerden uzaklaşmış, ortaya bir takım batıl içtihatlar gelmiştir.⁹⁶

Kargaşa, şiddet dönemlerinde İslam hükümetleri huzur ve sükunu sağlarken, islami usulleri bir tarafa bıraktıklarında ise artık varlıklarını sürdüremez hale gelmişlerdir. Zorba hükümdarlar, zalim devlet adamları, tenkitçi askerler istibdat uygulamak için halkı işe karıştırmazlar, onları serbest

⁹⁵ Celal Nuri, *İttihad-ı İslam*, s.58-59.

⁹⁶ Celal Nuri, *Taç Giyen Millet*, s.205-207.

bırakmazlar, kısacası İslam'ın hükümete dair kurallarını uygulamazlardı. Bunun sonucu olarak, devlet ve millet için mutluluğu temin eden İslam'ın siyasi kuralları unutulmuş ve devletler çökmüştür. Halk ise esarete giriftar olduğundan İslam aleminde sükut belirtileri ortaya çıkmıştır. Böyle bir oramda fikri hayat kalmamış, İctihat kapısı da kapatılmıştır.⁹⁷

İslamiyet üzerine yeterince araştırma yapmayan Avrupalılar, İslamiyet'in insanlığın gelişmesine engel teşkil ettiğini söylemektedirler. Ancak gelişmeye engel olan İslam değil, İslamiyet'in terk edilmesidir. Gelişmeye engel olan İslamiyet değil, İslam'ın bile gelişmesine engel olan zalim yöneticilerin zulümleridir.

İslamiyet'in tarihi iyice incelenecek olursa İslamiyet'in düşkünlüğünün sebebi olarak onun siyasi esaslarının uygulanmadığı ortaya çıkar. Kabahat İslamiyet'te değil, Müslümanlardadır.⁹⁸

İslamiyet, muazzam bir cumhuriyet teşkil eder. Bu cumhuriyetin başında bir halife bulunur. Halife peygambere halef olan kişi olup, dini emirlerde onun makamının yerindedir. Kutsi sıfatı olmayan bu halife veya imam, Fransa hükümet reisi gibi sorumsuz olmayıp, aynen, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki gibi sorumludur. Halifeye tabi olmak Müslümanlar için bir vazifedir.

Hadisi nebevi gereğince her Müslüman, yönetimde söz sahibi olduğundan hükümetin uygulamalarında gayrı meşru bir durum varsa, şeriata aykırı veya topluma zararlı bir durum görürse muhalefet etmekle görevlidir.

İslam hükümetinin mahiyeti, demokrasidir. İslami hükümet hürriyet, eşitlik ve kardeşlik kurallarını temel alır. Asalet fırkalarını İslam reddeder. Kardeşlik İslamiyet'in temel kanunlarından⁹⁹.

bb-) 20. Yüzyılda Türkler

Celal Nuri'ye göre Türkler, kemiyette değil ama keyfiyette Müslümanların çok mühim belki de en önemli bölümünü oluşturmaktadır. Eğer Türkler Turandan

⁹⁷ Celal Nuri, *İttihad-ı İslam*, s.59-60.

⁹⁸ Celal Nuri, *İttihad-ı İslam*, s.60-61.

⁹⁹ Celal Nuri, *İttihad-ı İslam*, s.-62-65.

Anadolu'ya gelmeseydi Müslümanlık, Araplar arasında olan bir din olarak kalırdı. Bu açıdan Türklerin İslamiyet'e hizmetleri çok büyüktür. Arapların bu hizmet takdir etmesi gerçekten arzu olunur. Eğer I. Selim hilafeti ele almasıydı, Hicaz bir Avrupa devletinin sömürgesi olurdu.

Türkler, dünya coğrafyasında Anadolu'dan, Çin denizine kadar geniş bir alanda yaşamaktadır. Kuzeyde Moskova civarlarına yaklaşır. Rumeli, Anadolu, Kırım, Kafkasya, İdil Volga havzası, Batı Sibiryaya Mavera-i Hazar, Rus Türkistan'ı, Orta Asya, Buhara, Afgan, Azerbaycan, Çin Türkistan'ı, Çin Cumhuriyetindeki bir çok yerler Türklerin yerleşim alanlarıdır.

Türklerin hemen hemen tamamı müslümandır. Rusya'da az sayıda Mecusi Türk vardır. Türklerin büyük çoğunluğu Sünni az bir kısmı da Şii'dir.

Dünyada ne kadar Türk vardır? Celal Nuri, bu soruya cevap bulmaya çalışır. Ancak, bu soruya doğru bir şekilde cevap vermenin zor olduğunu da dile getirir..

Ona göre, Rumeli, Anadolu, balkan ülkelerinde Osmanlının çoğunluğu Türk olmayan eyaletlerinde yaklaşık on beş milyon Türk vardır. Türklerin bir kolu olan Tatarlar da dahil olmak üzere Rusya'nın Avrupa eyaletlerinde Kafkasya, Orta Asya, Fergane, Buhara civarında yaklaşık otuz beş milyon Türk vardır. Çin Müslümanlarını elli milyon tahmin edersek bunun yirmi milyonu Türk'tür. Afganistan'da da önemli bir Türk nüfusu yaşamaktadır. Toplam yetmiş beş milyondur.

Ancak Türkler, çeşitli kollara, kabilelere ayrılmış olup, lehçeleri birbirinden farklıdır. Fakat, dünyada konuşulan dillerin üçüncüsü, Türkçe'dir. İngilizce ve Almanca'dan sonra Türkçe gelir. Fransızca, İspanyolca ve Rusça bunlardan sonra gelir.

Celal Nuri, Türkleri üçe ayırmaktadır. Bunların birincisi, Osmanlı Türkçe'sini veya ona yakın lehçeleri kullananlar: Osmanlı Türkleri, Kafkasya, Azerbaycan, Balkan, Kırım; ikinci kısım Tatar dilinin Türkleri: Rusya'nın doğusunda yaşayanlar; üçüncü kısım Orta Asya ve Türkistan Türkleridir. Bunların dilleri Çağatayca Osmanlı Türklerine daha yakın gelir.¹⁰⁰

¹⁰⁰ Celal Nuri, *İttihad-ı İslam*, s.100-103.

bc-) Müslümanlar Arasındaki Ayrılık (İslam Arasında Tefrika)

Celal Nuri'ye göre, İslamiyet birlik gerektirir. Onun zaten genel manası bir büyük kardeşlik demektir. Bununla birlikte tefrika kadar İslamiyet'e ters, hiçbir şey yoktur. İslam nerede hezimete uğramışsa, Müslümanlar nerede ellerindekini diğer milletlere bırakmışsa bunların sebebi tefrika, kardeşlik hususunun terkidir. İslamiyet'i kuşatan Hıristiyan hükümetlerin uyguladıkları siyasetin temeli, Müslümanlar arasına tefrika yerleştirmektir.

Zira Çin'de de Avrupalılar bunu yapmıştır. Orada gezen ve yaşayan misyonerlerin birinci görevi millet arasında tefrika oluşturacak fikirleri yaymaktır.

Bizde de bunun benzerine rastlıyoruz. Mesela, geçmişte bazı hükümetler Arnavutları tahrik etmişler, bunlara kendilerinin de bir millet oldukları ve Türklerin Arnavutları uyuttuklarını söyleyerek bağımsızlığa heveslerini uyandırmışlardır.

Bu propagandayı güzel bir şekilde yapacak kimselere para bulunmuş, araya büyük ihtilaflar sokulmuştur. Osmanlı devlet adamları bunu anlayamamış ve Arnavutlukta ihtilal meydana gelmiştir. Zira Arnavutlar da bu entrikayı anlayamamış, sonuçta mahvı perişan olmuşlardır.

Ona göre Avrupa, her yerde bu usulü uygulamaya çalışmaktadır. Mesela, Fransa Cumhuriyeti, Araplarla Berberileri birbirine düşman etmek için Berberilere güya yüz vermektedir. Dillerini kabul etmekte, milliyetlerini uyandırmaktadır. Acaba bunu yaparken Berberilerin refahını temin mi yoksa Fransa'nın başarısını mı düşünmektedir?

Aynı propaganda usulünün Arabistan'da da uygulamakta olduğunu söyleyen Celal Nuri'ye göre Fransızlar, İtalyanlar, İngilizler Araplara Türklerden farklı bir millet olduklarını, Türklerin Arap memleketlerini idare ettiklerini, bütün Arapları yönettiklerini uygun bir dille anlatmaktadırlar. Bu propaganda Avrupa hesabına gayri müslim Araplar aracılığıyla Suriye'den sürdürülmektedir. Bazı okullar, misyonlar, gazeteler, kitaplar, broşürler hep bu fikirleri ileri sürmektedir. Osmanlı hükümetinin her bir kusurlu icraatından, her bir zayıflığından faydalanarak Araplara: "İşte size Türk ne yapıyor?" sözlerini sarf etmekte ve ortalığı karıştırmaktadırlar.

Daha fazla tesirli olması için Arapların hassas noktalarına, can damarlarına basılmakta, izzeti nefis, his meseleleri ileri sürülmektedir. Şairler bu konuları işleyen şiirler yazmakta, makaleler yayımlamaktadır. Özetle güzel sözlerle, Türk düşmanlığına yer vermektedirler. Halkın saf duyguları güzelce okşanmakta, gençler, öğrenciler, eğitimsiz kimseler kolaylıkla avlanmaktadır. Bu propaganda gittikçe yüksek tabaka arasında da tesirini göstermektedir.¹⁰¹

O, Avrupa'nın bu milli hareketi oluşturmakla, Arapların iyiliğine çalışmadığını savunmakta, durumun doğuracağı kötü sonuçları gözler önüne sermek için 19 ve 20. yüzyılın başındaki bazı uygulamalardan örnekler vermektedir.

Celal Nuri'ye göre zamanında Karadağ kralı, Arnavutlar için benzer bir çalışma yapmış, ancak daha sonra da Arnavutluğa hücum etmiştir.

1293'ten önce Esterya-Macaristan hükümeti Boşnak ihtilafını oluşturmuştur. Bunu yaparken Boşnakların iyiliğini düşünmemiştir. Viyana hükümeti, Bosna Hersek'i önce işgal altında da ilhak ederek niyetini ortaya koymuştur.

Rusya, Tatarların Osmanlı hükümeti ile alakasını kesmesini sağladıktan sonra Kırım'ı zabdetmiştir. Japonya Kore'yi Çin ve Rusya'nın elinden kurtardıktan sonra kendisine bağlamıştır.¹⁰²

Araplar açısından, Osmanlılıktan ayrılmak doğrumudur? Celal Nuri'ye göre bundan büyük felaket olmaz. Osmanlı hükümeti, Avrupalıları zorlukla durdururken, yeni bir Arap emirliği bunu nasıl başaracaktır? Fransa'nın resmen Suriye'de, İngiltere'nin Irak'ta ve Yemen'de gözü vardır. Bu devletler Arap vilayetlerini, Arapların iyiliği ve saadeti için istemezler. O halde bu eyaletlerin Osmanlı devletinden ayrılmaları, onları esarete düşürecektir.

Acaba gerçekten Osmanlı devletinde Türkler hakim millet, Araplarda mahkum millet midir? Türkler, Osmanlı saltanatının öz evladı, Araplarda üvey evladımıdır? Bugüne kadar Araplar, Türklerden çok mu zarar gördüler? Celal Nuri bu soruları kendi kendine sorar ve cevabını da verir: "Anarşi çıkarılmak istenmektedir."

Ayrılık düşmanı davet etmek demektir. O, Mısır Arap Vilayeti, zamanında, Kavala'lı Mehmet Ali Paşa idaresinde bizden fiilen ayrılmasaydı İngiltere otuz yıl önce İskenderiye'ye zor asker çıkarırdı¹⁰³ demektir.

¹⁰¹ Celal Nuri, *İttihad-ı İslam*, s.115-117.

¹⁰² Celal Nuri, *İttihad-ı İslam*, s. 118-119.

Celal Nuri'ye göre Arapların, bizim gibi, devlette hakları vardır. İkinci derecede kalan hususlarda Araplara serbest idare verilmesi gerekir. Arap vilayetlerine özerklik değil, mahalli idareyi (local gouvernement) vermek gerekir. Arnavutluk faciasını tekrar yaşamak istemiyorsak böyle bir idare tesis etmeye ihtiyacımız vardır.¹⁰⁴

Arabistan, saltanat ve hilafet açısından Arnavutluktan çok önemlidir. Eğer esaslı bir çare üretmezsek sonuç üzücü olacaktır. Araplar da, Türkler de üzerine düşeni yapmalı yabancı nüfuz ve entrikalarını reddetmelidir.

O, Arap'ın Türk'e, Türk Arap'a muhtaç olduğunu söylemekte, aralarında özel bir sevgi, kardeşliğin olması gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre bunların birbirinden ayrılması samimiyyetin gereği değildir. Bu ayrılık her iki kuvvetin yıkılmasına sebep olur. Eksik sevgi, ittifakın olmayışı bize bunları yaşatmaktadır. Hiç olmazsa bundan sonra İslam birliğine dönelim. İslam ortaya çıktığında aleme hakimdi. Ayrılıklar olunca alem ona hakim oldu.¹⁰⁵

Hükümetin yanlış politika ve uygulamaları yüzünden Fransızlar, Suriye'yi işgal etmek için zemin hazırlamaktadır. Fransız idaresinden Fas, Tunus, Cezayir kan ağlamaktadır. İngiliz idaresinden Hindistan, Mısır bizardır. Arap vilayetlerinin sıkıntıları giderilmeli, yeniden kardeşlik kurulmalıdır. Fransa, zayıf anımızda Lübnan'ı kışkırttı, Lübnan da kendini devlet zannetti. Fransız propagandaları tüm Suriye'de etkili olmaktadır. İngiltere, Fransa ile olan ihtilafı nedeniyle, Yemen ve Basra civarına hakim olursa işte Arnavutluktan ayrıldığımız gibi Hicaz'dan da ayrılık doğar. Hicaz bizden ayrılınca saltanat ve hilafet birbirinden ayrılır. Bunun sonucu İslam için çok kötü olur. Böyle bir hengamede Fransa ve İngiltere para kuvvetiyle birer halife bulurlar. Müslümanlar arasında ciddi ayrılıklar başlar. Her akıllı Suriyeli, her Osmanlı İçişleri Bakanı bu karanlık noktaları görmelidir.

Celal Nuri Osmanlı hükümet yetkililerinin ve Suriye, Yemen, Basra ve Hicaz bölgesinde yaşayan Arapların cehaleti bırakması gerektiğini savunmaktadır. O, Suriye'de Avrupalıların attığı fesat tohumlarının tüm İslam alemini tehdit

¹⁰³ Celal Nuri, *İttihad-ı İslam*, s.119-120.

¹⁰⁴ Celal Nuri, *İttihad-ı İslam*, s. 120.

¹⁰⁵ Celal Nuri, *İttihad-ı İslam*, s.121.

etmekte olduğunu ve böyle giderse de çok yakında bu kötü günleri herkesin göreceğini ısrarla söylemektedir.¹⁰⁶

bd-) Müslüman Anarşisi

Celal Nuri'ye göre, İslam aleminin her tarafında, Hindistan'da, Rusya'da, Türkiye'de anarşi dikkat çekmektedir. Avrupa'yla teması olanlarda, ondan uzak kalanlarda bu anarşiye az çok bulaşmıştır. Bu anarşi kendini farklı bir çok alanda göstermektedir.

O, kaderciliğin Müslüman toplumların seciyesine yerleştiğini, Müslümanların bir gerileme dönemi yaşadıklarını, düşünmediklerini söylemektedir. Fikir ve içtihat alanlarında menkulatın yerleşmiş olduğunu, sürekli bu menkulat ile yaşamının doğru olmadığını belirtmektedir. Bin yıl önce düşünüen Ebu Hanifeler, Şafilerin kendileri gibi birer insan olduğunu, kendilerinin de kabiliyetli olduğunu söylemektedir. Menkulatla yaşamayı, maziye karşı küçük düşmek, miras yedi gibi her şeyi ecdattan beklemek olarak değerlendirmektedir. Hürriyet fikrinin İslam toplumundan uzak tutulması, istibdadı, istibdadın da anarşiyi meydana getirdiğini söylemektedir.

Celal Nuri, hükümetin anarşinin klasik bir örneği olduğuna inanmaktadır. Ona göre anarşi, intizamın düşmanı ve askeridir. Müslümanlar ve Türklerin, Avrupa'yla düzenli ticari faaliyette bulunmadıklarını, başlanılan bir işin sonunu getirmediklerini, çabuk usandıklarını, disiplinli olmayı bilmediklerini, başkaları tarafından idare edilmeye ses çıkarmadıklarını, düşünce ve fikir yapısında bir uygunluk, düzen bulunmadığını, zihinlerin de en az Türkiye kadar harap olduğunu, köksüz fikir sahibi olduklarını söylemektedir. Az ilmin insanlara çok gurur verdiğini, bilgilerinin derme çatma olduğunu söylemektedir. Avrupa'nın ilim ve fennini teorik ve uygulamalı olarak öğrenmek gerektiğine inanmaktadır.

Bu gerçekler, müslümanın hangi hali incelenirse hepsinde de durum aynıdır. Avrupa ile İslam dünyasının karşılaştırılması bu geri kalmışlığın nedenlerini açıkça göstermektedir.

¹⁰⁶ Celal Nuri, *İttihad-ı İslam*, s.122-124.

O, İslam dünyasının birkaç asırlık uyku halinin artık yavaş yavaş sona ermekte ve Avrupa'yla teması olanların, atalet ve rehavetten uzak, daha fazla çalışma ihtiyacı duymalarının, bu kabusun Müslümanların üzerinden kalkması için bir araç olduğunu söylemektedir.

Ne yapmalı ki, İslam dünyasının içinde yuvarlandığı bu anarşiden Müslümanları kurtarmalıdır.

Eğitim öğretimin yeniden düzenlenmesi, kalkınmayı kuvvetlendirmek, yeni fen bilimlerini kabul, içtihat kapısını açmak gibi bir çok şey yapılabilirse de, asıl yapılması gereken, bu anarşiyi ortadan kaldırmayı istemektir. Bir şeyi yapmayı istemek en büyük kuvvettir. Eğitimin düzenlenmesi ancak bu iradenin bir sonucu olabilir.

Celal Nuri'ye göre, Ermeni milleti, asırlardır sürünüp gitmekte iken geçen asır içerisinde Ermeni milletinin vicdanı uyandı. Millet sanki başka bir millet olup, aklını topladı, kendi halini gözden geçirdi. Kendisini içinde buldukları mezbelelik duruma layık görmeyerek Avrupa ve Amerikalıları taklit ederek, batı tarzı çalışarak fikri ve iktisadi alanda doğunun önemli bir toplumu olmayı başardılar.

Bütün dünya Müslümanları İttihad-ı İslam için çalışmalıdırlar. Bu konuda tartışma yapacak zaman yoktur. Dünyada sayısı üç yüz milyonu bulan İslam toplumunun üyesiyiz. Uyku halinde bulunan bütün dünya Müslümanlarının uyanmak mecburiyetinde olduğunu silinmez bir yazı ile vicdanlara yazmak gerekir. İçinde bulunduğumuz bu anarşiye bir çare bulmak gerekir.

Uyku halinde bulunan Almanya'nın başına, Napolyon kuvvetli sille vurmasaydı, Prusya milleti uyanmazdı. Lehistan üç devlet tarafından işgal edildikten sonra iç savaflara son vererek medeni bir Lehistan oldu.¹⁰⁷

be-) Esasen Var Olan İttihad-ı İslam

Celal Nuri, dünyadaki siyasi ve idari değişikliklerle farklı, yeni bir dönemin başlamakta olduğunu tespit etmektedir. Ona göre, yaşanan bu değişiklikler gelecekte dünya haritasını değiştireceğini göstermektedir. Siyasi, fikri, inkılaplar

¹⁰⁷ Celal Nuri, *İttihad-ı İslam*, s. 166-171.

ve gelişmeler dikkatle takip edilmelidir. Yirminci asrın ortalarında geçen asırlarda yaşanmayan değişiklikler yaşanacaktır. Eski statüko değişecek yerini yeni statüko alacaktır. Bazı milletler ihtiyarlamakta, bazıları yeniden doğmakta, emperyalizmin mahiyeti değişmektedir. Eski dönemdeki siyasi saikler yerini yenilere bırakmaktadır. Günümüzde mali ve iktisadi sebepler ön plandadır. Garbın şarkı sıkıştırması sonucu, Asya'nın en önemli inkılabı, ihtilali çıkacaktır.

Avrupa'da bazı kimseler İttihad-ı İslam'ın ne demek olduğu üzerine araştırmalar yapmaktadır. Panislamizm henüz batıda doğru bir şekilde anlaşılammıştır. Biz ise batı usul ve kanunlarını bilip ona göre hareket etmediğimizden bunun faydasını göremedik. İttihad-ı İslam'ı anlamak için hissi olmamak akıllı düşünmek gerekmektedir.

Emperyalizm politikası, bir İslam meselesi olduğu gibi bu politikada Avrupa ve dünyanın siyasetinin esasıdır. Geçmiş, içinde yaşanan günü, Avrupa'daki devletlerin ve Amerika'nın siyasetlerini iyice anlamak gerekir.¹⁰⁸

Celal Nuri'ye göre hürriyeti fikriye taraftarlarından bazıları, İttihad-ı İslam'ı bir dini mesele olarak kabul etmektedirler. Bu husustaki yayınları ve çalışmaları bir irtica darbesi olarak görmektedirler. İslamiyet'in iki mahiyeti vardır: dini ve siyasi. Biz İslamiyet'in, dini mahiyetini değil, İslamiyet'in siyasi ve içtimai mahiyeti üzerinde duracağız. Müslümanlar tek bir millet oluşturur. İslamiyet çeşitli milletleri bir araya getiren simyavi (sihirli) bir iksirdir. Bugün yaklaşık üç yüz milyon Müslüman tek millet, tek kütle oluşturmaktadır. Onların gelişmelerini kolaylaştırmak, ilerlemelerini sağlamak, yücelmeleri için sebepleri hazırlamak Avrupa emperyalistlerinin gayesi değildir. Bu nedenle ittihadı İslam taraftarlarını irtica ile hürriyet fikrine karşı imiş göstermekle itham edenleri protesto eder.¹⁰⁹

Slavların bir araya gelerek oluşturdukları Panslavizm, Alman ve ona yakın kavimlerin bir araya gelerek oluşturdukları pancermenizm, suni bir birliktir. Müslümanların, bu şekilde Panislamizm yapmalarına gerek yoktur, çünkü İttihad-ı İslam, fiilen vardır. İslam kardeşliği kuvvetlidir, zaten İslam, kardeşlik demektir. Müslümanlar kendilerini birbirlerine yabancı görmezler. Kızlarını komşusu olan bir gayri müslime vermez, aksine bir Dağıstanlıya, Hint'ten gelen bir müslümana verirler. Dil, milliyet ayrımı yapılmaz. Müslüman, İslam aleminin her yerinde kendi evinde gibidir, yabancılık çekmez.

¹⁰⁸ Celal Nuri, *İttihad-ı İslam*, s.3-8.

¹⁰⁹ Celal Nuri, *İttihad-ı İslam*, s.11-12.

Müslümanların, yerleşik görgü kuralları vardır. Üç yüz milyonluk İslam alemi aynı şeyi düşünür, aynı şeyi hisseder. Zalim yöneticiler, Müslüman milletleri birbirinden ayırmıştır. Avrupa'nın, Müslümanlar üzerinde uyguladığı programları gören Müslümanlar, bir araya gelmek zorundadır. Müslümanlar arasında her zamankinden daha fazla barışa ihtiyaç vardır. Çin'de misyonerler, milletleri birbirine düşürmeye çalışmaktadır. Bu konularda dikkatli olmak, yabancıların tuzaklarına düşmemek gerekir.

Celal Nuri, İslam kardeşliğine önem verilmesi gerektiğini, ancak bununla güzel ve mutlu bir gelecek hazırlanacağını söylemektedir. Her fırsatta İslam kardeşliğinin geliştirilmesi, kardeşlik ve ittihat fikrinin her dakika yaşatılmasını önemle vurgulamaktadır.

Ona göre, dünyadaki en büyük kuvvet İslamiyet'tir. Ancak bu büyük kuvvet şimdilik uykudadır, fakat ölmüş değildir. Müslümanların dünya üzerinde birbirinden uzak yerlerde ve bir kısmının da esaret altında yaşamaları ittihatı zorlaştırmaktadır.

Avrupa, İslam'ın kuvvetini anlamakta ve bundan çok korkmaktadır. Müslümanlarla savaşan, İslam topraklarını ellerine geçiren Avrupalılar, daima İslamiyet'i serbest bırakmışlar, yasaklamamışlardır. Rusya hükümeti, Katolikliğe savaş açmış, Roma kilisesine tabi Rumlara, Ortodoksluk telakkisiyle zulmetmekte, ancak, Müslümanlar aleyhine böyle bir uygulamaya hiçbir zaman cesaret edememektedir.

İttihad-ı İslam fikri gizlenmeli midir? Yoksa açıklanmalı mıdır? Bu soruya cevap arayan Celal Nuri, bunun gizlenmesinin abes olduğuna inanır. O, İstanbul'un, yabancılarla sorun olmasını istemediğini ve İttihat fikrini de zaten Avrupalıların bildiğini söyler. Bunun gizlenmesinde değil, açıktan açığa ittihat taraftarı olunmasında fayda vardır.¹¹⁰

İttihad-ı İslam'dan maksat nedir? İttihad-ı İslam mümkün müdür? İttihad-ı İslam fikri ile İslam aleminin huzur ve rahatı kaçacak mı yoksa İslam alemi bu sayede bir restorasyona nail mi olacaktır? İttihad-ı İslam fikri, muhafazakarların, istibdat taraftarlarının, mutlakıyetçilerin veya taassubun bir sonucu mudur? Yoksa bir ilerleme, yükselme yolu mudur?

¹¹⁰ Celal Nuri, *İttihad-ı İslam*, s. 296-302.

Vatandaşlardan bir kısmı Avrupa'dan ortaya çıkıp yayılan fikirlere tepki olarak İttihad-ı İslam'ı taassubun sonucu olarak kabul etmektedir.

Celal Nuri, hürriyet fikrinin eski bir aşığı ve çağdaş felsefi ekolün ısrarcı bir taraftarı olarak, beşerin tekamülü için ne Charles Darwin'in nazariyesi, Martin Luther'in fikirleri, ne de 89 inkılabının esasları bunun kadar hizmet edemez demektedir. Ona göre, Fransız inkılabından sonra yayılan esaslar, İttihad-ı İslam karşısında "hakikat-ı masnua" seviyesinde kalır.

Ona göre İttihad-ı İslam düşüncesi, 18, 19, 20. yüzyılda meydana gelen medeniyetten daha büyük, daha insanidir. Bu düşünce, esaslı, devamlı bir medeniyet meydana koyabilir. Avrupa, Hıristiyan medeniyeti hakiki medeniyetin gelişmesini engellemektedir. İttihad-ı İslam'ın ortaya koyacağı medeniyet ise her halde bu medeniyetin üzerinde olacaktır. Osmanlı ve Endülüs devletleri, bünyelerindeki Hıristiyanlara yumuşaklıkla, iyilikle davranmış ancak Hıristiyanlarda bu şekilde muameleyi görememekteyiz. Osmanlı, tebaasındaki Hıristiyanlara bir insan nazarıyla bakarken Avrupalılar, parayı, insanları kullanmayı düşünmektedirler.¹¹¹

İttihad-ı İslam, 18. asırda Jean Jacques Rousseau'nun yaydığı fikirlere benzemektedir. Bu fikirler insanların dimağına zerk edildikten bir süre sonra neşvü nema bulmuş, 1789'da ürününü vermiştir. O, Müslümanların dimağına atılan bu fikirlerin, ne zaman meyve vereceğini merak etmektedir.¹¹²

bf-) Hilafet Meselesi

Celal Nuri, hilafet meselesinin çok büyük bir mesele, çok büyük bir kuvvet olduğunu söylemektedir. Geçmiş asırlarda Arap hükümetleri yok olmaya yüz tuttuklarında Yavuz Sultan Selim hilafeti ihya etmiştir. Bütün Müslümanlar, bundan dolayı Osmanlı hanedanına teşekkür etmektedir. Cihangir, kudretli padişah Yavuz Sultan Selim, hilafeti ele alınca, hilafetin varlığı, Müslümanlarca anlaşılmalı, böylece hilafet, fonksiyonel hale gelmiştir. Mantıklı ve tarafsız düşünenler, İslam dünyasındaki birlik fikrinin hilafet ve Osmanlılar sayesinde var olduğunu söylemektedirler.

¹¹¹ Celal Nuri, *İttihad-ı İslam*, s.333-335.

¹¹² Celal Nuri, *İttihad-ı İslam*, s.342-343.

Hilafetin önemi ve nüfuzu çok büyüktür. Osmanlı devletinin sınırları dışında bu daha iyi anlaşılmaktadır. Yapılması gereken iş, hilafetin önemini anlayıp bundan faydalanmaktır. Halifeye her yerde büyük saygı gösterilmektedir.

Bunun farkında olan Avrupalılar, özellikle İngiltere, hilafeti kendine bağlamaya çalışmaktadır. İttihad-ı İslam'ın asıl kaynağı hilafettir. İngiliz ve Fransızlar bunu bilerek Müslümanların halifeden uzaklaşması için propaganda yapmaktadırlar. Müslümanlar arasında ayrılık tohumları atmak İngilizlerin özel emelleridir. Hilafet, kökleri her tarafa yayılmış büyük bir ağaç gibidir. Sibiry'a'nın o ıssız buz çöllerinde veya Çad gölünün kaynar sahillerindeki Müslümanlar, halifede peygamberini görmek istemektedir. Bütün Müslümanlar, hilafete çok büyük değer vermektedir.

İngilizler, şunu bilmelidir ki, hilafet makamı maddiyatla ilgili değildir. İslamiyet'in ortadan kaldırılması mümkün ise hilafetinde ortadan kaldırılması mümkündür. Hilafet büyük bir makamdır. Eğer halifeye karşı bir saldırı olursa o vakit halife dünyanın en kuvvetli devlet başkanından daha kuvvetli ve kudretli olur.

İngiltere, büyük bir özenle Mısır'da ve Mekke'de, kendi hesabına çalışan halifeler yaratmaya çalışmaktadır. Böyle bir halifenin İslami bir sıfatı olamaz. Emperyalizm konusunda İngilizleri taklit eden Fransızlar da kendi hesabına, himayelerine sokulan rezil Fas sultanını halife olarak kabul ettirmeye çalışmaktadır. İdrisilerin iddiası Fas sınırını geçemez. Cezayir ve Tunus halifeye son derece bağlıdırlar.

Batılılar, Osmanlı halifesinin yirmi, yirmi iki milyon tebaası, üç yüz milyon dindaşı olduğunu unutmamalı, ona göre düşünmelidirler. İslam birlik gerektirir. Birlik ve beraberliği bozacak ne varsa küfürdür. Mısır'da ve diğer Arap ülkelerinde yabancıların kışkırtmasıyla birliği bozmaya çalışanlar bu davranışlarıyla en büyük küfrü işlemektedirler.

Osmanlı halifesi, Müslümanların büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmektedir. İttihat ancak hilafet sayesinde gerçekleşecektir. Muhalifler, düşmanlara karşı birlik ve beraberlik içinde olmak gerektiğini anlamalıdırlar.

Bize gelince; bizde hilafet ihmal edilmiş durumdadır. Hilafet makamı arpalık işleriyle uğraşmaktadır. Dünyada ne kadar Müslüman var, bunlar kimlerdir, durumları nasıldır, acaba bu durumları pabucu büyükler biliyorlar mı?

Bir takım abuk sabuk, manasız, akıl ve hissi yok edilmiş skolastikler, içinden çıkılmaz nakillerle uğraşacağımıza biraz daha faydalı işlerle uğraşmamız gerekmez mi?¹¹³

Hükümetimiz, idaremiz, maarifimiz, mektebimiz, adliyemiz gibi meşihatımız de yıkılıp tekrar yapılmaya muhtaçtır. Hiçbir akıllı Müslüman, hali hazırdaki durumdan memnun değildir. İslahat ve Tanzimat, Müslümanların atalet ve sefaletine çare üretmeli ve Müslümanları uyandırmalıdır.¹¹⁴

bg) Dini İnkılap

Avrupa'da, keşifler ve iktisadi inkılap, fikri ve bedii inkılap Rönesans ile paralel olarak Reformu da ortaya çıkarmıştır. Rönesans havassı alakadar eder, reform ise halkı. Rönesans fikrin, reform ise ruhun yükseltilmesidir. Rönesans ve reform zamanla emellerine nail olabilmişlerdir. Günümüzde Roma Kilisesi'nin eski dini, siyasi, fikri istibdadı kalmamıştır. İnsanlık skolastikten tamamen uzaklaşmıştır.

Protestanlık hem dini hem de siyasi bir inkılapdır. Luther insanların bir kısmını yaptığı hamle ile istediği yola sevk etmiştir. Böylece bilerek veya bilmeyerek şimdiki batı cemiyetinin kurucusu olmuştur. Luther ruhani hükümetin yerine cismani hükümetin geçmesi gerektiği fikrini savunuyordu. Avrupa'nın büyük bir kısmı bu inkılaptan yararlandığı halde, Avrupa'nın güneyindeki iki yarımada İtalya ve İspanya reformdan yararlanamadılar.

Reform; savaşlar, mücadeleler, tartışmalar, Papanın elinden Avrupa'nın bir kısmının çıkması gibi sonuçlar doğurmuştur.

Celal Nuri'ye göre, Osmanlı devlet erkanı, Reform inkılabından adeta habersizdir. Halbuki bizde ıslahatın gerçekleştirilmesi daha kolaydır. Müslümanlık esas itibariyle bir Reformdur. Avrupa'da 15 ve 16. asırlarda yapılan ıslahatı peygamberimiz çok önceleri yapmıştır. Hazret-i Muhammet, İbrahim'in dinini ıslah ve İsa'nın şeriatını tasfiye ve tenzih etmek maksadıyla gelmiştir. Son din, içtihat hürriyeti getirmiştir. Bir dinin beşerin dini olabilmesi için içtihat kapısının açık olması gerekir. İlk dönemlerde İslam bunu gerçekleştirebilmiş,

¹¹³ Celal Nuri, *İttihad-ı İslam*, s. 306-310.

¹¹⁴ Celal Nuri, *İttihad-ı İslam*, s. 311.

ancak daha sonraları menkulat, bizim skolastiğimiz o günden bugüne kadar bizleri uyutmuştur. Yeni yeni uyanıyoruz. O, şark kafasının hala 1500’lü yıllara varamadığını ve bir İngiliz’in iddiasına göre Miladi ve hicri seneler arasında yaklaşık altı asırlık fark olduğunu ifade eder.

Osmanlılık, Avrupa’nın saldırılarından, reform ile başlayan ve onu takip eden çeşitli savaşlar nedeniyle kurtulabilmiştir. Eğer din savaşları olmasaydı, haçlı ittifakı oluşturup aleyhimize yürürlerdi. Yıllar sonra bu durum, Balkan ittifakı şeklinde ortaya çıktı. Şark reformdan ders alıp, uyanmadığından üç asır kaybetmiştir. Türkiye hariç, bütün Asya ülkeleri hala ziyanda devam etmektedir.¹¹⁵

C-) Ahlaka Bakışı

Celal Nuri, din konusunda olduğu gibi ahlak konusunda da memleketimizde yeterince tartışılmanın yapılamadığını söylemektedir. Ona göre, ahlak dinin zaruretlerinden değildir. O, bildiğimiz, gördüğümüzden başka ahlak olmadığını, olamayacağını olursa da ahlsızlık olacağını düşünenlerin bu inançlarını terk etmelerinin zamanı geldiğini şu sözlerle ifade eder: “Ahlak zaman, mekan, ırk, hükümet, mezhep ve sair müessirat ile değişir.” İçinde yaşadığımız ortamda anne babayı öldürmek cinayetlerin en büyüğü olarak kabul edilirken, bazı kabilelerde ihtiyarlamış babayı öldürmek fazilet olarak kabul edilmektedir.¹¹⁶

Celal Nuri’ye göre ahlak, zaruri ve mantıki bir şey değildir. Adetler ve bin türlü sebeplerle değişebilir. O, bugün rezalet ve ahlsızlık olarak kabul edilen bir takım şeylerin başka yerlerde ve zamanlarda rezalet ve ahlsızlık olarak görülmediğini söylemektedir. Ahlakın Allah ve ahiret inancı ile büyük bir ilgisinin olmadığını söylemektedir. Vahdaniyet-i İlahiye-yi tanımayan Konfüçyüs ve Buda mezhepleri ahlak sistemi kurmuşlardır. Meşhur müsteşrik E. Burnouf derin araştırmalardan sonra, önceleri dinin maksadının “tervic-i fezail” olmadığını, sadece “nazariyat-ı fevkattabi-ayı neşr ve tamim” olduğunu ve bundan

¹¹⁵ Celal Nuri, *Türk İnkılabı*, s.366-381.

¹¹⁶ Celal Nuri, *Tarih-i İstikbal-3-*, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, 1332, s.15-16.

sonra din adamlarının halkı dine bağı tutabilmek için ahlak kurallarını oluşturduğunu iddia etmektedir.

E. B. Tylor'a göre ilkel kavimlerde din ile ahlakın alakası yoktur. Ahlak bazılarının zannettiği gibi insanın fitratındaki bir haslet de değildir. Eğer böyle olsaydı dinlerde, toplumda, hükümetlerde ahlakın öğretilmesi ve yerleşmesi için bu kadar sıkıntı çekmezlerdi.

Bazı dinlerin ahlaka zararı bile dokunmakta, insanların birbirleriyle yaklaşmasını engel olmaktadır. Son derece dindar ama son derecede ahlaksız insanlar çoktur. Badiyelerde bedeviler, namaz kılarken bir yolcunun geçtiğini fark edince namazı bırakıp onun yolunu keser soygununu yapar sonrada dönüp ibadetine devam eder...¹¹⁷

Celal Nuri, ahlakın kaynağını şöyle açıklamaktadır: "Ahlakın asıl badii kavvam ve kıyamı cemiyet halinde yaşayan insanların ihtiyacıdır. Bu ihtiyacı içtimaiyenin tenevvüü ile ahlak da değişir. Ve lalettayin bir cemiyetin muhafaza-i hissiesi tezayüd-i kuvvet ve refahatı için ne gibi ahlak lazım ise işte en doğru ahlak odur.

Ona göre ahlak, dinler mevzuundan daha eskidir. Din bir ihtiyacı vicdani ve zatidir. Ahlak bir zaruriyye-i ictimaiyye ve millidir. Ahlak kendisine lazım gelen zaman ve teminatı secayanın, medeniyetin, maarifin, terbiyeyi umumiyenin tealisinde ararsa ancak o zaman aldanmaz, yalnız dinlerin tahvifinde taharri ederse çürük tahtaya başmış olur. Çokları mükafatı ukbaya dair dünyada ufak bir menfaati tercih ederler. Halbuki ahlak terbiyeyi umumiyenin hüsni idaresi ve bizzarure hulk ve hasletin incilmesi neticesi takarrur ederse sağlam olur. Kurunu vüstada, nasraniyat aleminde, din korkusu pek ziyade idi. Bununla beraber edvarı mazlume-i mezkura tarihi alemin en büyük ahlaksızlık zamanlarını teşkil eder."¹¹⁸

Celal Nuri'ye göre, dinin ilk vazifesi toplumun saadetini temin etmektir. Bunu sağlamak için nasıl bir ahlak gerekiyorsa onun alınması gerekir. Milyonlarca insan, toplumu korumak için ahlakın gerekliliğini kabul etmektedir. Bir cemiyet yaşayabilmek için ahlakı benimsemelidir. Din, ahlaka bekçilik ederse en büyük rolünü oynamış olur.

¹¹⁷ Celal Nuri, *Tarih-i İstikbal-3-*, s.17-20.

¹¹⁸ Celal Nuri, *Tarih-i İstikbal-3-*, s.20-21.

Ahlak tekamül eder, çünkü toplum sürekli tekamüldedir. Bu nedenle dinler de, ahlakın değişmesi ve gelişmesini kabul etmek zorundadır. Ahlak son sözünü söylemiş kabul edilmemelidir. Ahlak sistemlerinin hepsi de hakikate uygun, başarılı olamaz. Ahlak seciyeye dahil olmalı, irsen intikal etmeli, adeta bilmeyerek gereği yerine getirilmelidir. Kitapla okutularak sahte bir şekilde öğretilirse faydası olmaz. Ahlak bir “hissi müşterek” halini kazanırsa önem kazanır. İnsan bilmeyerek fazilet sahibi olmalıdır, gösteriş için ahlak sahibi olmak, ahlaqsızlıktır.¹¹⁹

Celal Nuri’ye göre, ahlak, toplumun düzenlenmesiyle takviye olunur ki, bu ilke tarihi olarak ispat edilmiştir. Umumi terbiyenin yükseltilmesi cinayetleri azaltmaktadır. Bazı sosyal hastalıklar, kapitalizmin suiistimalleri, hükümetlerin yanlışları son bulsa, “sa’yı içtimai” düzenlense, bunlardan ortaya çıkan bir çok ahlaqsızlıklar, cinayetler ortadan kalkacaktır. Halkın ekonomik seviyesinin yükselmesiyle birlikte, fakru zarureten dolayı gelişen ahlaqsızlıklar azalacaktır. Aile, kadın, muaşeret gibi konularda daha mantıklı hareket edilirse, bunlardan dolayı ortaya çıkan rezaletlerin önü alınır. Toplumun amacı ceza vermek değil, suça engel olmaktır. İnsanlık, sağlık alanındaki hıfzı sıha gibi bir de ahlak alanında hıfzı sıhaya ihtiyaç duymaktadır.

Celal Nuri’ye göre insan, iyi ile kötüyü ayırt etmelidir. İyi ve kötü, topluma göre değişir. Madem ki toplum halinde yaşıyoruz ve o bize bazı faydalar sunuyor, o halde bizde bencilliğin sevk ettiği bazı tecellilerden uzak durmalıyız. Bencillik topluma zarar vermeyecek düzeyde kalırsa fazilettir ve toplum için gereklidir. Menfaatler topluma zarar verirse bir rezalettir. İnsan tabiatında bencillik vardır. Eğitim ve ahlak, bu hasletin zararsız olacak bir şekilde idaresine mahsus olmalıdır.

Ona göre ahlakın geleceği, bu noktadadır. Avamın, havassın seviyesine eşitlenmesi, yeni tarz edep anlayışının yaygınlaşması, alem hakkında fenni olarak sağlam fikir edinilmesi, muhtemelen ahlakı düzelterektir. Eğitimin yaygınlaşması ile toplumun bilgisizliği, hayvanlığı ortadan kalkacaktır.

Özellikle insan cemiyeti, imkanı ölçüsünde içtimai haksızlıkları ortadan kaldırırsa ahlaqsızlıkta, bencillikte kendiliğinden yok olacaktır. Bir insan, insan cemiyetinin, içtimai ahlakın, karşılıklı yaşamak mecburiyetinin ne olduğunu bilirse, yüksek bir ahlak seviyesine çıkmış demektir.¹²⁰

¹¹⁹ Celal Nuri, *Tarih-i İstikbal-3-*, s.21-22.

¹²⁰ Celal Nuri, *Tarih-i İstikbal-3-*, s.25-28.

Ona göre, şahsi menfaatlerle sosyal menfaatlerin uzlaştırılması, ahlakın ilk ve son sözüdür. İnsanlık bu şekilde yetiştirilirse, insan cinsi layık olduğu seviyeye çıkmış olur. Büchner'in iddia ettiği gibi en büyük günahkarlar, şahsi menfaatlerini toplumun menfaatlerinden ve genel kanunların üstünde görenlerdir. Bu gayeye ulaşmak için yeni bir hükümet şekline, yeni iktisadi ve sosyal kanunlara ihtiyaç vardır. Gelecekte bu düşünce hakim olacaktır.¹²¹

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CELAL NURİ İLERİ'NİN İÇTİMAİ HAYATA BAKIŞI

A-) Felsefe ve Felsefecilere Bakışı

Celal Nuri, “Tarih-i İstikbal” adlı eserinde “mesail-i fikriye” bölümünde felsefe ve filozofları şiddetle eleştirmektedir. Ona göre, hakikate ulaşmak için tek bir yol vardır, o da fendir. Ulaşılması mümkün olmayan gerçeklerin varlığından bizi haberdar eden veya bunu bir sembolle bildiren vasıta ise dindir. Kainatın

¹²¹ Celal Nuri, *Tarih-i İstikbal-3-*, s.28-29.

bilinmeyen yönlerinden bahseden, bunu açıklamaya çalışan nazariyelerin hiç bir anlamı bulunmamaktadır. Akli yoldan gidip de ortaya bir sürü nazariyeler, meslekler, mektepler atan filozoflar, hiçbir şey yapmamışlardır. Tecrübe dışında yapılacak akli spekülasyonlar boştur, abuk sabuktur. Mesela Spinoza'nın veya Kant'ın "panteizm"ini, "saf akli tenkidini" ele alırsanız bir takım nazariyeler, kıyaslar, önermeler sizi iyice meşgul eder. Sonuçta ortaya çıkan bir hiçtir. Çünkü Spinoza'da, Kant'ta, Hegel'de hep "gayri kabili hal" ile uğraşmışlardır. Bu filozofların dehası, insanlığa zararlı olmuştur. Çünkü bunlar, zekaları ile temelsiz fikri spekülasyonlarına, merak uyandıracak bir renk vererek, zavallı insanları binlerce seneden beri yormuşlardır. Celal Nuri, bu tür spekülatif felsefeyi ve metafiziği şu sözleriyle reddeder: "Felsefe bir heva oyunu, bir spekülasyondur. Metafizik denilen mavera-yı tabiat ilmi yoktur, çünkü tabiatın öbür tarafı gayr-ı mevcuttur."¹²² O, spekülasyonlara dayanan felsefenin, insanları hakikatten uzaklaştırdığına inanmakta metafiziği kabul etmemektedir.

Ona göre filozoflar, bu düşünceleriyle insanlığın fikrini uzun zamandan beri yormuş ve onları fenle uğraşmaktan alıkoymuştur. Günümüzde, Kant ve Hegel vari felsefelerin ortaya çıkmasına imkan olmadığı gibi, nazariyeleri de kesinlikle mahkum olmuştur. Felsefi spekülasyonlar, insan düşüncesini gerçeğe yaklaştıracığına ondan uzaklaştırmıştır. Bu nedenle felsefe, anlaşılması zor, karanlık ve örtülüdür.¹²³

Son dönem filozofların tamamı, uzun çalışmalardan sonra felsefenin hiç olduğunu ispat edecek sonuca ulaşmışlar ve bu "hiç"leri önemli keşifler diye açıklamışlardır.

Celal Nuri'ye göre cinnet, felsefenin süt kardeşidir. Her türlü felsefede biraz cinnetin yeri vardır. O, bu görüşlerini ispatlamak için bazı filozofların özel hayatlarından örnekler vermekte, tımarhanede öldüğünü söylediği Niçe'nin hastalık buhranı esnasındaki sözlerinden bazılarını nakletmektedir. Felsefeyi bir yerde (fennin fizyolojisi) diğer bir yerde ise (fennin şiiri) diye tarif etmektedir.¹²⁴

aa-) Materyalizm

¹²² Celal Nuri, *Tarih-i İstikbal-I-*, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, h.1331, s. 17-18.

¹²³ Celal Nuri, *Tarih-i İstikbal, Mesail-i Fikriye*, s. 18-19,

¹²⁴ Celal Nuri, a.g.e., s.20-23.

Şerif Mardin'e göre, Osmanlı Devletinde, bir felsefe olarak materyalizm üzerindeki tartışmalar, erken denebilecek bir dönemde başlamıştır. Beşir Fuad, 1884 yılında "Haver" adlı bilimin ve bilimsel dünya görüşünün gelişmesine önem veren ilk Türk edebiyat dergisinde ve yayımladığı kitaplarında materyalizmle ilgili tartışmaları kızıştırmıştır. Fuad, Herbert Spencer, Claude Bernard, Büchner'den alıntılar ve çeviriler yapmış, edebiyatla ilgili olarak ise Zola'dan etkilenmiştir. Zola, Fuad için, bilimsel tavrı edebiyat alanında uygulayan örnek bir şahıstır. Mardin, Zola'nın, Claude Bernard'ın fizyoloji alanındaki kullandığı yaklaşımlardan bazılarını toplum çözümlemesine uygulamaya çalıştığını ve Osmanlıların geçirdikleri kümülatif kültürel değişimin, din üzerinde daha belirsiz, fakat güçlü bir etki yaratmakta olduğunu söyler.¹²⁵

Materyalist felsefeyi memleketimizde Baha Tevfik ve arkadaşları yaymaya çalışmıştır. Ancak materyalizme karşı çıkan gruplar vardır. Bu grubun karşısında özellikle Rıza Tevfik bulunmaktadır. Baha Tevfik ve arkadaşlarına karşı, Rıza Tevfik itiraz sesini yükseltmiştir. Baha Tevfik ile Rıza Tevfik arasında devam eden mücadeleye, münakaşaya, İslamiyet'i müdafaa etmek amacıyla Celal Nuri'de karışmıştır.¹²⁶

Celal Nuri, "Tarih-i İstikbal" isimli kitabının "Mesail-i Fikriye" bölümünde, İslamiyet'in gelişmeye engel olmadığını, fakat köklü bir ıslahata ihtiyaç olduğunu söylemiştir. Ancak, Celal Nuri'nin bu müdafaası İslamiyet'ten ziyade materyalizmin müdafaası gibi düşünülmektedir. Celal Nuri, materyalizm ile İslam dini arasında münasebet kurmaya çalışmış ve materyalizmin İslam dininin bünyesine uyduğunu "mucibince hareket edilirse bu felsefe-i fenniye ile esas-ı islamiyet arasında zan olunduğu kadar farklar bulunmaz."¹²⁷ sözleriyle ifade etmiştir.

O, İslamiyet'te yapılmasını istediği tasfiyenin yerine maddeci felsefeyi yerleştirmek istemiştir. Bu arada tarafsız kalabilmek amacıyla materyalizm konusunda Büchner'den alıntılar yapmıştır. Büchner'in maddeci fikirlerini "eskimiş" olan "Madde ve Kuvvet"inden değil, ölümünden kısa bir süre önce yayınladığı "Mütalaaname" adlı eserinden aktarmaktadır. Büchner'in eski ve yeni

¹²⁵ Şerif Mardin, *Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim Bediüzzaman Said Nursi Olayı*, İletişim, İstanbul, 1992, s.217-219.

¹²⁶ Süleyman Hayri Bolay, *Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi*, II. Baskı, İstanbul, 1979, s.117.

¹²⁷ Celal Nuri, *Tarih-i İstikbal-1-*, s.39.

fikirleri arasında bir fark yoktur. Burada dikkat edilecek husus, Celal Nuri'nin parantez içindeki izahlarında materyalizmi onaylayan ifadeleridir.¹²⁸

Celal Nuri, Büchner'i sık sık kaynak göstermektedir. Madde; renk, şekil, ağırlık, sertlik, yumuşaklık gibi dış görünüşü olan şeyi anlatmaktadır. 19. yüzyıldan itibaren fen bilimlerindeki gelişmeler maddenin önemini artırmıştır. Fiziksel ve kimyasal incelemeler maddenin her yerde ve zamanda var olduğunu göstermiştir. Yine bu çalışmalarda maddenin tabii, kimyevi, kinetik, elektrik ve magnetik özelliklerinin olduğu ortaya konmuştur. Eskiden maddeden ayrı olduğu düşünülen özelliklerin şimdi bu kavramın ayrılmaz parçaları olduğu söylenmektedir.

Celal Nuri, "Materyalizm" kelimesinin hoşuna gitmediğini, materyalizmin isminde bir fenalık olduğunu belirterek, madde denince, çoğunlukla ruhsuz bir ceset akla geldiğini söylemektedir. Ona göre gerek Türkçe "maddi" gerek Frenkçe materyal kelimeleri bir ölçüye kadar sertlik ifade eder. Ancak Büchner ve diğerlerinin yaymak istedikleri felsefe bu değildir. Bu filozoflar, madde ve kuvvetten ve onların çeşitli şekillerdeki görünüşlerinden ve tekamül sonucu olarak hayat, zeka, deha gibi mükemmellikler meydana getirdiklerinden bahsetmektedirler.¹²⁹

Celal Nuri, "Bununla beraber ben materyalizm kelimesini muhafaza ettim. Çünkü bu daha ziyade tanınmıştır ve bunun istimaliyle yanlışlık olmaz. Bu ıstılahın yegane mahzuru bazı kimselerce gayet kaba, her gaye-i hayaliye-ye münafi bir itikat zan olunmasıdır."¹³⁰ diyerek bu kelimeyi sevmemekle birlikte niçin kullandığını açıklamaktadır.

Celal Nuri, materyalist düşünürlerin, Hıristiyanlığın kabul ettiği yaratıcıyı ortadan kaldırdığını, sonsuzluk ve ebedilik gibi kavramları ispat etmek iddialarının olmadığını söylemektedir. Ona göre bu ekoldeki bir kişiyi fikri olarak tatmin eden tek faraziye budur. Zaman ve mekanın sonsuzluğunu düşünmek, kainata sınır getiren düşünceyi kabul etmek imkansızdır.

Celal Nuri'ye göre materyalistler, evrenin kendiliğinden oluştuğunu, bütün olayların ilk sebeplerinin birer sonucu olduğunu, tüm olayların değişmez kanunlara bağlı olduğunu kabul ederler. Bu kanunlara aykırı hiçbir olay olmaz demektedirler. Ona göre, doğa üstü olaylar olarak düşünülen şeylerin aslı, yeterli gözlem yapılmaması veya yanlış anlaşılması, zihin karışıklığı sonucunda

¹²⁸ Bolay, a.g.e., s.117-118.

¹²⁹ Celal Nuri, *Tarih-i İstikbal-1-*, s.36-39.

¹³⁰ Celal Nuri, *Tarih-i İstikbal-1-*, s.50.

görülen hayaller, kuruntular, mutasavvifane görüşler, papaz şaklabanlıkları, veya spiritüalizmde medyumların hokkabazlıkları gibi şeylerdir.¹³¹

Müslüman kesim ise Celal Nuri'yi, İslamiyet'in savunucusu görüntüsü altında materyalist kavramları getirmeye çalışan bir düzenbaz olarak suçlamaktadır. O, Tarih-i İstikbal adlı çalışmasında islami ilkelerin eninde sonunda tabiat yasalarının kabulüne varacağı fikrini savunur. Bu nedenle O, muhafazakar İslamiyet anlayışı adına konuşan Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi ile tasavvufla Sünniliğin sentezini savunan İsmail Fenni (Ertuğrul) tarafından eleştirilmiştir.¹³²

ab-) Sosyalizm

Celal Nuri, h.1330 senesinde yayımlanan “Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye” adlı eserinde sosyalizmden bahsetmektedir. O, sosyalizmi tetkik etmeyeceğini, aleyhinde, lehinde bulunmayacağını, maksadının, sosyalizmin yirminci asrın ilk çeyreğinde fevkalade önem kazandığı, hemen hemen şu beş on sene sonra Avrupa ve Amerika’da iktidarı ele alacak kuvvet haline geleceğinden bahsetmek olduğunu söylemektedir.¹³³

Celal Nuri, o günlerde sosyalizmin işlerini yoluna koymuş, heybetli bir kuvvet teşkil etmiş görüldüğünü, muntazam sendikalar, federasyonlar ile dünyanın değişik yerlerinde kısa bir sürede bir anda iş bırakmalarla hükümetleri perişan etmeye muktedir olduklarını söylemektedir.

O, meşhur bir sosyalist hatibin bir kitabından okuduklarını anlatır. Bir kuşun, bir civcivin meydana gelebilmesi için önce yumurtaya, yumurtanın içinde de bir olgunlaşma evresi geçirmesi gerekir. Bu aşamadan sonra kuvvet kazanan gagası, burnu ile yumurtayı kırıp dışarı çıkarak varlığını ortaya koyar. Sosyalistler de bunun gibi bir gelişme devresi geçirmektedirler. Teşkilatlarını düzenlemekte olup zamanı geldiğinde yumurtanın içinden çıkan kuş misali, bir ihtilal yapacaklardır. Biraz zor ve şiddet gösterecekler, nüfuz ve iktidarı, devlet ve iktidarı ele alacaklardır.¹³⁴

Celal Nuri'ye göre, sosyalistler, artık var olan yönetim usullerinin eskidiğini, çürüdüğünü geleceğin mutlu günlerini sağlayamayacağını iddia

¹³¹ Celal Nuri, *Tarih-i İstikbal-1-*, s. 39-41.

¹³² Şerif Mardin, a.g.e, s. 225-226.

¹³³ Celal Nuri, *Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye*, İstanbul, 1330, s.186; Celal Nuri, *İttihad-ı İslam*, s.287.

¹³⁴ Celal Nuri, *Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye*, s.186-187.

etmektedirler. Bunu da bazen silah kullanarak bazen de kargaşa çıkararak ispata çalışmaktadırlar.

Ona göre, sosyalistler, Avrupa parlamentosunda hiçbir zaman sömürgeciliği, sömürü harpleri için gerekli ödenek ve kanunları onaylamamıştır. Sosyalistler, bir devletin diğer devleti boğmasını hiçbir şekilde kabul etmemişlerdir. Gelecekte sosyalistler, iktidar olduklarında bu iğfal siyasetine, entrika hükümetlerine bir son vermek isteyecektir. Emperyalizm ve sömürü politikasına karşı sosyalistlerin sahip oldukları bu gidişat çok önemlidir. Almanya’da ve Fransa’da sosyalistler, Fas meselesinin devam ettiği o uğursuz senelerde sürekli hükümete muhalefet ve her yerde, bakanları tenkit, tezyif etmişlerdir.¹³⁵

Siyasetin bir dereceye kadar geleceği keşfetmek olduğunu söyleyen Celal Nuri’ye göre, geleceğin güçlerini şimdiden incelemek ve meselenin iç yüzü dikkatlice araştırmalıyız ki, yakın gelecekte kimlerle hareket etmek gerektiğine karar verelim. Fransa’da on, on beş seneden beri radikal sosyalist denilen ve açıktan açığa sosyalistliğini ortaya koymayan bir iktidar vardır.¹³⁶

İngiltere’de, ahali “partikularist” yani toplum ve hükümetin kuvvetinden çok kendi kuvvetine bel bağladığından Büyük Britanya’da ve Anglosaksonların yaşadıkları yerlerde, sosyalizm pek ilerlememiştir. “İngilizlerin üstünlüğü neye dayanıyor?” adlı eserinde Edmon Demolen, İngilizlerin partikularist olduklarından sosyalizme ilgi duymadıklarını yazmıştır. Ona göre gerçekler, bu yazarı feci bir şekilde yalanlamaktadır. İngiltere’de de sosyalizmin adım adım ilerlediğini hatta Almanya ve Fransa’dan daha hızla ilerlediğini görmekteyiz.

Dünyanın her yerinde ve sanayi olmayan Türkiye’de bu cereyanı benimsemiş kimseler vardır. Sosyalistlerin hepsi de geleceğe güvenle bakmakta ve çok çalışmaktadır.

İtalya’da bile, bütün halk, beş buçuk altı ay önce Trablusgarb işgaline sevinirken, sosyalistler, birçok engele rağmen buna karşı çıkmışlardır. Bunların bu cesaretleri pek anlamlıdır. Sosyalistler, emperyalist ve sömürgeci politikaları kabul etmemişler, emperyalizme karşı isyan etmişlerdir.¹³⁷

¹³⁵ Celal Nuri, *Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye*, s.188.

¹³⁶ Celal Nuri, *İttihad-ı İslam*, s.285-286; Celal Nuri, *Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye*, s.184.

¹³⁷ Celal Nuri, *İttihad-ı İslam*, s.286-287.

Celal Nuri, sosyalistlerin gelecekte iktidarı eline geçireceğini, sosyalistlerin nüfuz ve kudretini, kendisine taraftar olanların sayısını artırdığını söylemektedir. Ona göre, med ve cezr halindeki dalgalara karşı gelebilecek bir kuvvet olmadığı gibi sosyalizmin bu ilerlemesi karşısında durabilecek hiçbir kuvvet, hiçbir fırka bulunmamaktadır. Diğer fırkalar, her yerde eskimiş, sönmüş, pörsümüştür, başarısızlığa mahkum olmuştur. İstibdat yönetimlerinin nüfuz ve iktidarını hürriyet ve meşrutiyete bıraktığı gibi diğer fırkalarda, hükümeti sol fırkalara teslim etmektedir.¹³⁸

Ona göre, Osmanlı yönetimi, hükümet, bu cereyana kulağını tıkamamalıdır. Bu hareketi genel olarak ciddi bir şekilde incelemek gerekir. Gelecekte kimlerle ne gibi düşünce sahipleriyle işimiz olacağını şimdiden bilemiyoruz. Osmanlının varlığının aleyhinde bulunan, Osmanlının birliğini bozmaya çalışan bazı güçler bugün var olduğu gibi, gelecekte de olacaktır. Bu nedenle Osmanlı, gelecekte ne gibi fırkaların, toplumu kendi aleyhine muhalefet etmeye yönlendireceğini açıkça bilmelidir.¹³⁹

Celal Nuri, Avrupa'nın bugünkü sosyal ve siyasi durumundan sosyalistler ve Müslümanların rahatsızlık duyduğunu, bu nedenle de bu iki cereyanın birbirini tanıyıp birbirine destek olması gerektiğine inanmaktadır. Ona göre İslamiyet ile sosyalizm arasında milliyetin reddi, genel kardeşliğin ilanı, faizin reddi gibi bir çok ortak noktalar vardır. Her ikisi de Avrupa'nın bu günkü kötü durumundan rahatsız ve şikayetçidirler. İslam, ortak düşmanları uzaklaştırmak için, sosyalistlerle işbirliği yaptığında sosyalist olamayacağı gibi, sosyalizmde İslam ile işbirliği yaparsa onunda İslam'ı kabul etmesi gerekmez. Bu iki kuvvet ortak hareket ederse her ikisi de yeni bir güç ve önem kazanacaktır.¹⁴⁰

Ona göre, Avrupa'da gayr-ı müslim fakat esir ve mahkum çok sayıda millet vardır. Bunlar tıpkı sosyalistler gibi küskün ve muhaliftirler. Sosyalizmin bu esir ve mahkum milletler arasında hızla ilerlemesi takdire şayandır. Esir ve mahkum olan bu milletler, Avrupa'nın hemen her köşesindeki hallerinden ümitsiz bir şekilde Avrupa'nın ciddi bir sükutuna hazırdırlar.

¹³⁸ Celal Nuri, *Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye*, s.189.

¹³⁹ Celal Nuri, *Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye*, s.190-191.

¹⁴⁰ Celal Nuri, *İttihad-ı İslam*, s.291.

Zira İslam aleminde ve Avrupa haricinde Avrupa'dan şikayetçi olan yüz milyonlarca insan vardır. Bunların hepsi Avrupa'nın aleyhinde olup ordularını oluşturmaktadırlar.

Müslümanlar, Avrupa'daki Hıristiyan küskünler, Avrupa dışındaki gayr-ı müslim küskünler ve Avrupa'daki sosyalistler doğal ve ciddi müttefiklerdir. Bunlar arasında bağlantının kurulması, geliştirilmesi, toplantılar yapılması, ortak bir yayın yapılması hepsinin üzerinde anlaşabilecekleri fikirlerin duyurulması gerekir.¹⁴¹

Celal Nuri, 1932'de yayınlanan "Devlet ve Meclis Hakkında Musahabeler" adlı kitabında, bir devlet şekli olarak sosyalizmden, onun ortaya çıkışından bahsetmekte ve Viyana darülfünunu profesörlerinden Anton Merger'den uzunca alıntılar yapmaktadır. Daha sonra da kendi fikirlerini açıklamaktadır. Proje yapmanın başka, problemleri çözmenin başka olduğunu söyleyen Celal Nuri'ye göre: sosyalist mezhebi "siyasi ve içtimai muvazenenin idamesinde, nazariyelerin tekamülünde esaslı bir amildir. Günden güne ilerlemiştir. Lakin son sözünü söylememiştir. Asıl mesele, son dakikadaki fikir değildir; cereyanın mecmu heyeti"dir. O, felsefi ve içtimai, sosyalist fikirlerin çok ve çeşitli olduğunu söylemektedir.¹⁴²

B-) Büyük Olaylara Bakışı

ba-) Osmanlı İmparatorluğu'nun Durumu ve Çöküş Nedenleri

Celal Nuri, "Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye" adlı kitabında ve başka bir çok yazılarında Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesi ve çökmesi ile ilgili konular üzerinde durmuştur. Bu konudan, yazdığı diğer kitaplarda da bahsetmektedir. Çıkardığı Atı ve İleri Gazetelerinde de yine bu konu ile ilgili yazılar yazmıştır.

O, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü tarihin en önemli, merak uyandıracak olaylarından biri olarak niteler. Yöneticilerin bu konuyu ihmal etmelerinin, kendisinde bu kitabı yayınlama hususunda cesaret uyandırdığını söylemektedir.

¹⁴¹ Celal Nuri, *İttihad-ı İslam*, s.294-295.

¹⁴² Celal Nuri, *Devlet ve Meclis Hakkında Musahabeler*, s.167-181.

Ona göre Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileyiş ve çöküşünün gözle görülen, kolayca anlaşılabilir tarafı, son asırlarda Avrupa'daki memleketlerin önemli bir kısmını, Macaristan'ı, Kırım'ı boşaltarak Anadolu'ya doğru geri dönmesidir. Ayrıca bu çöküşün gözle görülmeyen ve kolayca anlaşılmayan bir yönü de vardır. Bunlar çöküşü sağlayan sebeplerdir. Celal Nuri, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü sağlayan nedenleri sekiz maddede toplamaktadır. Bunlar:

1. Dahili tesirler,
2. Unsurî tesirler,
3. İdari tesirler,
4. Mali tesirler,
5. Fikri, hissi, terbiyevi tesirler,
6. Dini tesirler,
7. Hususî tesirler,
8. Harici tesirlerdir.¹⁴³

Celal Nuri, Avrupa'daki Rönesans, reform ve coğrafi keşifleri, Osmanlı Devletinin çöküşünde rol oynayan dış sebepler olarak değerlendirir. Osmanlı'nın Akdeniz'i elinde bulundurması, Asya, Avrupa ticaret yolunu eline geçirmesi Avrupalı tüccar ve denizcilere başka yollar aratmıştır. Akdeniz'den rahatça geçemeyen bu grup kendine başka yollar aramıştır. Bu ihtiyaç, coğrafi keşifleri doğurmuştur. Osmanlı'nın İstanbul'u fethinden sonra İstanbul'dan ayrılan Rum bilginler, yerleştikleri İtalya'da Rönesans devrinin açılmasına öncülük etmişlerdir.

Ona göre, Avrupa'daki ticari ve sanayi alanındaki ilerlemeler, üretilen mallar için pazar ihtiyacı, Avrupa'nın askeri ve siyasi alanlardaki ilerlemesi ve Avrupalıların Osmanlıya karşı beslediği tarihi ve dini düşmanlık, Avrupa'nın bağınaz ruhban sınıfının aleyhimize hareket etmeleri gerilememizde rol oynayan önemli dış sebeplerdir. Avrupalılar, Osmanlıya her fırsatta savaş ilan etmiş, Osmanlıdaki azınlıkları isyana teşvik etmiştir.¹⁴⁴ İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki siyasi emelleri bitmek bilmemiştir. Osmanlıdaki Hıristiyan tebaa, Avrupa'nın müdahalesine hep alet olmuştur.

Ona göre Osmanlı'nın gerilemesinde, doğunun genel olarak gerilemesinin, Asya ile olan ilişkisinin etkisi vardır. Avrupa toplumu, Asya

¹⁴³ Celal Nuri, *Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye Mukadderat-ı Tarihiye*, s. 58-67.

¹⁴⁴ Celal Nuri, *Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye Mukadderat-ı Tarihiye*, s. 236.

toplumundan birkaç asır önce menkulatla ilişkisini kesmiş, içtihat devresine girmiştir. Avrupa'da ticari ve iktisadi kurallar değişmiş, çalışma şekilleri yeni bir hal almıştır. İktisadi ve sınai ilerlemenin olduğu yerde ilim ve fikir alanında da ilerlemeler olmuştur. Şark özellikle Asya, Avrupa'dan tamamıyla farklı şartlarda yaşamış, menkulat, istibdat, keyfi idare ile yönetilirken batı bunları ortadan kaldırmış, ilerlemiştir.¹⁴⁵

Celal Nuri'ye göre Endülüs Devleti, hakimiyeti altına aldığı yerlerdeki insanlara hoş görülü davranmış, baskı ve otorite kurmamış, onlara bir çok haklar vermiştir. Bu durum ise onların sonunu hazırlamıştır. Osmanlılar, kazandıkları büyük zaferlerden etkilenerek tükenişlerini görememişlerdir. Fatih Sultan Mehmet gibi cihangir bir padişah da bu sonucu görememiştir. Endülüs'ün başına gelenler, Osmanlı'nın da başına gelmektedir. Osmanlı, fethettiği yerlere Avrupalılar gibi yerleşememiştir. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethettiğinde daha az merhametli olsaydı kalıcı, sürekli devlet haline gelinirdi.¹⁴⁶

Celal Nuri'ye göre, turandan gelmiş, savaşlarla yorulmuş Türkler, Bizans'ın cazibesine, işvesine dayanamamış yavaş yavaş, hissetmeden onun avuçlarına atılmıştır. Türk toplumu Arap ve Acem toplumlarından etkilendiği gibi, Bizans toplumundan da etkilenmiştir. Bizans'tan kötü idare ve yolsuzluklar, Osmanlıya adeta miras kalmıştır. Ayrıca, Türklerin değişik milletlerden kız almaları, bir çok milleti temsil etme çabaları, Türk meziyet ve ahlakını, kısacası Türkleri bozmuştur. Kendilerini temsil edeceklerine diğer milletlere benzemişlerdir. Böylece değişen Türk toplumunun artık Türklükle alakaları da azalmıştır.¹⁴⁷

Ona göre Osmanlı Devleti'nin çöküşünü hazırlayan sebeplerden biri de devletin, askeri devlet temeline oturmuş olmasıdır. Bir askeri hükümet olan Osmanlı'nın devamı için itaate ihtiyaç vardır. Osmanlı'nın ilk dönemlerinde mutlakiyetçi bir yönetim vardı. Son derece itaat vardı. Padişah bir kumandan, halk da bir asker gibi padişahın emirlerine itaat etmekteydi. Şeriata da çok uygun olmayan bu duruma bazı müftüler ses çıkaramamış, Osmanlı toplumundaki

¹⁴⁵ Celal Nuri, *Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye Mukadderat-ı Tarihiye*, s. 75-77.

¹⁴⁶ Celal Nuri, a.g.e., s. 19-21.

¹⁴⁷ Celal Nuri, a.g.e., s. 87-91.

istibdat da bundan kaynaklanmıştır. Devletin askerliğe dayanması, askerliğe önem verilmesi sebebiyle Osmanlı'da, sanata ve ticarete önem verilmemiştir.¹⁴⁸

Ona göre Osmanlı devletinin çöküşüne tesir eden fikri, hissi ve terbiyevi sebepler de vardır. Osmanlı toplumunda nakilciliğe aşırı bağlılık, kişilere adeta düşünmeyi unutturacak derecesine ulaşmıştır. Kadercilik anlayışı da insanlar arasında yaygındır. Kul, kartondan yapılmış bir karagöz gibi kabul edilmekte ve her şey için tabiatüstü sebepler aranmaktadır. Nakilcilik ve kadercilik, hurafeleri doğurmuş ve bunlara bağlılık ise toplumumuzda haslet haline dönüşmüştür. Bunların devamı için kadınlar çaba harcamışlardır. Tütsüler, çaput bağlamalar, falcılar ve üfürükçüler hep, kadınlar ve ona uyan erkekler sayesinde devam ettirilmiştir. Edebiyatımız insanların zihinlerini uyuşturmuş, onları tembelliğe sevk etmiştir. Ona göre tasavvufla, esrar ve morfinin pek o kadar farkı yoktur. Biri maddi, diğeri manevi bir şekilde insanları hasta etmekten başka bir işe yaramamaktadır.¹⁴⁹

Avrupa'da burjuva sınıfı vardır. Osmanlı'da ise halk avam ve havas diye ikiye ayrılmıştır. Üretici olmayan, savaşçı bir topluluk olan Osmanlıda ticaret ve sanat pek gelişmemiştir. Onlar için gaza ve ganimet daha önemliydi. Fetihler dönemi kapanıp, gaza ve ganimetler azalınca, mali ve iktisadi zihniyetten yoksun olmanın kötülükleri ortaya çıkmıştır. Ancak, iktisadi alanda geri kalmışlık fark edildiğinde, artık çok geçti. Mali açıdan batının idaresi altına girmiştik. Batıdan borç alınmış, tek tük olan işletmelerin yine birçoğu, bankalar, demiryolları yabancılar tarafından işletilmiştir. Osmanlı toplumuna amelelik bile kalmamıştır.¹⁵⁰

Hıristiyanlık ve Yahudilikte din ve dünya işleri birbirinden ayrılmış, fakat İslamiyet'te ahiret hükümleri ile dünya hükümleri ayrılmamıştır. Fikir hürriyetinin olmayışı, din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılmaması, gerilemeyi ve çöküşü hazırlayan sebeplerdendir.¹⁵¹

Tanzimat, 1876 I. Meşrutiyet ve 1908 II. Meşrutiyet döneminde sosyal ve iktisadi alanlarda bazı yenilikler yapılmıştır. Ancak bunlar yapılırken ne yapıldığının farkına varılmadan, iyi düşünülmeden yapılmıştır. Bu

¹⁴⁸ Celal Nuri, *Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye*, s.75-85.

¹⁴⁹ Celal Nuri, *Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye Mukadderat-ı Tarihiye*, s. 169-172.

¹⁵⁰ Celal Nuri, *Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye*, s. 86-88.

¹⁵¹ Celal Nuri, *Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye Mukadderat-ı Tarihiye*, s.160-165.

değişikliklerden bazıları da hatalı uygulamalar doğurmuştur. Ülkede azınlıkların sayıca fazla olmaları ve batılılarca da harekete geçirilmeleri, zaman zaman ayaklanma çıkarmaları ile devleti yıpratmışlardır. Bu isyanlarda, yönetimin yanlış uygulamaları kadar, Avrupalıların kışkırtmaları da etkili olmuştur.¹⁵²

Celal Nuri batılılaşmayı Osmanlı için tek kurtuluş çaresi olarak görmektedir. Rusya, Japonya ve Amerikanın batılılaşmasından örnekler anlatarak Osmanlının da bu yolu tercih etmesinden başka çare olmadığını dile getirir.¹⁵³

bb-) Birinci Dünya Savaşı

İngiltere, Fransa, Rusya ve Almanya'nın katıldıkları Berlin Kongresi (13 Haziran 1878)'nden, 1911-1912 Trablusgarb ve 1912-1913 Balkan Savaşlarına kadar, Osmanlı Devleti, bir barış dönemi yaşamıştır.¹⁵⁴

II. Meşrutiyet döneminde, İttihat ve Terakki, Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunu Türkçülük politikasında görmekte ancak, bu durum gayri müslimleri tahrik etmektedir. Trablusgarb Savaşı ile Kuzey Afrika'daki son Osmanlı toprağı, I. ve II. Balkan Savaşları ile Meriç nehrine kadar bütün Rumeli toprakları kaybedilmiştir. Bütün bu gelişmelerin sonunda, Osmanlı Devletinin bittiğine inanarak, İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya Osmanlıyı paylaşmaya karar vermişlerdir.¹⁵⁵

Celal Nuri, gerek *Ati* Gazetesinde, gerekse de *İkdam* Gazetesinde Birinci Dünya Savaşı ile ilgili çok sayıda makale yayımlamıştır.¹⁵⁶ Bu makalelerinde savaşın sebepleri, Almanya ile olması gereken ittifak, savaşa girişimiz, savaşın seyri, savaşın sonucunun doğurduğu değişiklikler bazen tekrar edilerek, bazen çelişkilere düşülerek yazılmıştır.

Celal Nuri'ye göre harpten önceki Avrupa'nın iktisadi ve sosyal yapısında kargaşa, anarşi hakimdir. İngiliz-Alman, İngiliz-Osmanlı menfaatleri uyuşmamakta, ihtilaf, mücadele ortaya çıkmaktadır. Bu inkar edilemez gerçeklik savaşın sebeplerinden biridir.

¹⁵² Celal Nuri, a.g.e., s.106-108.

¹⁵³ Celal Nuri, a.g.e., s.412.

¹⁵⁴ *Türk İstikbal Harbi* -I-, s.5.

¹⁵⁵ *Türk İstiklal Harbi*, I, s.6.

¹⁵⁶ Celal Nuri, "Muharebe-i Umumiyyenin İflası ve Tereddidi" *Ati*, nr.41, 10 Şubat 1918, s.2. Üç yüzün üzerinde makalesinin olduğunu ifade eder.

Yirminci yüzyılın başlarında Avrupa'da sermayenin, burjuvanın iktidarı vardır. Ancak bu idareciler, barışı bir türlü tesis edememişlerdir. Fakat yönetimden çekilmek de işlerine gelmemiştir. Bir katilin bir asilzadeyi öldürmesi bardağı taşıran son damla olarak değerlendirilmiştir. Bu savaşı, efkarın ihtiyarlaması doğurmuştur.

Birinci dünya savaşı başlarında Avrupa'da iki süper güç vardır. Bunlar İngiltere ve Almanya'dır. O, İngiltere ile menfaatlerimizin uyuşmadığına, yalnız kalmamak için Almanya ile ittifak kurmak gerektiğine inanmaktadır.¹⁵⁷ İttihat ve Terakki yönetiminin savaş başlamadan önce Almanya ile yaptıkları anlaşmanın önemli olduğunu söyler. "Almanya, muazzam müttefikimizdir. Bu devletle ittifak ettiğimizden dolayı iftihar ederiz. Bizim için Almanya ile vifak ve ittifakta hayat vardır. Bu şirketi siyasiye ve askeriyenin, tarafeynin menafiine, vekarına, izzeti nefesine en muvafık surette münkeşif olması ehassı amalimizdir."¹⁵⁸

Celal Nuri'ye göre Osmanlı, boğazları kapatarak Ruslara yardım gelmesini engellemiş, Almanların doğuda ilerlemesini kolaylaştırmıştır. Yardımsız kalan Rusları, Alman orduları tarumar etmiştir. Bu nedenle "Çarlık Rusya'nın çökertilmesinde Türklerin rolü küçümsenemez. Türklerin, Almanlara yaptığı bu iyiliğin karşılığı olarak Almanya'dan batı sınırlarımızın yeniden düzenlenmesi, adaların tekrar alınması, İtalyanların aşırı ihtiraslarının durdurulması konularında destek beklenmektedir. I. Dünya savaşı, Almanları Türklere, Türkleri de Almanlara muhtaç hale getirmiştir."¹⁵⁹

Celal Nuri, Almanya ile yapılan ittifakın savaş dönemi ile sınırlı olmaması gerektiğini "Bu ittifak ila nihaye devam edecek bir mahiyettedir. Tufeylilerin iki sevdazedenin safvet-i meveddetine mani olamayacaklarına itimad ederiz." sözleriyle dile getirir. Ona göre Osmanlı Devleti, savaşa girmeseydi Çanakkale, Selanik, Kafkasya, Filistin ve Irak cepheleri açılmayacak, İtilaf Devletlerinin saldırıları Almanya, Avusturya-Macaristan üzerine yoğunlaşacak, Rusya'nın yerine Almanya çökecekti. Biz savaşa katılmakla İngiltere, Fransa ve Rusya'nın emellerine güçlü bir darbe vurduk. Almanlar, bu gerçekleri görüp bize milli

¹⁵⁷ Celal Nuri, "Alman Osmanlı İttifakının Değeri", *Ati* nr.164, 13 Haziran 1918, s.1-2.

¹⁵⁸ Celal Nuri, "Bulgar, Osmanlı İttifakı", *Ati*,nr.163, 12 Haziran 1918, s. 1,2.

¹⁵⁹ Celal Nuri, "Alman-Osmanlı İttifakının Değeri", *Ati* nr.164, 13 Haziran 1918, s.1-2.

emellerimizin gerçekleşmesinde yardım etmelidir. Güçlü bir Osmanlı, Almanların yükselişine yardım eder.¹⁶⁰

Amerika Birleşik Devletlerinin 1917 yılında İtilaf Devletlerinin yanında savaşa girmesi savaşın seyrini değiştirmiştir. Müttefiklerimizin batı cephelerinde mağlup oldukları haberleri, zafer umudu üzerine kurulan hayalleri birer birer yıkmıştır. Artık Osmanlı Devleti, kaybettiği toprakları geri almak değil, “mevcudiyeti muhafaza” için savaşmaktadır. Savaşın başında Rusya’nın biteceği nasıl hesap edilememişse, savaş bölgesine uzaklığı, askeri bakımdan tecrübesiz, henüz yeni bir devlet olan Amerika Birleşik Devletleri’nin itilaf devletlerinin tarafında savaşa gireceği de hesap edilmemişti.¹⁶¹

Celal Nuri, Eylül 1918’den itibaren artık Almanlar ile yapılan ittifakın övülmesi değil de geçim zorluğu, asayişin kalmaması, suiistimaller üzerinde durur. Bu tür konulara eski yazılarında da rastlanır, fakat bu dönemde bezginlik, umutsuzluk görülmektedir.

Almanların, Osmanlı Devleti’ne haber vermeden gizlice, Ruslarla Brest-Litovsk anlaşmasını imzalamaları, Celal Nuri’de Almanların samimiyetine karşı şüphe uyandırmıştır. O, bir devleti kurtaracak yolun başkalarıyla yaptığı ittifaklar değil “devletin kendi kuvvet ve hayatıyeti” olduğuna inanmaktadır.¹⁶²

Celal Nuri, Birinci Dünya Savaşının doğurduğu sonuçlara, yazdığı makalelerinde sık sık temas eder. Bazı devletlerin insan ve toprak kayıpları, rejim değişiklikleri, insanlar ve zihniyet değişikliği makalelerinde işlediği konular arasındadır. Osmanlı Devleti bu değişimi yakalamalı, hatta bundan faydalanmasını bilmelidir. Diplomasi, eskisi gibi şiddete, hileye, kuvvete değil, Wilson prensipleriyle “açıklık”a dayanmaktadır.¹⁶³

bc) Mütareke ve Milli Mücadele

11 Kasım 1914’de Karadeniz’deki Rus liman şehirlerini bombalayarak ittifak devletleri yanında girdiğimiz I. Dünya Savaşı esnasında, Bolşevik ayaklanması ile Rusya’da yeni hükümet kurulmuş, Lenin başkanlığında kurulan

¹⁶⁰ Celal Nuri, “Biz Harbe Girmeseydik-Bizim İstediklerimiz” *Ati*, nr. 166, 15 Haziran 1918, s.2

¹⁶¹ Celal Nuri, “İcmali Ahval”, *Ati* nr. 219, 10 Ağustos 1918, s.2.

¹⁶² Celal Nuri, “Bayram Münasebeti- Yaşamak Azmi” *Ati*, nr.253, 17 Eylül 1918, s.1-2.

¹⁶³ Celal Nuri, “Yeni Diplomasi”, *Ati*, nr. 275, 12 T. Evvel 1918, s.1.

Bolşevik hükümeti savaştan çekilmiştir. Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun savaşa son verme teşebbüsleri ardından, Bulgaristan 29 Eylül'de mütareke imzalayarak savaşa son vermiştir. Almanya'nın da barış teşebbüsleri üzerine, Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de İngiltere temsilcisi Amiral Caltrophe ile Osmanlı Devleti heyeti başkanı Rauf Orbay Bey aracılığıyla, Mondros Mütarekesini imzalamıştır.¹⁶⁴ Şartları çok ağır olan bu mütareke, bir barış anlaşması olmaktan öte, Osmanlı Devletine son veren bir anlaşma görüntüsü vermektedir.

Celal Nuri Rusya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devletinin değişime ayak uyduramadıkları için yıkıldıklarını, genelde bütün insanlık aleminin özelde de bizim yeni bir mukadderata doğru gitmekte olduğumuzu vurgulamaktadır.¹⁶⁵

Celal Nuri'ye göre, Osmanlı Devleti, barış istemektedir ancak barış kiminle yapılacaktır? Barış itilaf devletleri ile yapılacaktır. İtilaf devletlerinin “ser-amedî” ve mütareke için vekil tayin ettikleri İngiltere ile yapılacaktır. Osmanlı Devleti'nin işi bundan sonra İngiltere ile olacaktır. Ancak, barış sadece istemekle elde edilemez. Barışı elde etmek için bazı siyasi girişimlerde bulunmak, barış ortamını hazırlamak ve daha da ötesi İngiltere ile yakınlaşmamız gerekmektedir. İngiltere'ye düşman olmadığımızı zararımızın dokunmayacağını anlatmalıyız. Barış için masaya oturduğumuzda neyi nasıl isteyeceğimizi bilmemiz gerekir.

Birinci Dünya Savaşında, Osmanlı Devleti, ağır borç yükü altına girdiğini söyleyen Celal Nuri'ye göre bu ağır borç yükü altından ekonomik tedbirlerle kalkmak mümkün görünmemektedir. İttihat ve Terakkinin ipleri kopardığı İngiltere, siyasi vesilelerle bize, devletimizi, hükümetimizi “esasat-ı cedide muktezasınca tanzim” etmemiz karşılığında kefil olursa borç yükünden kurtulabiliriz. Osmanlı Devleti, yanı başında meydana gelen savaşlardan, kötü gidişattan olumsuz etkilenmekte bu nedenle de umumi bir barışa ihtiyaç duymaktadır.¹⁶⁶

Uzun zamandır istenen ve beklenen sulh anlaşması 10 Ağustos 1920'de Sevres'de imzalanır. Ancak yapılan bu sulh anlaşması Türkiye'de hiç kimseyi memnun etmez. Bu anlaşmadan çok önce başlayan milli mücadele ile ilgili yazılar İleri gazetesinde sıkça yayımlanır.

¹⁶⁴ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara, 1983, s. 137–142.

¹⁶⁵ Celal Nuri, “Mukadderat-ı Tarihiye, Mukadderat-ı Cedide” *Atı*, nr.295, 1 Kasım 1918, s.2.

¹⁶⁶ Celal Nuri, “Cezri Bir Sulh” *Atı*, nr.306, 14 T. Sani 1918, s.2.

İleri gazetesinde, 21 Eylül 1919'da Mehmed Vahideddin imzasıyla bir Beyannameyi Hümayun yayımlanır.¹⁶⁷ Beyannameye göre o günlerde Anadolu'da meydana gelen üzücü olaylar, İzmir'in işgali ve Doğu Anadolu'nun geleceği ile ilgili söylentilerin toplum üzerindeki tesirlerinin sonucudur. Hükümet ve millet olarak geçirmekte olduğumuz hassas günlerde, makul bir siyaset gütmemiz ve fikir birliği oluşturarak haklarımızı korumamız gerekir. Durum bunu gerektirirken bazı kimseler güya halk ile hükümet arasında ihtilaf bulunduğunu ilan ederek hakkımızda Avrupa kamuoyunu yanıltmaktadırlar. Padişah, bu gibi hareketlere son verip, en büyük arzumuz olan bütün tebaamızın hukukunu korumak için hükümetin kuvvetlendirilmesini ve memleketimizin her tarafında kanunlara harfiyen uyulmasını istemektedir.

İleri gazetesinde, Celal Nuri'nin milli mücadele ile ilgili ilk yazısı "Sivas Kongresi Heyet-i Temsiliyesi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine" başlıklı yazıdır. Celal Nuri bu makalesinde İttihat ve Terakki'yi, Hürriyet ve İtilaf'ı ve Mütarekeden sonra kurulan hükümetleri eleştirir. Mustafa Kemal'e İtalyan birliğinin kurucusu Garibaldi'nin rolünü verir ve "Harekat-ı Milliye-yi" över. Celal Nuri; İzzet, Tevfik ve Damat Ferit Paşa hükümetleri zamanında milletin atıl ve sönük bırakıldığını söylemektedir. Hükümetlerin "Harekat-ı Milliye" yi haydutluk ve çetecilikle suçlayıp bunun önlenmesi için verdikleri emirler nedeniyle neredeyse ülkede iç savaş yaşanacaktı. Oysaki Anadolu'daki milli hareket milli birliği doğurmuştur.¹⁶⁸

Celal Nuri, Milli Harekatı, İttihatçılıkla suçlayanlara karşı çıkmaktadır. O milli hareketin ittihatçılıkla hiçbir alakasının olmadığına inanır. İttihat ve Terakkiyi "ilmi, fenni, tarihi manasıyla birkaç kişinin teşkil edip umur-u milliye-ye hakim kıldıkları bir hizb-i müstebid" olarak nitelemektedir. Kuva-yi milliye, "vatanın pek bariz bir tehlikede kalması ve mukadderatı vatana na-ehillerin mütevellî olması dolayısıyla teşekkül etmiş bir cereyandır. Maksadı demokrasinin ve tamamîyet-i milliye ve mülkiyenin teminidir." Meclisi Mebusan seçilip "toplânır ve akdedilecek musalaha tamamîyetimizi tasdik ederse Kuvayi Milliye,

¹⁶⁷ *İleri*, nr. 228-610, 21 Eylül 1919, s.1.

¹⁶⁸ *İleri*, nr.631, 12 t. Evvel 1919, s.1-3.

yine sadr-ı millete intisab eder, binaenaleyh mahiyeti, İttihat ve İtilaf Cemiyetlerinin hüviyetlerinden vücuhu külliye ile ayrılır.”¹⁶⁹ demektedir.

Yine O, Kuva-yı Milliye hakkındaki görüşlerini şu sözleriyle açıklamaktadır: “Anadolu’da toplanan Kuva-yı Milliye memleketin ihtimal-i mukasemesini ve milletin imkan-ı zevali üzerine vücut bulmuş gayr-i mübariz, gayri mütecaviz, gayri müstebit bir kütledir. Bu kuvve, Meclis-i Teşrii’nin bermucibi hakkaniyet ve kanun ictimainı ve musalahanın tamamıyeti mülkiye ve milliyemizi temin edici bir surette in’ikadını bekliyor ki hemen dağılsın. Bundan evvel makam-ı iktidarı eline geçiren eşhas ve fırka-i malume ise bütün bütün başka bir yol tutmuşlardı.”¹⁷⁰

Celal Nuri, Kuva-yı Milliye’nin fırka, siyaset ve ihtirasların üstünde tutulması gerektiğini, Kuva-yı Milliye’yi inkar edenlerinde ya “meyus” ya da “hain” olabileceklerini belirtir.¹⁷¹

Celal Nuri, Kasım 1919’da yapılan seçimlerde Gelibolu mebusu seçilmiştir. Seçimlerin tamamlanmasından sonra Meclis-i Mebusan’ın nerede ve ne zaman açılması konusu ile ilgili tartışmaların yapıldığı günlerde Kuva-yı Milliye’nin gayesi ve ortaya çıkışı ile ilgili olarak şu görüşleri ileri sürmüştür: “Anadolu ve Rumeli Kuva-yı Milliye’sinin gayeyi aksası memlekette bir kuvve-i meşruanın hükümet ettiğini görmek, meclisleri açmak, saltanatı milliyenin mecalisi teşriiye intikal ettiğini kaydetmek ve lede’l hace tamamıyet-i mülkiye ve milliyetimizi kurtarmaktı. Şu gayelerden bir kaçı hasıl oldu. Mesela Damat Ferit Paşa’nın hükümeti yuvarlandı. Yerine şayanı itimat bir heyet geldi. Meclis açılıyor. Binaenaleyh, Kuva-yı Milliye, Ferit Paşa’nın hengam-ı nuhusetindeki faaliyetini muhafaza etseydi kendi kendini nakz ve tekzib etmiş, ittihatçılığa koyulmuş olacaktı.

Kuva-yı Milliye’nin vazai fi meşruiyet ve istikbal pervanesi şimdi Meclis Mebusan’a müntakil oluyor. Meclis de, Allah için söyleyeyim, namus-ı milliye muhafazaya kadir olacak derecede bir salabet peyda ediyor.”¹⁷²

¹⁶⁹ Celal Nuri, “İlim ve Fen, Tarih Nokta-i Nazarından Kuva-yı Milliye, İttihat ve Terakki-Hürriyet ve İtilaf” *İleri*, nr.638, 19 T.Evvel 1919, s.1-2.

¹⁷⁰ Celal Nuri, “Faksion Zihniyeti” *İleri*, nr.648, 19 T. Evvel 1919, s.1-2.

¹⁷¹ Celal Nuri, “Feniks Kuşu-Türk Milleti” *İleri*, nr.653, 3 T. Sani 1919, s. 2.

¹⁷² Celal Nuri, “Milletin Kuvveti” *İleri*, nr. 716, 5 K. Sani 1919, s.1-2.

Celal Nuri, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgalinden sonra tutuklanarak yaklaşık iki yıl kalacağı Malta adasına sürgüne gönderilir. 3 Kasım 1921'de Malta'dan İstanbul'a döner. Oradan da Ankara'ya geçer.

Celal Nuri'nin Ankara'ya geldiği günlerde, Büyük Millet Meclisi bir Kanun-i Esasi meselesini görüşmektedir. O da, konu ile ilgili tartışmalara katılır. Hukuk öğrenimi görmüş bir gazeteci olması nedeniyle Ankara'daki bu yeni hükümeti, mevcut devlet ve hükümet şekillerine göre değerlendirir. Meşrutiyet, cumhuriyet, demokrasi ve bunların çeşitli ülkelerdeki uygulamalarından bilgiler verir. Büyük Millet Meclisinde fikir hürriyeti olduğunu, mecliste birlik ve beraberlik ruhunun bulunduğunu belirtir.¹⁷³

Celal Nuri, meclis çalışmalarına devam eder. Büyük Millet Meclisi Kanun-ı Esasi Encümeni Reisliği'ne seçilir.¹⁷⁴ O, çalışmalarıyla kurulmakta olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin şekillenmesine katkıda bulunur.

bd) Mandacılık

Celal Nuri, mandaya karşı olmakla birlikte, dış devletlerin çeşitli yardımlarına muhtaç olduğumuz kanaatindedir. O, ülke olarak "bütün arzu eden devletlerin yardımlarını kabul ederiz."¹⁷⁵ demektedir. Yine O, "hiçbir devlet hakkında düşmanlığımız yoktur, hatta hepsine sevgimiz vardır ve vatan ve milletimizin bölünmezliğini sağlamak ve dünyada bir denge unsuru olmak için derecesine göre her devletten yardım bekleriz" görüşünü savunmaktadır.

O, manda siyasetini reddeden bir çok makale yazmıştır. O'na göre öncelikle yapılması gereken, demokrasinin hukukunu tasdik etmektir. Türk devletinde yaşanan sıkıntılar siyasi olmaktan öte idari kaynaklıdır. Bu nedenle mandater değil, yardım talep etmeliyiz. Bu siyasi yardım bizim idaremizi düzene koymak, iktisadiyatımızı ıslah için gereklidir.

Celal Nuri, bir tek devletin mandası yerine, batılı devletlerden demokratik bir idare kurmak ve iktisadi bakımdan ülkemizin gelişmesi konusunda yardımcı olmalarını ister. Ona göre, köylümüz, şehirlimiz, işçimiz, esnafımız bozulmamış

¹⁷³ Celal Nuri, "Sermuharririmizin Mektubu", *İleri*, nr. 1409, 4 K.sani, 1922,s.1.

¹⁷⁴ *İleri*, nr. 1446, 10 Şubat 1922, s.1.

¹⁷⁵ Celal Nuri, "İngiliz Dostluğu", *İleri*, nr.642, 23 T.Evvel 1919,

olup, iyi bir idare ile kendisine yol gösterenlerin bulunması halinde, Türk milletinin başarıya ulaşacağına inanmaktadır.¹⁷⁶

“Onun manda konusundaki fikirlerinin özü, bir tek devletin mandası yerine birçok batılı devletten, daha ziyade demokratik bir idare kurmak ve iktisadi bakımdan gelişmek hususunda bize yardımcı olmalarını istemekten ibarettir. Türk milletinin bozulmamış unsurlarına dayanan bir hükümet, kendisine yol gösterenlerin bulunması halinde bu maksada ulaşabilir.”¹⁷⁷

be) Cumhuriyetin İlanı

Celal Nuri, Osmanlı Devleti döneminde yapılması düşünülen yenilikler konusunda görüş ve düşüncelerini dönemin gazete ve dergilerinde yayınlamıştır. İttihad-ı İslam, İttihad-ı Anasır, Saltanat ve hilafetin sağlamaştırılması, gibi konulardaki düşünceleri I. dünya savaşının sona erdiği günlerde değişmeye başlamıştır.

O, Türk milletinin, padişahların, son zamanlarda da İttihat ve Terakki partisinin baskıcı yönetiminden bıktığını, oligarşik sisteme karşı olduğunu, “milletin oyu kanundur” diyerek bunun serbestçe uygulanması taraftarıdır.¹⁷⁸

İleri gazetesinde, 1923 Eylül’ünde cumhuriyetle ilgili yazılar yayınlamaya başlar. Kurulacak devletin adının “Türk Halk Cumhuriyeti”, “Türk Devleti” olacağı bildirilir.

Celal Nuri, son günlerde cumhuriyet kelimesinin bazı basın yayın organlarında ve çevrelerce yadırgandığını Halk Fırkasına mensup olanlarca da bunda yadırganacak bir şey bulunmadığını, zaten Türkiye’de 23 Nisan 1920’den beri resmen cumhuriyet olduğunu belirtir. Celal Nuri’ye göre asıl mesele devletin alacağı isimde değil, Teşkilat-ı Esasiye Kanununda yapılacak olan değişikliklerdedir. Cumhuriyet adını kullanmak şahsi saltanatı ortadan kaldırdığı için diğerlerinden daha uygundur. Mesele bundan ibarettir.¹⁷⁹

Celal Nuri, “cumhuriyet fikri”nin doğuda ve batıda benimsendiğini, Türklerin de bunu alkışladığını söyler. Ona göre, kula kul olmak ve maziye çivili kalmak

¹⁷⁶ Celal Nuri, “Manda, Politik Tevliyet-i Siyasiye”, *İleri*, nr. 180- 562, 1 Ağustos 1919, s.1-2.

Birkaç gün daha yazar

¹⁷⁷ Recep Duymaz, *Celal Nuri İleri ve Atı Gazetesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul, 1991, s.49.

¹⁷⁸ Celal Nuri, “Alem-i Medeniyetten Türklerin Temanniyatı”, *İleri* 13 Temmuz 1919, s.1.

¹⁷⁹ Celal Nuri, “Cumhuriyet-i Seniye”, *İleri*, nr. 2011, 26 Eylül 1923, s.1-2.

bu asra uymayan davranışlardır. Rusya, Almanya, Avusturya gibi Avrupa’da yeni kurulan devletler birer halk devletidir. Biz, Osmanlı saltanatını yıkmakla hem milli menfaatlerimize hizmet ediyor hem de cereyana asrın icaplarına uymuş oluyoruz. Bir ilmin, bir aletin eskisi değil, yenisi alınır. “İşte bizim de yaptığımız şey budur.” O, Türkiye’de yapılmış olan inkılapların ve cumhuriyete doğru gidişin, çağdaş ve uluslararası bir hareket olduğuna vurgu yapmaktadır.

Celal Nuri’ye göre, yeni Türkiye Teşkilatı Esasiye Kanununun ilk maddelerini¹⁸⁰ bir kelimedede hülasa etmek kabildir ve bu “Cumhuriyet”tir. “Yakın bir gelecekte bu meseleye ait teklifleri, hükümet Meclise arz edecektir.”¹⁸¹ sözleriyle de Cumhuriyetin ilanına doğru gidildiğini açıklamaktadır. Türkiye’de 23 Nisan 1920’den beri resmen cumhuriyet vardır. Şimdi yapılması düşünülen bunun adını koymaktır. Cumhuriyet kelimesini kullanmaya başlayacağımız andan itibaren yeni bir heyet, yeni bir rical gelmeyecektir. Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere aynı heyet iş başında bulunmaya devam edecektir. Bunların hepsi hakimiyetin millette olduğuna dair Allah’a yemin etmişlerdir.

Cumhuriyetin ilanı kararının alındığı Büyük Millet Meclisi oturumunda Kanuni Esasi Encümeni Mazbata Muharriri sıfatıyla hazır bulunan Celal Nuri, bu otumdaki izlenimlerini “Türkiye Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti Reisi” başlıklı yazısında anlatmıştır.¹⁸²

Celal Nuri’nin, İleri gazetesinde önceki dönemlerde yazdığı makalelerde Hilafet ve saltanat konusunda son derece saygılı bir dil kullanırken 26 Şubat 1924 tarihinde yayımlanan “Hilafet ve Alem-i İslam” başlıklı yazıyla görüşlerini değiştirdiği görülmektedir. Hilafete ayrılan tahsisatın türkün zayıf omuzlarına yüklenen ağır bir yük olduğunu, halifenin sadece Türklerin halifesi olmadığını fedakarlığı da sadece yeni Türkiye Cumhuriyeti Müslümanlarının yapmasının mümkün olmadığını ileri sürmektedir.¹⁸³

Celal Nuri’nin 1924 yılında Cumhuriyet’e dair yazdığı yazılarda iki temel çizgi görülmektedir:

“1. Cumhuriyetin bizce yeni bir rejim olmasından hareketle onu çeşitli yönlerden yumuşatarak bünyemize uydurmak, yerleştirmek.

¹⁸⁰ “Hakimiyet bila-kayd u şart milletindir”, “İcra kudreti, teşri salahiyeti milletin yegane hakiki mümessili olan Meclis’e temessül ve temerküz etmiştir.”

¹⁸¹ *İleri*, nr.2012, 27 Eylül 1923, s.1-2.

¹⁸² *İleri*, nr. 2047, 1 T. Sani 1923, s.1.

¹⁸³ Celal Nuri, “Hilafet ve Alem-i İslam”, *İleri*, nr. 2164, 26 Şubat 1924. s.1.

2. Muhaliflerine karşı Cumhuriyeti müdafaa etmek.”¹⁸⁴

bf) Türk İnkılabı

Celal Nuri’ye göre Türk inkılabı bir “netice”dir. İnkılabın evveliyatı vardır. Bütün bir yenilik hareketi, cumhuriyetin ilanından evvel ortaya çıkmıştır. Osmanlı tarihinde yenilik fikri mücerret bir temenniden ibaret değil; bir ihtiyaçtır. Muhafazakarlar bunun bir zaruret olduğunu anlayamamıştır. Yenilik taraftarları da bu ihtiyacın derecesini takdir edememiş, teceddüdü kendi temennilerinden ibaret sanmışlardır. Olaylar teceddüdün gerekliliğini bütün açıklığıyla ortaya koymuştur.

Acaba Türkiye Cumhuriyetinin meydana gelişine sebep olan inkılabı anlamak için Osmanlı saltanatının kuruluşuna kadar mı bakmalıyız? sorusuna “evet bakmalıyız” cevabını veren Celal Nuri’ye göre, hatta Türk milletinin menşei, İslamiyet’in ortaya çıkışı ve Türklerin İslamiyet’e girmeleri, Avrupa cemiyetinin oluşumu, o cemiyetin uyanışı yani Rönesans ve reform hareketleri, Tanzimat, meşrutiyet, I. dünya savaşı ve sonrasında Avrupa da oluşan fikirler, incelenmelidir. Ancak bu geniş bakış açısıyla inkılabımızın tarihi hakkında söz söyleyebiliriz. İnkılabımızı, yalnız kendi tarihimiz içinde değil genel tarihin çerçevesinde içerisinde aramamız gerekmektedir.

İnkılabımızın seyrini anlayabilmek için memleketimizin coğrafi durumunu, ırkımızı ve ırkımızın kabiliyetlerini araştırmak mecburiyetindeyiz.¹⁸⁵

Celal Nuri, Osmanlılık siyasetinin milletimizin gelişmesine engel olduğu düşüncesindedir. Ona göre Türk toplumu da her toplum gibi gelişme planları yapmalı, ilerlemeyenlerden ayrılmalıdır. Türkler ya bunu yapacaklar ya da Çin gibi ananeye bağlı olarak yaşayıp, gelişme ve yaşama hakkını kaybedeceklerdir. Osmanlılık, bu türden olan her harekete karşı olmak demektir. Bu insanların hem Türklüğü hem de Osmanlılığı sonsuza kadar koruması zordur. Bu insanlar arasındaki Türklerin de bu rolü oynamalarına kabiliyetleri engel olmaktaydı. Osmanlılık bu gerçeği anlayamamıştır. Gayet namuslu insanlar bile bu hususta aldanmışlardır. Zaman, bu durumu ortaya çıkarmıştır. Türk milletinin Osmanlılık fikrinden uzaklaşmış olması gerçeği, Türk İnkılabının en doğru tarifi olarak değerlendirilmelidir.

Celal Nuri, İnkılabımızdaki esaslı birkaç amili şu şekilde sıralamıştır:

“1-Zamanın bu hakikate milleti ikna etmesi,

¹⁸⁴ Cemil Bağlama, *Bir Geçiş önemi Aydını Olarak Celal Nuri (İleri) ve Görüşleri*, İstanbul, 2000, (Basılmamış Doktora Tezi), s.196.

¹⁸⁵ Celal Nuri, *Türk İnkılabı*, Suhulet Kütüphanesi, İstanbul, 1926, s.6-9.

2-Tanzimat-ı Hayriye'den, hatta daha evvelerinden, bilhassa yeniçeri taifesinin ilga edildiği günden beri Türklerin İstihrazatı, milliyetin inkişafı ve daha doğrusu akide-i milliyete ihtidaları,

3-Zemin ve zamanı münasip bulup meydana atılan büyük bir zatın bütün bu harekate riyaset etmesi.”

Ona göre, Türk İnkılabını bu amillerin bütünü doğurmuştur. Buna zamanın cilvesini de katmak gerekir. İnkılabımız kanlar, dumanlar içinde muharebe meydanlarında meydana gelmiştir. İnkılap, bir çocuğun ağırlar arasında doğması gibi, savaşların, yenilgilerin sonunda, toplum olarak sıkıntılar yaşadığımız bir dönemde doğmuştur. İnkılap, milletimiz için sıradan bir tarihten ibaret değildir. Bu tarih, bizim için Fransız ihtilalinin senesi olan 1789 tarihinden daha önemlidir. Fransa'da 1789'da, diktatör idare sona ermiş yerine, meşruti bir devlet oluşmuş böylece Fransa, bir devlet tarzını bırakıp diğerine geçmiştir.

Halbuki Türk inkılabından önce, müstakil bir Türk devleti yoktu. Türk inkılabıyla Osmanlılık parçalanıyor, tarihe karışıyor. Böylelikle hem Türk milleti müstakil bir devlet olarak yeniden doğuyordu hem de Türklerin siyasi tarzları, sosyal tarzları değişmişti. İnkılap bir değil iki netice doğurmuştur.¹⁸⁶

Celal Nuri, Türk ve Fransız inkılaplarını karşılaştırır ve bunların birbiriyle alakalarının olmadığını söyler. Ona göre, Fransa'da eski yönetim tarzında, sosyal tabakalar arasında hukukça korkunç bir eşitsizlik, uçurum; bizim toplumumuzda ise eşitsizlik değil idaresizlik vardı. Fransa'da kral ve asilzadeler ile halk mücadele etmekteydi. Türk toplumu ortaya çıkışından itibaren demokrat olduğundan bizde asalet rütbelerine rastlanmaz ve varisler intikal eden ne imtiyazlar ne de asalet müessesesi vardır. O, Türk inkılabıyla milliyet ilişkisini şu sözleriyle açıklamaktadır: “Türk inkılabı milliyet umdesinin netice-i zaferidir. Halbuki Fransız inkılabından çok evvel Fransız milliyeti olanca vuzuh ve katiyetle tebarüz etmişti.”

Ona göre İnkılabımız, “ittibai” yani orijinal hiçbir mahiyet arz etmeyen bir inkılaptır. Türkler bu inkılapla düşünüşte, yaşayışta, eğitim ve yönetim şekillerinde dünyaca bu zamana değin bilinmeyen yeni bir tarz ortaya koymamışlardır. Türkler bu inkılapla, üç yüz seneden beri bağlı olduğu şarki idare

¹⁸⁶ Celal Nuri, *Türk inkılabı*, s. 82-84.

ve fikir usullerini terk ederek var olan medeniyetlerden birini, düşünce, irfan ve idare usullerini benimsemiştir.¹⁸⁷

Türk inkılabı, Bolşevik inkılabına da hiçbir şekilde benzememektedir. Türklerin, kurtulmak ve yükselmek için milliyet umdesine uydukları dönemde Ruslar, buna zıt bir seçimle , milliyeti inkar ettiler. Türk inkılabı, Türk milletinin batı alemine uyması demektir. Buna engel olan saltanat ve hilafetin sona ermesiyle devlet teşkilatında, düşünüşte milletimiz kendisine daha yakın gördüğü bir alemin üyesi olmak istemektedir.

Ona göre, Fransız inkılabını bir kişiye bağlayamayız. Bu inkılapta 18. yüzyılın düşünürlerinin emeği vardır. Rus inkılabı da bir kişinin eseri değildir. Her ne kadar burada Lenin adı öne çıkmaktaysa da bolşevizm yalnız bu liderin eseri değildir. Halbuki, Türk inkılabında tek bir kişinin büyük nüfuzunu görmekteyiz. Gazi Mustafa Kemal bu inkılabın nazımı, kumandanı olmuştur.¹⁸⁸

Celal Nuri'ye göre, Türk inkılabında şu üç gelişme yalnız hususi tarihimizden öte umumi tarih için de önemlidir.

- 1- Hıristiyan olmayan bir millet, tarihte ilk defa olarak Avrupa medeniyetini kabul ediyor. Yani Avrupa düşüncesi, Hıristiyanların kontrolünden çıkmıştır.
- 2- Tarihte ilk defa bir İslam topluluğu, itikatta aynen İslam esaslarını koruduğu halde, dünya hükümlerinde, işlerinde serbest hareket ediyor.
- 3- Tarihte ilk defa, Orta Asya menşeli bir millet oradan gelip Batı Asya'ya yerleşen, Asya'nın sosyal ve tarihi kaderinden ayrılan bir millet oluyor.¹⁸⁹

Celal Nuri, Türk İnkılabı adlı kitabında, inkılapa muhalif olanlara cevap verir. Bedhah tenkitlerde ilmi bir kıymet tasavvur etmediğinden onları bir tarafa bırakır. İnkılaplara muhalif iki fikre cevap verir.

Bunlardan birincisi, tekamül taraftarı olan, Gustave Le Bon'un mesleğine uyanların itirazlarıdır. Onlara göre:

“Mazi ve ananesi olan, bin, iki bin yıllık yaşayış tarzı olan bir millet günün birinde bütün maziden, ananeden, alışılmış hayat tarzından vazgeçmesi

¹⁸⁷ Celal Nuri, *Türk inkılabı*, s.85-90.

¹⁸⁸ Celal Nuri, *Türk inkılabı*, s.89-90.

¹⁸⁹ Celal Nuri, a.g.e., s.130.

doğrumudur? Eğer tekamüle inkıyat edilseydi teceddüdat daha esaslı olurdu. İnkılapdaki istical, ona bir tevakkıyat izafe eder. Özellikle inkılapta bir şemme-i şahsiyet vardır.”

Celal Nuri, bu itiraza cevap verirken günün birinde bütün bir maziden vazgeçilebileceğini söyler; hatta bunun doğal, makul, maslahata, menfaate uygun olduğunu böyle köklü değişikliklerin tarihte örnekleri olduğunu da ilave eder. Ona göre İslam inkılabı, çok eski bir yaşayış tarzı, ananesi, mazisi olan İslam’ı kabul eden Arap milletini birden bire değiştirmiştir. Arapların mazi ve anane ile bir alakaları kalmamıştır. “İslam inkılabı asla kaide-i tedrice riayet etmemiştir. Buna tekamül diyemeyiz, hareketin mahiyeti inkılapkaranedir. Müslümanlık ta süratına rağmen payidar olmuştur.” Türk milleti kurtulmak için inkılap ve tekamülden birini seçmek hürriyetine sahip değildi. “ya ölüm, ya hayat...” Türk milleti bu ikisinden sonuncusunu seçebilirdi.

İnkılaplara yöneltilen ikinci itiraz da şudur:

“Türkler, Ari ve Nasrani değillerdir; kendilerinin Yunan ve Roma medeniyetlerine de nispetleri yoktur. Bu takdirde Türkler Ari ve Nasranilerin Yunan ve Roma irfanı üzerine müesses medeniyetleri ile nasıl muvaneset ederler?”

Celal Nuri bu itiraza ise şöyle cevap verir:

Bir milletin iyi veya kötü bir medeniyeti sulb haline gelince onun değiştirilmesi adeta imkansızlaşır. Dinlerin ve dillerin, medeniyetlerin değiştirilmesi kabul edilmesi veya alıntı yapılması için uygun zamanlar olur. O zamanlar geçtikten sonra bu artık mümkün değildir. İnsanlık, zamanımızda “elsineyi takrir etmiştir”. Oysaki Doktor Zamenhof, insanlara dillerini bıraktırıp “kıyasi ve suni” bir anlaşma vasıtası kabul ettirmeye kalkışmıştı. Tarihi ve ilmi kurallara aykırı olan bu gayret hüsrana sonuçlanmıştır.

Celal Nuri’ye göre, Türk milletinin mazisinden aldığı, sulb haline gelmiş değişmesi mümkün olmayan bir medeniyet ve bir hayat tarzı yoktur. Osmanlı medeniyetinin sahteliği besbellidir. Bu sebeple Türkler Doğu ile Batı, mazi ve hal arasında sendelemişlerdir. Yirminci asırda milletimiz hala yeni bir nura muhtaçtır. Türkler yeni hayat tarzına, yeni medeniyete, taraftar olmasalardı “inkılap teşebbüsü asla bir semere vermezdi”. Yeni bir hayat tarzını, beynelmilel medeniyeti almamız gerekir, ancak Türkün dili ve dini artık “takarrur” etmiştir.

Bu iki sahada ancak gelişmeye ihtiyaç vardır. İnkılabımızı gelişme takip etmelidir. Çünkü inkılap maziyi yıkar, tekamül ise geleceği inşa eder.¹⁹⁰

C-) Sosyal Hayata Bakışı

ca-) Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Öğretim

Celal Nuri'ye göre eğitimin başarılı olabilmesi ve ürününün alınabilmesi için önce bir hedefi olmalıdır. Eğitim, bu hedefe ulaşmada bir araç olarak düşünülmeli ve geliştirilmelidir.¹⁹¹ Eğitim açısından bir millet kendini, diğer milletlerle bir yarışta, bir sınavda kabul etmeli ki, ancak bu sayede, gelişme sağlanabilir. Türk milletinin ruhi yapısı incelendiğinde bir amaçsızlık hastalığına yakalandığı görülecektir. Amacımız belirsizdir ve çevremizdeki ülkelerin eğitiminden habersiziz. Halbuki eğitimde rekabet olmalıdır. Savaşlarda en düzenli ve kuvvetli orduların galip geldiği gibi, hayat mücadelesinde de eğitimini bilinçli yapan, tecrübeli, gelişme içinde olan milletler galip gelirler. Şimdiye kadar yapılan teşkilatlanmalar ve düzenlemelerde bunlar düşünülmediği için, çabalar boşa gitmiş iyi sonuç vermemiştir. Eğitim metodu ve eğitimimizde henüz bir kural koyamadık. Avrupa'daki eğitim metotları tetkik edilmelidir.

O, kendi ruhi yapımıza uygun metotları belirleyip uygulamamız ve okullarımızdaki, milli eğitim bakanlığındaki karışıklıklara bir son vermemiz gerektiğini savunur.¹⁹²

Celal Nuri'ye göre bütün vatandaşları okur yazar yapmak, manevi seviyelerini yükseltmek milli sermayedir. Bu yapılırken halka gerekli olan bilgiler verilmeli, boş şeyler verilmemelidir.¹⁹³

Okulların, amatörlerin elinde kaldığını söyleyen Celal Nuri'ye göre, okul binaları da eğitim öğretim için yeterli değildir. Nasıl ki her ev okul olamazsa, her okur yazar da öğretmen olamaz. O, okumak ve okutmanın başka başka şeyler olduğunu, öğretmenlik mesleğinin de özel bir eğitim almış kişiler tarafından icra edilmesi gerektiğini savunur.

¹⁹⁰ Celal Nuri, *Türk İnkılabı*, İstanbul, 1926, s.239-247.

¹⁹¹ Celal Nuri, *Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye Mukadderat-ı Tarihiye*, İstanbul, 1330, s.189-190.

¹⁹² Celal Nuri, *Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye Mukadderat-ı Tarihiye*, s.190.

¹⁹³ Celal Nuri, *Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye Mukadderat-ı Tarihiye*, s.190-191.

Ona göre, eğitim, ciddi bir şekilde Avrupai bir kafa ve yine Avrupai metotlarla oradaki uygulamalardan tecrübe ile faydalanıldığı takdirde belki bir süre sonra semeresini verecektir.¹⁹⁴

Celal Nuri, maarif hususunda milletin sağlam, doğru bir hareket çizgisinin olması gerektiğine inanır. Ona göre, okulların kötü durumu memleketin geleceğini düşünenleri ağlatmaktadır. O, maarif nazırlarının işe ehil olmayan kimseler arasından atandığını, plan ve programsız yola çıkmaların Türk milletine zarar vermekte olduğunu, Maarifimizin ileri gitmemesinden, Abdülhamit döneminde açılan okulların kapatılmasından rahatsızlık duyduğunu dile getirir. Bütün felaketlerimizin kaynağının cehalet olduğunu fark etmek gerekir. Ona göre, Millet Meclisinde, Maarif Nazırlığı hatırı için ihdas olunmuş bir makam gibi görülmektedir. Devletin saldırılara karşı korunması ne kadar önemliyse, eğitim programı da o kadar önemlidir.

Kısacası O, “...milleti yetiştirmeliyiz. Bütün mesailin ibtida ve intihası oradadır. Vasıl-ı rütbe-i rüşd olmuş bir milletimiz yok ise devletimizde bir şey yapamaz...”¹⁹⁵ kanaatine sahiptir.

cb-) Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadının Eğitimi, Evlenmesi

Celal Nuri, kadın meselesi üzerinde önemle durmuştur. Kadın meselesiyle ilgili bir çok yazı, ayrıca konu ile ilgili “Kadınlarımız”¹⁹⁶ adlı müstakil bir eser yazmıştır. Bu kitapta kadının tarifi, kadının tarihte ve muhtelif memleketlerde durumu, eğitimi, evlenmesi, boşanması, örtünmesi, Müslüman memleketlere ve bizdeki kadının durumu, sosyal hayatta aile konularını ele almaktadır. İslamiyet’in, bir nimet olan kurallarının izin verdiği ölçüde, gösterdiği kolaylıklarla İslam milletine uygun bir surette kadın meselesini halletmeye çalışacağını söylemektedir.¹⁹⁷

Celal Nuri’ye göre, kadınları gelişmemiş milletler, gelişmiş millet olamazlar. Kadın esir, eksik ve bir mal değildir. Yaratıcı onu erkeğin yardımcısı, hayat arkadaşı olmak üzere vücuda getirmiştir. İslamiyet’te onu öylece telakki etmiştir. Akıl ve mantık, ilim ve irfan, tekamül üzerine kurulan bir din, kadın

¹⁹⁴ Celal Nuri, a.g.e., s.195-196.

¹⁹⁵ Celal Nuri, *Tarihi İstikbal-2-*, s.194-199.

¹⁹⁶ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, Matbaa-ı İçtihad, İstanbul, H.1331.

¹⁹⁷ Celal Nuri, a.g.e., s.6.

konusunda başka türlü bir tutum içerisinde olamazdı. İstibdat ve cehalet İslamiyet'in kadına verdiği hukuku görmemiş, kadını basit bir dereceye indirmekle aileyi, çocukları, toplumu, İslam milletini mahvetmiştir.

Celal Nuri'ye göre, İslam toplumlarının mutluluğu için kadının yetişmesi, yetiştirilmesi gerekir. Çünkü, milletleri yetiştiren kadından başkası değildir. Kadın her yönüyle erkeğin yardımcısıdır. Bundan dolayı İslam, kadını, vazifelerde olduğu gibi hukukta da erkekle eşit kılmıştır. Halbuki bizim yanlış adetlerimiz, kadına bu hakkı vermemektedir. Biz kadınların tabii özelliklerinden faydalanarak onları emrimiz altına almaktayız, sonuç itibariyle de kadının şahsiyeti kaybolmaktadır. Bu durumdan beşeriyet zarara uğramaktadır. Kadın uğradığı baskılardan dolayı değil, aldığı terbiye ve mantığı ile namuslu olmalıdır. Korku ve baskı ile sağlanan namus ve iffet sahte bir namus ve iffettir, faydasızdır. Kanun karşısında kadın ve erkek eşitse de toplumun hayatı düşünülünce beşeriyetin idamesinde, kadın kendini bazı tehlikeye attığından, fazla hakkı vardır.

Ona göre Müslümanların ve Türklerin kurtulmaları, yükselmeleri kadınların seviyelerinin yükseltilmesine bağlıdır. Dünyada erkekleri ilerlemiş olup da kadınları geri bulunan hiçbir millet yoktur. Esaslı bir medeniyet ancak iki yönlü olabilir. Türkler ve bütün Müslümanlar mutlu olmak istiyorlarsa, her şeyden önce kadınları ıslah etmelidirler. Onlar da çocukları, çocuklar da büyüdüklerinde devlet ve milleti ıslah etmelidir. Bina yapılırken önce çatıdan başlanmaz. Önce temel kazılır. Kadın, insanlık binasının temel taşıdır.¹⁹⁸

Celal Nuri, Osmanlı toplumundaki bir çok sıkıntının kadının aşağılanmasından kaynaklandığına inanmaktadır. Bu nedenle O, kadının bir eşya gibi görülmemesi ve tek taraflı boşanmanın kaldırılması gerektiğini savunmaktadır. Ona göre kadınla ilgili reformlar, teknik nitelikteki reformlardan bile önce yapılmalıdır. Bu durum aslında İslam'a da uygundur. O, kadının sosyal hayata katılması gerektiğini ve kadın olmadan toplumun ilerlemesinin mümkün olmadığını söylemektedir.

Celal Nuri'ye göre "...kadın, kainatın menşei olan kuvve-i fatıranın nısfıdır. Alem ancak bu kuvvetin temadisiyle devam ediyor. Bu kuvvet de ikiye münkasimdir. Bu nısfın biri müzekker, diğeri müennes"tir. Hayat bu surette sürdürülebilmektedir. Kadın, erkek psikoloji ve fizyoloji itibariyle birbirine eşittir.

¹⁹⁸ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, s.8-13.

Bir erkeğin kadını kendisinden küçük görmesi züldür. Fizyoloji noktasından kadının insanlık vazifesi erkeğe nispetle daha büyüktür.¹⁹⁹

cba-) Kadının Terbiyesi

Celal Nuri'ye göre, Avrupa'da aile kurumu yerleşmiş, bizde ise, henüz aile fikri istikrara kavuşmamıştır. Biz, gelişebilmek için bu kurumun, toplumda fazlasıyla oturmasına muhtacız. "Daha birkaç asır biz aile hükümeti altında terakki etmek mecburiyetindeyiz."²⁰⁰ Kurtuluşumuzu, kuvvetli, salim, sağlam aileler kurmakta aramızda gerekmektedir.

Ona göre, kadının terbiyesi ve vazifesi iki ayrı konu olup, bunlar birbirinden hem ayrı hem de her ikisinin birbiriyle ilgisi vardır. Şimdilik kadının en önemli görevi –henüz iktisadi hayatta yer almadığından- ailesidir. Ancak kadının görevini belirledikten sonra ona nasıl bir terbiye vermelidir? Bu husus pedagoji uzmanlarını ilgilendirmektedir. Osmanlı toplumu siyaset yapacak veya teknisyenlik yapacak kadından ziyade anneye, eşe, mürebbiyeye insanı yetiştirecek kadınlara muhtaçtır. Mesele bundan ibarettir.

Ona göre, bu açıdan kadın, önce bir mürebbiye, bir pedagoğdur. Kadınlarımızın çoğu, ülkemiz için acilen gerekli çocuklar nasıl yetiştirilmeli; iyi bir nesil nasıl oluşturulur; sağlıklı bir nesil psikolojik ve pedagojik olarak nasıl yetiştirilebilir gibi hususları bilmelidir. Bu konu şehirlerde, köylerde zengin ve fakir tabakalarda ayrı ayrı düşünülmesi gereken bir konudur.

Her insan gibi kadının da kendisi için yaşadığını söyleyen Celal Nuri, kadına, hem kendi mutluluğu için hem de gelecek nesli yetiştirmek için gerekli bilgileri ciddi bir şekilde vermek gerektiğine inanmaktadır. Ona göre, bin seneden beri atavizm, onların mefkuresinde büyük kabiliyetler bırakmamıştır. Bu nedenle kadınlara özel bir terbiye verilmelidir. İsviçre veya Amerikanın programlarını aynen kabul edemeyiz, çünkü o milletlerden farklıyız.²⁰¹

Celal Nuri, çocukların yetiştirilmesinde yabancı mürebbiyelere pek güvenmemektedir. Ona göre yabancılar, hiçbir yerde mürebbiye olmamalıdır. Çünkü terbiyede bir milli gaye vardır. Büyük Petro Rusya'da ıslahat yaparken

¹⁹⁹ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, s.14-16.

²⁰⁰ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, s.118-119.

²⁰¹ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, s.119-121.

buna dikkat etmiştir. Biz de bunu iyi düşünmeliyiz. Sıradan bir Alman veya Fransız mürebbiye bizim milli gayemizi bilmez, bilse de derslerinde buna dikkat etmez. Çocukluk önemli bir dönemdir. Çocukluk döneminde öğrenilen ve kazanılan davranışlar, kişilik ve karakter kolay kolay değişmez. Bundan dolayı ilkokul çağlarındaki eğitim, daha sonraki yıllardaki eğitimden çok daha önemlidir.

Kadınların terbiyesi konusunun çok önemli bir konu olduğunu ifade eden Celal Nuri bu meseleyi, bütün Türklerin ve Müslümanların meselesi olarak görmektedir. Ona göre Türklük ve Müslümanlığın devamı buna bağlıdır. Eğer bu konu çözümlenmezse gelecek asırlarda daha kötü durumlara düşeriz. Geleceğimize sahip çıkmak istiyorsak genelde terbiye konusunu, özelde kadınlarımızın terbiye meselesini çözmemiz gerekir.

Ona göre toplum olarak, ülkemizde gösteriş için yapılan ıslahatların hep zararını gördük. Kadın meselesini çözmek için yabancı memleketlerin usullerini kopya etmek yanlış bir uygulama olacaktır. Islahatımız bu türden değil de eğitim yoluyla gerçekleşmelidir.²⁰²

cbb-) İctimaiyatta Aile

Celal Nuri'ye göre aile konusu, içtimaiyata ait bir konudur. Aile sosyal gelişmelere bağlı olarak şimdiki halini almıştır. Aile hayvan cinsinde de mevcuttur. Bütün canlılar soylarını devam ettirmek için çocuk doğurmaya mecburdurlar. Çocuklar doğduklarında bakılmaya muhtaç iseler aile ortaya çıkmaktadır. Bunlar doğduklarında kendi işlerini görebilecek kabiliyette iseler aile oluşmamaktadır.

İnsanlarda aile tekamüle uğramıştır. İnsanlık tarihine batığımızda ilk zamanlarda çok sayıda aileler yoktu. Bir müddet sonra aile ortaya çıktı. Milletler ve ırklar ortaya çıkınca aileler çeşitli tekamüle uğradılar. Ecdat, eşleri ve çocuklarıyla ormanda rasgele dolaşıyordu.

Zamanla insan zekası olgunlaşmış, böylece birlikte yaşama fikri gelişmiştir. Birkaç aile birleşerek bir sürü veya kabile meydana getirdi. Bu cemiyetlerde yaşlı ve tecrübeli erkekler kadınlardan istimta hususunda imtiyazlıydılar. Halen

²⁰² Celal Nuri, *Kadınlarımız*, s.122 –126.

Avustralya'daki vahşi kabilelerde ak sakallılar imtiyazlıdır. Bu gibi cemiyetlerde çocukların babaları yoktur. Bunlar kabilenin ortak malıdır. Bu ilkel hayat sürenler arasında kadının tesiriyle aile fikri uyanmıştır. Ahlak, akıl ve his de ilerleme sağlayan insan, kadına karşı aşk, sevgi hissedebilecek duruma gelmiştir. Bir kadına bağlanma duygusu böylece gelişmeye başlamıştır. Gözde olan kadının evladı da gözde olmuştur. Böylece soy fikri gelişmiş, nesep kaygısı, akrabalık meselesi ortaya çıkmıştır. Bunun devamında da, baba, amca, büyük peder, amcazadeler oluşmuştur. Böylelikle ailenin hudutları belirmiştir. Bütün kabileye ait arazi, ailenin genişlemesiyle çocuklar arasında taksim olunmuştur.

Bundan kabilecikler, ilkel milletler meydana gelmiştir. Bu sosyal dönemde fert, ancak ailesi içinde sığınacak bir yer bulabilmiştir. İnsanlık sürekli gelişmektedir. Kabilelerin çeşitli çıkarları birbirine zıt olmadığı için hareket ve yerleşimi düzenleyen kurallar konmuş, hükümette bu çerçevede doğmuştur.

Aile gelecekte nasıl olacaktır? sorusuna cevap arayan Celal Nuri, Şarl Luterno'dan alıntılar yaparak şöyle demektedir: “gittikçe cemiyeti beşeriye ailenin makamına kaim olacaktır.” Diğergam bir hükümet, çocukların talim ve terbiyesini daha büyük bir düzen ve uyum ile ifa edebiliyor. Bu nereye kadar gidecektir? Doktor Luterno, burasını kestiremiyor. Ancak geleceği ailenin zararına hükümet ve cemiyetin lehine görüyor.²⁰³

cbc-) Türk Toplumunda Aile

Aile kurumunun sosyal bir gelişme sonucunda meydana geldiğini söyleyen Celal Nuri, Türk aile yapısının Avrupa tarzı aile yapısına uymadığını iddia etmektedir. Ona göre Avrupa'nın düzenli bir sosyal hayata sahip olması, onların aile yapılarının bir sonucudur. Bizim de toplum olarak ilerlememiz aile yapımızın Avrupalılaşmasına bağlıdır.

Celal Nuri'ye göre, aile ne kadar sağlam ve sarsılmaz esaslara dayanırsa millet de o derece kuvvetli olacaktır. Geçmişte Türk toplumunun aile kurumunu ihmal ettiğini ifade eden sosyolog, kadının sadece güzelliğine bakıldığını ve kadının bir mal gibi alınıp satıldığını ileri sürmüştü, bu durumun toplumu zayıflattığının altını çizmiştir.

Celal Nuri, eskiden erkeklerin zevkleri için çok sayıda kadınla evlendiklerini ve bunlardan da çok sayıda çocuk dünyaya geldiğini söylemektedir.

²⁰³ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, s. 77-83.

Ancak anneleri eğitimsiz olan, babalarının da yeterince ilgi gösteremediği bu çocuklar kuracakları yeni ailelerde de “atavizm”i örnek almışlardır. Bir kişi on, on beş çocuğu büyütüp hayata hazırlama hususunda yeterli olamayacaktır. Eskiden böyle olan ailemiz son zamanlarda değişmiştir. Ekonomik zorluklar bu yaşam tarzını değiştirmiştir.

Avrupa’daki ailelerin, isimleri ve eskilikleri ile övündüklerini söyleyen Celal Nuri’ye göre bizde aile isimleri ya yoktur veya var olan aile isimleri ihmal edilmiştir. Çoklarımız cedlerini sayamaz durumdadır. Vaktiyle Araplarda da aile ismi yoktu. Yakın bir zamana kadar Yahudiler, familya ismi taşımazlardı. İsimler, hep sonradan uydurmadır. Bizde ise bazı eski isimler bile terk edilmiştir. Mevcut birkaç eski, tarihi aile sukut etmektedir. Unvan muhafaza edilmiyor. Bazı eski isimler sönmüştür. Yüksek bir aile kızını zengin bile olsa aşağı aileye vermez. Nikahta bu hususa dikkat edilirdi.

Ona göre, ülkemizde aile kurumunun sağlam olmasına iki şey engel olmaktadır. Bunlardan birincisi boşanma, ikincisi de çok evliliklerdir. Boşanma usullerinin toplumumuzca suistimal edilmesinin dinimize de uymadığını hatırlatan Celal Nuri, bizdeki boşanmayı, batılıların “repudiation” dedikleri karı kovmasına benzetmektedir. Bizde daimi aileler vardır. Kadın kocasının kendisini hiddet veya bir menfaatten dolayı kovabileceğini düşünmekte, bundan dolayı da evine yeterince sahip çıkmamaktadır. Bu nedenle de ailede lüzumsuz harcamalar, kadının evini yeterince benimsememesi gibi sonuçlara ulaşılmaktadır ve aile kurumu gelişmemektedir. İslam’a aykırı olan boşama usulleri çocukları sokakta bırakmaktadır. Yeni eş, eski kadından olan çocuklara yeterli ilgi ve alaka göstermemektedir. Boşanmanın kolay gerçekleştirilmesi erkekleri baştan çıkarmaktadır. Bu durum şeriata ve umumi menfaatlere aykırıdır. İslamiyet sebepsiz boşanmayı yasaklamamıştır. Erkek karısından bıkınca ikincisini, üçüncüsünü almaktadır. Kapatma yöntemi ile aile kurumu kurulamaz. Ciddi bir boşanma kanunu aileyi bir çok felaketlerden kurtaracak, memleketimizde aile yapısını kuvvetlendirecektir.²⁰⁴

Celal Nuri, kendi yaşadığı dönemden önceki devirlerde ailede bulunan her şeyin erkeğe ait olduğunu ve hatta kadının bir mal olarak kabul edildiğini söylemektedir. O eski usuldeki aile ile ilgili olarak şu tespitleri yapmaktadır:

²⁰⁴ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, s.129-137.

“Erkek kadını dilediği zamana kadar kullanır, dilediği kadar kendine kadın alırdı. Böyle ailelilerde kadın evine yeterince ısınıp, sahip çıkmazdı. Bir kerhanedeki, fahişe dostundan mümkün merteye fazla para çekmek, fazla masraf etmek ister. Harem kuranların ananesi bunlara benziyor.”

Ona göre, son zamanlarda evlilik şekilleri değişmekte ve çok eşlilik ortadan kalkmaktadır. Boşanma konusunda da bir esas belirlenirse, aile kurumu bundan fazlasıyla yararlanacaktır. Avrupa'nın gelişmesine önyak olan aileye sahip olmak için, evlenme tarzını ıslah ve boşanma usullerini kanuna bağlamalıyız.²⁰⁵

Celal Nuri'ye göre medeniyet ilerledikçe tek eşlilik esas alınmıştır. İlk insanlarda çok eşlilik vardı. Biraz intizam gelişince aile fikri, arkasından da tek eşlilik fikri gelişmiştir. Bizde de böyledir. İslam çok evliliğe karşıdır. Ancak cühela ulema bu ahkamı yanlış tefsir etmiştir. Şeriatı İslamiyeyi anlamamışlardır.

İslam'dan önce hicazda kadın alınıp satılan bir mal olarak kabul edilmekteydi. Bir erkek istediği kadar kadın alabilmekteydi. İslam, büyük bir inkılap yapmıştır. Evlilik usullerini birdenbire değiştirerek esas itibariyle tek evlilik usulünü ortaya koymuştur. Ancak bu yeni usulün toplumda yerleşmesi için bir zamana ihtiyaç vardır.

Nisa suresinin üçüncü ayetinde, cahiliye döneminin sınırsız kadınla evlilik usulüne son verilmiş, en fazla dört kadınla evlilik yapılabileceği bildirilmiştir. Ancak ayette adalet şartı vardır. Bu ayetten anlaşılıyor ki adalet şartını yerine getirmek zor olacağından tek kadınla evlenmek gerekmektedir.

Yine Nisa suresinin 129. ayeti aynı emri tekrarlamaktadır. Kuran ayetinden açıkça şu anlaşılmaktadır: Bu hususta adaletli davranabilmek insan için çok zordur ve çok eşlilik yoktur denebilir.

Çok eşlilik eski dönemlerin adetidir. İslam, bunu müşkül görmekte ve adeta yasaklamaktadır. Artık çok eşliliği Müslümanlar arasında yasaklamakta fayda vardır. Halife hazretleri bunu yapabilir. Nasıl ki faiz, Kuran mucibince yasak olduğu halde devlet resmen faiz alıp veriyorsa zahiri nassın hilafına olarak çok eşliliğin aleyhine, halife, bir kanun yapabilir.

Şeriatı korumakla memur, peygambere varis olan ulema, insanlığı, İslamiyet'i suiistimallerden kurtarmalıdır. Bu gibi çirkin uygulamalara karşı

²⁰⁵ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, s.137-138.

durmalıdır. Bu çirkin adetler Müslümanları gülünç duruma düşürmektedir. Celal Nuri, bu hususta hocalardan yenilik sesi duymayı beklemektedir. Ona göre ulema, Esasat-ı Ahmediye'ye aykırı olan bu duruma karşı koyabilecek cesareti göstermelidir. Yenilik bu taraftan gelmelidir, yoksa başka yollardan yenilik, inkılap mukadderdir, ki bu durum tefrika oluşturur, İslam'ı zayıf düşürür.²⁰⁶

cbd-) Örtünme Meselesi (Tesettür ve İhticab)

Celal Nuri'ye göre tesettür Müslümanlara has bir adet değildir. İlkel kavimlerden başlayarak hemen her toplumda tesettüre uyulmuş, ilkelikten kurtulan her toplum da yavaş yavaş tesettürü bırakmıştır. Vaktiyle Yahudiler ve Hıristiyanlarda da tesettür vardı. Miladi onuncu asırda Avrupa'da kadınlar ibadette ve sokakta tesettür uygularlardı. Miladi on üçüncü asırda çarşafalarını çıkarmışlardır. Hala memleketimizde doğudaki Hıristiyanlar ve Hıristiyan Arnavutlar tesettürle gezerler. İstibdadın olduğu yerlerde tesettüre uyulmakta, fikirlerin uyandığı yerlerde ise tesettür bırakılmaktadır. Eğitimin yaygınlaşması, ekonomik seviyenin yükselmesiyle örtünme azalmaktadır. Tesettür ve örtünme ile namus ve iffetin alakası yoktur. Almanya'da namuslu kadınlar olduğu gibi, kadınları pek kapalı olduğu bazı yerlerde de nice rezilliklere rastlanmaktadır.²⁰⁷

Celal Nuri, bizde, altmış yetmiş yıl kadar önce tesettüre riayet edildiğini şimdilerde ise nikapların iyice incelendiğini, setri ziynet olarak kullanılması gereken feraşe ve çarşafın birer süs aracı olarak kullanıldığını söylemektedir. Pelerinli son moda çarşafın, sayfiyelerde kullanılan rengarenk şemsiyelerin, süsten başka bir şey olmadığını belirtmektedir.

Ona göre hayat şartları ve mali nedenlerle, kadınlar erkeklerle muamele etmekte, evlerinden çıkmakta, seyahat etmekte ve ilim tahsili yapmaktadır. Tesettür ve örtünme gittikçe azalmaktadır. Şeran tesettür, giyinmek demektir. Erkek ve kadının giyinme şekilleri vardır. İslam dini kadını bir torba içine koymamıştır. Avrupa'da zinet göstermek bir sosyal adettir. Bizde ise zineti gizlemek dini bir emirdir. Tesettür konusunda Frenkler tefrite, Müslümanlarda ifrata düşmektedir. Ayeti kerimeye göre, Müslümanlar avret yerlerini kapatıp, namahreme bakmayacaklardır.

²⁰⁶ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, s.139-148.

²⁰⁷ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, s.195-196.

Celal Nuri, tesettür konusunda bir çok alimden, İbn Abidin'den, Şafi mezhebinin görüşlerinden, muteber fıkıh kitaplarından, Seyyid Muhammed Sadık Hasan Bahadır'ın görüşlerinden nakiller yaparak, konuyu izaha çalışır.

Ona göre Kuran-ı Kerim'de, fena gözle bakmak yasaklanmıştır. Bu emir erkek ve kadın içindir. İslamiyet, insanın yapısını bildiği için erkekle kadın arasında eşit hüküm vermiştir. Kadının yüzünün açık olması, kadını bir çok açıdan geliştirecektir.²⁰⁸

O, kadının bir an önce bulunduğu aşağı konumundan kurtararak sosyal ve iktisadi hayatın içine girmesi istemektedir. Kadının sosyal ve ailevi problemlerinin çözümü için eğitimin gerekliliğini, evlenmede görücülük usulünün mutlaka terk edilmesi gerektiğini, küçük yaşta evliliğe izin verilmemesini, çok eşliliğin kaldırılmasını, kadının hukuki durumunun düzeltilmesi gerektiğini yazılarında savunmuştur.

cc-) Hukuk, Devletler Hukuku

Celal Nuri, hukuk eğitimi görmüş ve avukatlık mesleğini icra etmiş, dönemin gazete ve dergilerinde hukuka dair makaleleri yayımlanmış bir fikir adamıdır. Gazeteci kimliğiyle yazdığı bu yazılarında hukuk uygulamalarından söz etmektedir. Bazı alanlardaki hukuk kurallarının eskidiğinden, uygulanamadığından veya yanlış uygulandığından bütün bunlardan meydana gelen sıkıntılardan, yapılması gereken ıslahatlardan bahsetmektedir. Onun, "Havaic-i Kanuniyemiz" adlı kitabı, İçtihad Mecmuası'nda yazdığı makalelerin bir araya getirilmesiyle oluşan bir eserdir. "Kendi Nokta-i Nazarımdan Hukuk-u Düvel", adlı eseri ise, Tanin Gazetesi'nde yazdığı hukukla ilgili makalelerin bir araya getirilmesiyle oluşmuştur.

Kanunların simyavi (sihirli) bir kudreti olmadığına inanan Celal Nuri, bu hususta Gustave Le Bon ile aynı fikirdedir. Bir memleketi kanunla ihya etmek mümkün değildir. Böyle hareket etmek isteyenler insanların tabiatlarını, milletlerin mizacını bilmemektedirler. İngiltere'deki intizam ve insicamın sebebi kanunlar değil, var olan örf ve adetin muamelet ve ananelerin kanunla tespit edilmesidir. Bir memleketin ilerleyebilmesi için şu esasların bulunması gerekir:

²⁰⁸ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, s.196-201.

ırkın seçkin niteliklere sahip olması, hissiyatı, seciyesi, tabiatı, terbiyesi, iklim, komşu memleketlerin siyasi ihtiraslarına galebe çalabilmesi. 19 ve 20. yüzyıllarda ticaretin hızla gelişmesi ile ticaret kanunları ıslah edilmiş, ticaret hukuku gelişmiştir.

O, Meşrutiyetten bu yana bizde yapılan kanunlarda bu inceliklere dikkat edilmediğini söylemektedir. Ona göre, bizde kanunlar ya milletin gerisinde kalmış, ya da ilerisinde yapılmıştır. Asrın ihtiyaçlarına göre ıslah edilemeyen kanunlar, Avrupa'dan yapılmış tercüme kanunlar, beklenen faydaları vermemiştir. Bir elimiz istikbalde, diğer elimiz mazide; iki cami arasında bi-namaz kalmışız. Kısacası içinde yaşadığımız zamandan uzak, ya atide yaşıyoruz, ya da maziden kopamıyoruz. Kanunlarımız, halkın psikolojik ihtiyaçlarını karşılamadığından itaatsizlikle karşı karşıya gelmektedir. Bu nedenle de sık sık kanunlar yenilenmekte ve sık sık değiştirilen kanunlar yaptırım gücünü yitirmektedir.²⁰⁹

Hükümler zemin ve zamanla her vakit değişmektedir. Dünya tarihinde bir hukuki hüküm değişmeden kalamamaktadır. Eskiyen değişen kanunların yerine yenisi yapılmalıdır. Kanun ihtiyaçları düzenlemek için yapılır. İhtiyaçlar eski kanunlarla tevfi edilemez.

Dünyada her kaide değişir, insanlar, milletler gibi kanunlar, ihtiyaçlarda ihtiyarlar, eskir ve ölürler. Beşeriyet ise ölmez, çünkü, kanunlar, hükümler her an değişmektedir.

Celal Nuri, Müslümanların istibdat dönemlerinden itibaren, şariat kanunlarının kıyamete kadar süreceğini, insanların hallerini düzenleyeceğini söylediklerini ancak uygulamadaki şariat kanunlarının bunu yapamayacağını söylemektedir.

Ona göre İslam şariatının kanunları, insanları halde ve istikbalde mutlu etmek amacındaydı. Ancak bu asırda Müslümanlar mesut değildirler. İslam hangi kanunla yükselirse işte o kanun asıl İslam kanunudur. On asır önce dört imamın kendi dönemlerindeki insanlar için vaz edilen kanunlar bugün bize gereken İslam fihhi değildir. İslam'ın büyük bir mahiyeti vardır, bunun bilinmesi gerekir. Hz. Muhammed her zaman ve zeminde uygulanabilen kanunları vazetmiştir. İslam'da sonsuz kolaylıklar vardır. İlk dönemlerde bu husus hakkıyla anlaşılmiş ve ona göre kanunlar yapılmıştır. Maslahatı amme, İslamiyet'in menfaati de bu

²⁰⁹ Celal Nuri, *Havaic-i Kanuniyemiz*, İctihat Matbaası, İstanbul, 1331h., s.3-9.

merkezdedir. Hali hazırda sebat ve inat edersek, ulema o eski kanunları uygulayacak yer bulamayacaktır. Düşman memleketimizi almakta, mahvolmaktayız. Uykudan uyanıp İslamiyet’i daha iyi anlamak, usullerimizi yenilemek mecburiyetindeyiz.

Bize, İslami esaslara dayalı yeni bir fıkıh gerekirken söylediği söyleyen Celal Nuri’ye göre Mutezileye karşı oluşturulan akidenin de, Mutezile ortada kalmadığı için artık değişmesi gerekir. Bugün ulemanın bin senelik fırka-i dalle ile uğraşması, Osmanlı hükümetinin hala Kirmanoğulları ile harp etmesine benzemektedir. Bugün bize yeni bir mecelle-i akaid gerekmektedir.

Ona göre modası geçmiş, eski fikirlerle uğraşmak bir fayda vermeyeceğinden, zamanımızda spiritüalizm, materyalizm, monizm gibi felsefi ekolleri incelemek bunların insanla ne derecede uyumakta olduğunu ortaya koymak gerekir. Üzerinde durup düşünülmesi gereken asıl mesele budur.²¹⁰

Celal Nuri’ye göre adliye ile mahkemeler düzenli çalışmadıkları için hak ve adalet kaybolmaktadır. Adliye ve muhakeme usullerinin eskiliğinden mahkemelerde hak ve adalet kaybolmaktadır. Böylelikle de insanlar arasında emniyet ve güven azalmaktadır. Bu durum halkı ahlaksızlığa ve fesada sevk etmektedir. Celal Nuri, adliye kanununda ve muhakeme usullerinde ıslahat yapılmasını savunmaktadır. O, bu ıslahatlar yapılırken şu hususlara dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır:

- 1- Halkın çeşitli sınıflarının ihtiyaçları ve mizaçları,
- 2- Genel hukuk kaideleri.²¹¹

Celal Nuri, bütün gelişmişliğine rağmen Avrupa ve Amerikanın kendi aralarında birbirlerine uyguladıkları ve kendilerinden saymadıkları milletlere uyguladıkları iki tür hukuku kabul ettiklerini söylemektedir. Ona göre biz Avrupalı ve Amerikalı, Hıristiyan olmadığımız için Avrupa ve Amerikalılar, kendi aralarında uydıkları hukuk kaidelerine bizimle olan münasebetlerinde uymaya mükellef olmadıklarını söyleyerek, çifte standarda gitmektedirler. İngiliz hukukçusu James Lorimer, devletleri üçe ayırmaktadır: “medeni devletler”, “yarı medeni devletler”, “vahşi devletler”. Avrupa devletleri, Osmanlı devletini yarı medeni devlet kabul edip diplomasisini buna göre uygulamıştır. Celal Nuri,

²¹⁰ Celal Nuri, *Havaic-i Kanuniyemiz*, İctihat Matbaası, İstanbul, 1331, s. 109-113.

²¹¹ Celal Nuri, *Havaic-i Kanuniyemiz*, s.47.

Avrupa devletlerinin bize bakışları karşısında : “hukuk-u düvel bir değil, ikidir. Biri bizim için, diğeri kendileri içindir. Avrupa vicdan ve insafı bir değil ikidir. Biri bizim yeis ve felaketimizden, mahv ve harap olmamızdan müteessir olmaz.” sonucuna ulaşmaktadır.²¹²

Celal Nuri, Avrupa devletlerinin, devletler hukukunun Niccolo Machiavelli'nin “Principe” adlı kitabında ortaya koyduğu görüşlerine dayandığını söylemektedir. Machiavelli'ye göre siyasi gerekçelerle her şey yapılabilir. Adalet başka, politika başkadır. Politikada her şey mubahtır. Celal Nuri'ye göre batılı devletler, kendilerinden olmayan devletlere karşı Machiavelli'nin görüşlerine uygun davranmakta, her yolu mubah görmektedirler. Ancak Machiavellianism ile devletler hukuku birbirine uymaz. O, milletlerin ve devletlerin birbiriyle olan ilişkilerinde devletler hukukunun olması, bu hukukunda herkese tarafsızca uygulanması gerektiğini savunmaktadır.²¹³

Ona göre her devletin var olma hakkı vardır. “Droit a le'existence” hakkında hakkı muhafaza, hakkı hürriyet doğar. Hakkı muhafazadan hakkı müdafaa, ve hakkı emniyet çıkar. Hürriyet hakkında hakimiyet hakkı, istiklal hakkı ortaya çıkar. İstiklal hakkı eşitlik hakkını doğurur.

Hakkı muhafaza tabii haktır. Bu, hiç kimse tarafından engellenemez. Ancak hakkı bekanın diğerklerinin hakkı bekasına engel olmaması gerekir. Yoksa hak zulme dönüşür.

Celal Nuri, 1801'de İngilizlerin Danimarka donanmasını Kopenhag limanında yakmalarını, yine 1807'de İngilizlerin Kopenhag hükümetini topa tutarak topraklarını ele geçirmelerini bazı siyasiler tarafından bu keyfi uygulamaları meşru gösterilmesini doğru bulmamaktadır. Böyle bir hakkı kabul etmemektedir. Hakkı muhafaza namına medeni hukukta cinayet olan bir fiilin siyasi hukukta da cinayet olması gerektiğini söylemektedir.

Ona göre herkesin kabul ettiği fetih hakkı ile hakkı beka telif edilemez. Ancak bu ikisinden birinin hak olması gerekir. Hakkı mevcudiyet var ise Kırım, Finlandiya, Lehistan,... hükümetleri varlığını sürdürmeliydi.

Bu hakka hürmet edilseydi hiçbir devlet inkıraz etmezdi. Günümüzde bu hakkı korumak zordur. Hakkı mevcudiyet ancak milletler arası hukukun devletler tarafından kabul edilmesi, haksızlıktan yana olmamaları ile olabilecektir. Her

²¹² Celal Nuri, *Kendi Nokta-i Nazarımdan Hukuk-u Düvel*, Müşterekül Menfaa Osmanlı Şirketi Matbaası, İstanbul, 1330h, s.4-5.

²¹³ Celal Nuri, *Kendi Nokta-i Nazarımdan Hukuk-u Düvel*, s.11-12.

tekamül bir hakkı esastır. Her devlet bunu bilmeli, diğer devletlerin gelişmesine engel olmamalıdır. Ancak uygulama hiç de böyle değildir. Osmanlı hükümeti sayısız kapitülasyonlarla, yabancıların sürekli müdahaleleriyle, Avrupa devletlerinin hakkında reva gördüğü türlü muamelelerle bu haktan mahrumdur. 1877 harbini açan Rusya, I. Meşrutiyetle elde edeceğimiz terakkiye engel olmuştur.²¹⁴

Devletlerin hukuku olunca vazifeleri de bulunması tabiidir. Bu çerçevede bir devletin, diğer devletin hukukuna riayet etmesi, hürriyetine tecavüz etmemesi en esaslı vazifesidir. Bir devlet diğer devletin iç işlerine ve dış işlerine karışmamalıdır.²¹⁵

Bir devlet, diğer devletin uyruğunda bulunan dindaşlarını himaye etmek için o devletin içişlerine karışabilir mi? Bir Fransız yazarına göre Avrupa Hıristiyan devletleri, Türkiye’de bunu uygulamışlardır. Ancak yabancıların müdahalesini gerektirecek bir durum yoktur. Gerçekte devletler, bunu bir siyasi silah gibi kullanmaktadırlar. Böyle bir hak olamaz, ortada bir zulüm varsa o fıkra çerçevesince bir müdahale olabilir.²¹⁶

cd) İktisat

Celal Nuri’ye göre, Türk inkılabının zafere ulaşması, Türk milletinin kesin kurtuluşu, medeniyet içinde yerini alabilmesi için, tek şart zenginlik, maddi ve meşru zenginliktir. Fransız başbakanı, meşhur tarihçi Guizot kendi milletine : “efendiler zengin olunuz” nasihatini vermiş, Celal Nuri bu görüşe katılmaktadır. Ona göre imparatorluğun şekli, bizde sınai ve ticari kabiliyetlerin gelişmesine engel olmuştur. Türkler yöneten unsur olup eski Romalılar gibi iş ve sanatla uğraşmazlardı. Romalılar üretimi esirlere ve halka bırakırdı, bizde de iktisadiyat Türk olmayan Osmanlıların eline kaldı. Bu sayede Rum, Ermeni hatta Araplar, önemli kabiliyetler edindiler, dışarıyla ilişkiler kurdular. Bir milletin kadrosunun

²¹⁴ Celal Nuri, *Kendi Nokta-i Nazarımdan Hukuk-u Düvel*, s.81-85.

²¹⁵ Celal Nuri, *Kendi Nokta-i Nazarımdan Hukuk-u Düvel*, s.93.

²¹⁶ Celal Nuri, *Kendi Nokta-i Nazarımdan Hukuk-u Düvel*, s.98-99.

tam olabilmesi için sosyal sınıfların hepsine, esnafa ihtiyaç vardır. Sadece yönetici sınıf sosyal tabakanın tamamını teşkil edemez. Bizde hükümetçi havas ile avam tabakası olup ikisi arasında her toplumda bulunması zaruri olan çeşitli esnaf tabakası yoktu. Türkler arasında ticaret ve sanatla uğraşanların yok denecek derecede az olmasının zararı, Türkiye hakiki manada Türklerin eline geçtiği gün açıkça anlaşılmıştır.

Celal Nuri'ye göre Osmanlı saltanatı iktisadi bir devlet değildir. Tarihte yapılan savaşların sebebi maddi menfaatlerdir. Her asri devlet, iktisadiyata dayanır. Halbuki Osmanlı devleti, vergi alarak ve istikraz akt ederek varlığını sürdüreceğini düşünmüş, bu nedenle de halk geçimini teminde sıkıntılar yaşamıştır.

Bayındırlık işleri, demiryolları programsız, gelişi güzel yapılmıştır. Ülkenin iki ucunu birbirine bağlayan demiryoluna ihtiyacı olmasına rağmen böyle yapılamamış ve lüzumsuz ayrıcalıklar verilmiştir. Sulardan faydalanılamamış, bunların zararları durdurulamamıştır.

Meşrutiyetten ve inkılapdan sonra, Rum ve Ermenilerin ayrılmalarından sonra yapılmaya başlanan ticaretimizin yarım yamalak olduğunu söyleyen Celal Nuri, ortaya çıkan fırsatlardan para kazanan ırkdaşlarımızın, çeşitli hatalar yaparak servetlerini koruyamadıklarını dile getirir. İktisadi hayatta sermaye kadar ticari faziletler de önemlidir. Hayat şartları değiştiği için milletimiz ticaret ve sanayi alanında yer tutmaya ve ilerlemeye mecburdur. Bunun için zamana ihtiyaç olabilir. Milli irfan, milli inkişaf iktisadiyata bağlıdır. Yeni bir devlet tarzını halka sevdirmek için halkın maddi menfaatlerini ve refahını sağlamak, artırmak gerekir.

Celal Nuri'ye göre Avrupa'da, 1500'lü yıllarda ticaret usulleri geliştirilmiştir. Önceleri asilzade ve ruhaniler zengin iken, keşifler döneminden itibaren orta tabaka servet edinebilmiştir. Burjuva denilen bu sınıf, Ümit Burnu yoluyla Hindistan, Güney Amerika ve Okyanustaki adaların keşfi ile orta tabakanın refahı ve bir çok iktisadi faziletler elde ettiler. Osmanlılık bu gelişmeden uzak kalmıştır.

İktisadiyatın Avrupa'da birkaç asırlık geçmişi vardır. Liman işletmeleri, gemi işletmeleri, banka, ticaret ve komisyon şirketleri, birkaç asırdır devamlı çalışmaktadır. Bizde ise yüz senelik bir şirket, bir firma gösterilemez. Vaktiyle hakir görüldüğü için Türkler tarafından yapılmayan, Rumlar, Ermeniler,

Yahudiler tarafından icra edilen marangozluk, doğramacılık, demircilik, kuyumculuk gibi işler, bu unsurların bizden ayrılmasından sonra bu işlerin erbabının azlığından dolayı buhran geçirmektedir.

Bizde burjuvazi henüz yoktur. Sermaye yok gibidir. Yabancı sermaye ise memleketimize çekilememiştir. İş dünyamız kemiyet ve keyfiyet olarak büyük değildir. Osmanlıda orta sınıf olsaydı, hükümeti eline geçirir ve menfaatlerine hizmet ederdi. Fakat hükümet padişah ve memur sınıfının tekeline kalmıştır. Böyle bir hükümet iktisadi gelişmeyi gerçekleştiremez. Bunun zararını da Türk toplumu çekmektedir.²¹⁷

ce) Devlet Şekilleri

Celal Nuri'ye göre devlet: "içtimai bir mahluk olmak üzere beşerin kurduğu en büyük ve en mühim müessese"dir. Devlet şe'ni, yani reel, din ise tamamen reel olmadığından, devlet denilen kurumu din kurumundan üstün tutmalıdır.

İnsan yaratılışı itibariyle hem ferdiyetçi hem de sosyal bir varlıktır. İnsan hem kendisi için, hem de toplum için yaşar. Devlet, insanın sosyal hayatını düzenlemektedir. İnsanın sosyal tarafı olmasaydı devlet teşekkül edemezdi. İnsan terakki edip ilerledikçe devlet denilen kurum da ilerlemiş terakki etmiştir. Bir milletin gelişebilmesi için öncelikle devletin gelişmesi şarttır.

Ona göre devlet, iki açıdan incelenebilir:

1-Felsefi,

2-Tarihi.²¹⁸

Sıradan kitaplarda üç devlet şekline rastlandığını söyleyen Celal Nuri'ye göre bunlar: Mutlakiyetperver, meşrutî, cumhuri şekilleridir. Devletler bu şekillerden birini zorunlu olarak kabul eder ve bu şekiller, bir milletin seviyesinin sonucudur. Eski devletlerin müstebit, sonrakilerin meşrutî, gelecekte de cumhuriyete dönüşeceği düşüncesi yanlıştır. En eski devletlerde cumhuriyet olduğu gibi, şimdilerde de müstebit devlet vardır. Devlet şeklinin idare tarzına etkisi yoktur. Öyle cumhuriyetler olmuştur ki idareleri çarlık hükümetinden beterdir. Öyle mutlakiyetperver devletler gelmiştir ki cumhuriyetler bunlara gıpta etse yeridir. Demokrasi ve aristokrasi kelimelerine büyük önem vermek ihtiyatkarlık değildir. Örneğin, Atina demokrasisi. Bu cumhuriyette çoğunluk

²¹⁷ Celal Nuri, *Türk İnkılabı*, s.219-227.

²¹⁸ Celal Nuri, *Devlet ve Meclis Hakkında Musahabeler*, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1932, s.4-6.

köleler ve esirlerden oluştuğu halde hükümet yalnızca itibarlı bir grup tarafından oluşturulmuştur.

O, milletlerin gelişmesi ile devletin şekillendiğini şu ifadeleriyle ortaya koymaktadır: “Devlete şekli veren milletin rüşd ve intibahıdır. Bittabi milletlerin gençlik zamanları acz ve cehl ile doludur. O zamanlarda bir diktatör, bir hükümdar, ve bir aile millete musallat olur. Sultan kelimesi tasalluttan müştaktır. Bunların umumiyetle şiarı zorbalıktır.”

Devlet teşkilatının esasında tahakküm gizlidir. Zamanla halkın gözü açıldığı için devlet, kamu hizmeti ifa edilen kurum şekline dönüşmüştür.²¹⁹

Ona göre “Devlet nasıl olmalıdır?” diye düşünülürse felsefeye dalmış, bu hususta ifrata gidersek ideolojiye, eğer ikinci yoldan ilerlersek ampirizme sapmış oluruz. Böyle olunca da devleti yanlış anlamış oluruz. Ampirizm bir verem mikrobi gibi devleti içten içe yıkar. “Türkiye’nin inkılap hükümeti, on bu kadar seneden beri, hiçbir ideolojiye gitmediğinden her ne tasavvur etmiş ise onu tatbik edebilmiş, ve her tatbik edilen inkılap kanunu takarrür etmiştir.” Son yıllarda memleketimizde bir çok inkılap yapılmıştır. Bu dönemde devlet kurumu en hızlı gelişen kurumdur.²²⁰

Celal Nuri’ye göre kamu hukuku açısından devletleri altı bölümde incelemek mümkündür:

- 1- Basit devletler,
- 2- Devlet birlikleri,
- 3- Federal devletler,
- 4- Devletler Konfederasyonları,
- 5- Yarı müstakil devletler,
- 6- Bitaraf devletler.

Birinci gruba: Türkiye, Fransa; ikinci gruba: vaktiyle İsveç-Norveç, Avusturya; üçüncü gruba: İsviçre, ABD, Avusturya, Almanya, ...; dördüncü gruba günümüzde örnek kalmamıştır, ancak 1814 Paris antlaşmasıyla kurulan Almanya buna örnektir, beşinci gruba: Osmanlı devrinde Bulgaristan, Tunus beyliği; altıncı gruba: İsviçre, Lüksemburg.²²¹

²¹⁹ Celal Nuri, *Taç Giyen Millet*, s.67-68.

²²⁰ Celal Nuri, *Devlet ve Meclis Hakkında Musahabeler*, s.6-10.

²²¹ Celal Nuri, *Devlet ve Meclis Hakkında Musahabeler*, s.123-126.

Celal Nuri'ye göre, devletleri aşağıdaki şekilde sınıflandırmak da mümkündür:

- 1- Müstebit devletler: Devletin başı söz sahibidir. Onun sözü kanundur. Kendi çıkardığı kanunlara uymak mecburiyeti yoktur. Eski çarlık yönetimi buna örnektir.
- 2- Mutlak devletler: Devletin başı kendi çıkardığı kanunlara uymak mecburiyetindedir. Kanunu çıkarma usulleri vardır. Kanun keyfi değildir. Sonraları çarlık yönetimi buna örnektir.
- 3- Constitutionnel (anayasal) devletler: Milletın hakim olduğu devlet şeklidir. Bu tür devletlerde bir irsi hükümdar olabilir. Bu hükümdarı millet kendi isteğiyle seçebilir veya hükümdar tarihi bir ailenin ferdi olabilir. Bu devlet şekli cumhuriyet olabilir. Cumhuriyet bir azınlığın elinde olabilir ki orada aristokrat hakimdir veya cumhuriyet tamamıyla ammenin elindedir. Orada demokrasi hakimdir.²²²

Devletleri Modern devlet ve eski devle olarak ta sınıflandıran Celal Nuri'ye göre bu iki grup devlet arasında önemli farklar bulunmaktadır.

Celal Nuri'ye göre, eski devlette: insanın şahsi hakları, hürriyetleri yoktur. Eski devlet sisteminde halkın, en az yarısı esir olup, çiftçilik, hayvan beslemek, sanatlar, ev hizmetleri, ticaret esirlere bırakılmıştır. Çalışmak, iş yapmak ayıplanmıştır. Sahibinden dolayı devlete bağlı kabul edilen esirler, insan hak ve hukukundan faydalanamayan, vatansız ve devlette hissesi olmayan bir sosyal sınıftır.

Prensip itibariyle insan, ancak bir vatandaş olduğu için hukuk sahibidir. Yunanlılarda özel hukuk ile kamu hukuku birbirine karışmıştır. Romalılar bu iki çeşit hukuku birbirinden ayırıyorlardı. Fakat özel hukuk devletin emri altında kalıyordu. Devlette ferdi hürriyet yoktu. Devletin gücü mutlaktır.

Eski devlet dış işlerinde diğer devletlerin mukavemetine uğrardı. Bu durum bir devletler hukukundan kaynaklanmayıp, fiili bir durumdu.

Yeni devlette ise: bütün insan hakları tanınmıştır. Her yerde esaret ortadan kaldırılmıştır. İnsan alınıp satılan bir mal olmayıp, hukuki bir varlıktır. Çalışmak ve iş yapmak ayıplanmaz, tam tersine saygı görür. Her tabakanın devlette hissesi

²²² Celal Nuri, *Devlet ve Meclis Hakkında Musahabeler*, s.147-148.

vardır. Seçme hakkı esirleri de kapsamaktadır. Yeni devlet, halkına karşı kendi hududunu bilmektedir. Devlet kendisinin, bir hukuk ve siyaset kurumu olduğunu bilir.

Yeni devlet temsili bir devlettir. Eskiye karşın seçilmiş meclisleri vardır. Seçilenler milleti temsil eder. Modern devletler milli devletlerdir. İş taksimi yapılmıştır. Modern devlet, devletler hukukunu tanır. Bir devletin diğer devletler üzerinde baskı kurmasını reddeder.²²³

Yeni devlet sosyal hayatın bir sonucudur. Devleti kuranlar insandır ve insani gaye vardır. Beşeri olan felsefe ve tarih yeni devletin önemli prensiplerini belirler. Modern devlet dini değildir, ancak dine karşı da değildir. Devlet dine tabi değildir, teokrasiyi reddeder. Kamu hukuku, özel hukuktan ayrılmıştır. Modern devlet milletin teşkilatıdır. Hukuk bütün vatandaşlara geçerlidir. Herkes aynı medeni hürriyete sahiptir. Modern devlet kendini tanır, kanunlarla hareket eder.²²⁴

D -) Kültür ve Medeniyete Bakışı

da-) Dil ve Edebiyat

Celal Nuri'ye göre, dile olağanüstü bir önem verilmektedir. Çünkü, dil medeniyetin ifade aracıdır, bizzat medeniyet ve hayattır. Düşünmek bu sayede mümkün olmaktadır. Ancak Türkçe'nin, dilbilgisi kuralları sağlam bir şekilde henüz ortaya konmamış, doğru dürüst bir sözlük yayınlanmamış, ilim alanında Türkçe oluşturulamamıştır. Çeşitli dillerde milletler arası kabul edilen deyimler kullanıldığı halde Türkçe, bunların beşte dördünden yoksundur.

Türkler, Batı medeniyetine katılmadıklarından lisanımız kendini yenileyememiş bu nedenle de kelime ve deyim bakımlarından öksüz kalmıştır. Türkçe'de sadece art edatlar vardır. Ön edatlar olmadığından yeni kelime üretmede yetersiz kalmaktadır. Türkçe batı medeniyetini, irfanını, fikirlerini ifade edebilecek olgunluğa gelinceye kadar, Japonların yaptığı gibi, bir iki batı dilini öğrenmek mecburiyetindeyiz. Gelişmiş, umumi bir dili okuyup yazacak derecede bilen, zihniyetini de batının cereyanlarına göre değiştirir. Böylelikle dile yeni kelimeler girer, dilde gelişme olabilir.

²²³ Celal Nuri, *Devlet ve Meclis Hakkında Musahabeler*, s. 36-40.

²²⁴ Celal Nuri, *Devlet ve Meclis Hakkında Musahabeler*, s.43-46.

Celal Nuri'ye göre Arapça ve Farsça, Türkler Müslümanlığa girdikten sonra kabul edilmiş, böylelikle de İslam ve Arap medeniyeti iktibas edilmiştir. Arapça yeni kelime üretmede ileri sayılabilecek bir dildir. Eğer böyle bir hazine emrimizde olmasaydı halimiz haraptı. Bununla birlikte dilimize lüzumsuz giren Arapça ve Farsça kelimeler gitgide dilimizden çıkmaktadır. Yaşla kuruyu ayırt etmek gerekir. Gereksiz olan kelimelerle birlikte gereklileri de atmamalıyız. Arapça ve Farsça asıllı o kadar kelime var ki bunları, dilimizden çıkaracak olsak dilsiz kalırız.

Celal Nuri'ye, göre edebiyatımızın önde gelen isimlerinden Namık Kemal'in, Ziya Paşanın, Abdülhak Hamit'in en önemli eserleri dahi anlaşılabilirlik, tutarlılık, dilbilgisi noktalarından düşkün, üslup açısından uyumsuz, düzensiz ve çelişkilidir.

Ona göre, İngilizce ve Fransızca gibi dillerde önceleri tutarsızlıklar vardı, fakat zamanla tutarlılık oluşmuştur. Türkçe'miz, zamanla bu seviyeye ulaşacaktır. Her millet gibi her dil de, bir karışımdır. İngilizce'de Norman Fransızcasızdan geçme çok sayıda kelime olduğu halde hiçbir İngiliz, Fransızca kökenli kelimelerin dillerinden atılması konusunu aklına getirmez. Türkçe'mizde İngilizce'ye benzer. Mesele Arapça ve Farsça'dan gerek duyulduğu kadar kelime, tamlama ve kural alma meselesi değildir. Atalarımız, aşırılığa kaçarak gereksiz bir çok Arapça ve Farsça kelime, tamlama ve kuralı dilimize almışlardır. Kafiyeli yazma arzusu, bilgiçlik taslama, uydurmacılık yüzünden dildeki üslubu doğallıktan çıkarmışlardır. Şimdilerde ise bu durumun aksine bir ayıklamaya gidilmektedir.

Celal Nuri Türk dili hakkında şunları söylemektedir: "Lügatimiz, imlamız, sarfımız, nahvimiz hala müdevven değildir. Türkçe lengüistik itibariyle henüz tasnif ve tahlil edilememiştir. Hatta çoğumuz bugün bile bu ilmin vücudundan haberdar değiliz.

Medeniyete istihkak kesbetmemiz için, bütün manialar ortadan kalktıktan sonra, ilk iş ifade aletimiz olan dilimizi inzibat altına almak, ıslah etmek ve onu medeni diller seviyesine çıkarmaktır. Kelime ile beraber medeni alemin bütün fikirlerini ve düşünüş tarzını da Türkçe'mize ve milletimize nakletmiş olacağız.

Dilde ittırad olmadığından, bunun tevlid ettiği perişanlık bizim zihnimize kadar hulul etmiştir.”²²⁵

Avrupa milletlerinin bir bütünlük oluşturan edebiyatları vardır ve bunlar külliyat şeklinde olup önceki dönemi ve yaşanan dönemin fikri, hissi, yaşayış şekillerini yansıtmaktadır.

“Garp edebiyatı tannan kelimeler edebiyatı olmaktan çoktan çıkmıştır. Halbuki şark edebiyatı bilhassa kelime, ahenk, seci ve kafıye edebiyatıdır. Avrupa’nın ekser muhalledatı, hatta manzumatı başka bir dile tercüme olununca pek o derece sönmez; çünkü onlarda asıl olan fikirdir; lakin bizim eski edebiyatımızın şehkarları umumi bir lisana nakledilir edilmez bir posadan ibaret kalır. Yani köhne bir tabiri kullanmak caizse seleflerimiz mana kaydında bulunmuyorlardı. Muhalledatın tercümesi edebi telakkıyatımız üzerinde elbette bir tesir icra edecektir.”²²⁶

db-) Alfabe

Celal Nuri, Arap alfabesinin yeterli olmadığını, harflerin sesleri çıkarmada yetersiz kaldığını, alfabemizi değiştirmemiz gerektiğini belirtmiştir.

Celal Nuri’ye göre Arap harfleriyle okumayı öğrenmek zordur. Aynı şekilde yazmak da uzun zaman almaktadır. Buna karşın Latin harfleriyle bir çocuk bir ayda okuyup yazabilmektedir. Türkçe’nin yazı şekli kıyasi olmadığından zorluklar, zaman kayıpları ortaya çıkmaktadır. şekle ait bu zorluk giderilirse zaman tasarrufu sağlanarak, iyi bir netice elde edilecektir.

Arap harfleriyle yazılmış eserler halk tarafından okunup kolaylıkla öğrenilememektedir. Almanlar da alfabelerini değiştirmişlerdir. Biz de fena, berbat olan alfabemizi değiştirerek Latin alfabesini benimsemeliyiz. O, Latin harflerinin, Türk diline, yazımına uygun olduğunu belirtir. Arap alfabesi gibi Latin alfabesinin de fena olduğunu bu nedenle de Türk milletinin kendisine yeni bir alfabe ihdas etmesi gerektiğini savunanlara esef ettiğini cevap bile vermemek gerektiğini söylemektedir.²²⁷

Celal Nuri, Arap alfabesiyle yazılmış olan eserlerin, toplum tarafından okunup anlaşılmasındaki zorluklardan bahsederek Arap alfabesinin terk edilmesi,

²²⁵ Celal Nuri, *Türk İnkılabı*, s.141-152.

²²⁶ Celal Nuri, *Türk İnkılabı*, s.191-193.

²²⁷ Celal Nuri, *Türk İnkılabı*, s.169-178.

bunun yerine Latin alfabesinin kabul edilmesi gerektiğini savunur. Üstelik başka milletlerinde alfabe değiştirdiklerinden örnekler verir. Latin harflerinin Türk diline uygun olduğunu, toplumun bu alfabeye daha kolay bir şekilde okuyup yazabileceğini iddia etmektedir.²²⁸

Celal Nuri, imlâmızın perişan, Türk milletinin irfanen geri, yazıdaki dağınıklığın sebebi olarak Arap alfabesini kullanmamızı ve Arap harflerinin Türk seslerini ifade etmede yetersiz kalışını gösterir. Kişilerin görüşlerini ifade edebilmesi, irfan hayatına girebilmemiz, doğru bir imlâmızın olması için yeni alfabe kabulden başka çarenin olmadığını savunur.²²⁹

dc) Tarih ve Millet

Celal Nuri'ye göre anane, icadı mümkün olmayan bir şeydir. Anane esası doğru olsun veya olmasın silsile yoluyla bize kadar gelmiştir ve bunun için bizce azizdir. Belki bir milletin az ananesinin bulunması milletin menfaatinedir.

Celal Nuri'ye göre, bir millet kuvvetini özellikle maziden alacağına, bütün ümit ve emelini gelecekte görmelidir. Mazi, insanlığın çocukluk dönemidir. Bu nedenle mazi, tam ve mükemmel değildir. Biraz araştırılırsa pürüzler, kabahatler, kusurlar ortaya çıkar. Mazi korunmaya değer olsaydı, değişikliklere gerek kalmazdı. Gelişme ve ilerleme mazinin inkarıdır. Her ilerleme geçmişten bir adım uzaklaşmak demektir. Mazi sürekli kutsanıp, övülür, Konfüçyüs gibi her yenilik bidat kabul edilirse çalışıp çabalamak gereksizdir.²³⁰

İlim ve fende eskileri taklit ile bu asırda yetinmek anlamsızdır. Eskilerle yetinirsek gülünç duruma düşmüş oluruz. Geçmiş nakletmekle, o dönemdeki idari, siyasi, askeri usullerle de yetinemeyiz. Eski zamanların düşünceleri, adetleri, zihniyetleri ölüdür. Türk toplumu yaşadığı dönemin insanı olmak durumundadır. İnkılapla maziden memnun olmadığı için eskiyi terk edip, terakki etmek istemektedir. Şimdilik bunun kısa yolu terakki eden milletleri taklit etmektir.²³¹

Bunlarla birlikte tarih, çok önemlidir. Celal Nuri'ye göre bize, (gıll u gışdan azade) hile ve kinden uzak, milletimizin ortaya çıkışını, gelişme üslubunu,

²²⁸ Celal Nuri, *Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye Mukadderat-ı Tarihiye*, s.182-183.

²²⁹ Celal Nuri, "Yeni İnkılap", *İkdam*, nr.11253, 21 Ağustos 1928,

²³⁰ Celal Nuri, *Taç Giyen Millet*, s.11.

²³¹ Celal Nuri, *Taç Giyen Millet*, s.12.

karakter ve kabiliyetinin hangi dönemler geçirdiğini, milletimizin felaket ve başarılı dönemdeki ruh halini, fitratındaki özellikleri tarih göstermektedir. Bu nedenle tarih faydalı bir ilimdir. Bugünkü ve yarınki milliyetimizi kuvvetlendirmek için bu bilgileri istediğimiz şekle sokmak yalancılıktır. Tarihi böyle değiştirmek milleti aldatmak, cahil bırakmaktır. Bizim milletimiz kolayca aldanmaz. Alman tarih metotları, özellikle ilk dönemlerde fayda sağlamıştır. Fakat bu usuller Almanlara gurur, kendini beğenmişlik ve milli taassup kazandırmıştır. Biz bu tecrübeden faydalanarak tarihimizi yeniden yazmalıyız.²³²

Celal Nuri, Türk milletinin Osmanlılardan önceki tarihinin yazılmadığını, yazılan onca kitaba rağmen Osmanlı tarihinin de bir “Şehname”den ibaret olduğunu söylemektedir. Yazılan bu kitaplarda Türk milletinin ortaya çıkışıyla ilgili çok az satırlara rastlanır ki bunlar, padişahlara yazılan övgüler, hal tercümelerinden ibarettir.

Ona göre tarih bizi ne gereğinden fazla kızdırmalı ne de coşturmalıdır. Geçmiş olaylardan biz sorumlu değiliz. “Dinde utanma yoktur” şeklindeki sözü “tarihte utanma yoktur” şeklinde değiştirebiliriz. Tarih, yazarlara göre değişmez, değişmişse de böyle değişmiş bir ilimden millete fayda gelmez.²³³

Celal Nuri, millet ve milliyet kelimelerinin eskiden sık kullanılmadığını, bunun gibi vatan kelimesinin de merhum Namık Kemal Bey’e gelinceye kadar az kullanılan bir kelime olduğunu söylemektedir. Herkes millet ve milliyet kelimesini aynı şekilde anlamamaktadır. Millet, milliyet ve din kelimesini efradını cami ağıyarını mani bir şekilde tarif etmek zordur.

Celal Nuri’ye göre halis ırk tasvir etmek muhal olduğundan milliyeti ırk üzerine bina etmek yanlış olur. Milliyet için mezhep de ölçü olamaz. Fransız, Alman, Arjantinli Katolik olduğu halde bir millet değildir. Fransızların, Almanların arasında Katolik de Protestan da vardır. Bu durum onların milliyetlerine zarar vermez. Acaba lisan milliyet için bir ölçü olabilir mi? Amerikalılar ve İngilizler aynı dili konuştukları halde aynı millet olduklarından bahsetmezler. İsviçre’de Almanca konuşulan bölgelerdeki halk kendilerinin Alman olduğundan bahsetmez. Anadolu Rumları ile orta ve batı Anadolu Ermenileri Türkçe konuştukları halde Türk değildirler. Böyle olmakla birlikte dil milliyetin tanımında önemli bir unsurdur. Tabiiyet milliyetin tayininde yeterli olamaz. Hars (kültür) de milliyet için bir kıstas olamaz. İran’da, Azerbaycan’da yaşayan Caferi mezhebinden olan Türkler vardır. Celal Nuri, milliyetin tayininde menfaat ve zararda ortaklık unsurlarının da yeterli olmadığını söylemektedir.

²³² Celal Nuri, *Taç Giyen Millet*, s.13.

²³³ Celal Nuri, *Taç Giyen Millet*, s.13-14.

Milletin renk ve şeklini temin eden müşterek hayatıdır. Aynı gayeye bağlanmışlık, özellikle lisanıdır. Bir ölçüye kadar siyasi birliktir. Özellikle terbiye ve irfandır.²³⁴

Celal Nuri 1932’de yayımlanan “Devlet ve Meclis Hakkında Musahabeler”_adlı kitabında da millet konusuna temas etmektedir. O, millet kavramının İçtimaiyyat ilminde efradını cami ağıyarını mani bir tanım olmadığını söyleyerek Türk, Yunan, Yahudi, Fransız, Alman, Amerikan milletlerinden bahsedildiğini ancak bu kütlelere millet adını verenin ne olduğunu araştırır.

O, millet tarifi yapanların bazı unsurlara fazlaca önem verip, diğer unsurları önemsemediğini, tariflerin taraftarane veya eksik olduğunu söylemektedir.

Celal Nuri’ye göre, bir insan kümesine millet denebilmesi için gereken unsurlar şöyle bir araya getirilebilir:

- 1- Irk birliği, maddi yani simada şekilde benzeyişler; insanların aslında menşesinde iştirak.
- 2- Aynı iklimin muhassalası olmak, aynı memlekette oturmak.
- 3- Dil birliği.
- 4- Din (mezhep) birliği.
- 5- Manevi yakınlıklar.
- 6- Devlet (hükümet, idare) birliği.²³⁵

Ona göre milliyet cereyanı dünyada yenidir. Eski dönemlerde din, milliyetten kuvvetli iken, Avrupa’da dinin iflası ile milliyet kuvvetlenmiştir. Artık siyasette etkili olan etken din değil, millettir. Milliyet, tekamüle ve gözün açılmasına sebep olmaktadır. Milliyet itibariyle uyanan insanlarda terakki başlamaktadır.

Milliyet fikrini Avrupa’dan olduğu gibi kopya etmenin uygun olmadığını vurgulayan Celal Nuri’ye göre, milliyet fikrini benimsemekte büyük fayda vardır, çünkü asrımız milliyet asrıdır. Bu fikri cereyana karşı durulmaz. Bu cereyan, sahte ve suni olmamalıdır. Milliyet fikrini ileri süreceğiz diye Müslümanlar arasında tefrika oluşturmamaya da dikkat etmek gerekir. Bu cereyan, Arnavutlarla Türklerin arasını açmış olup Arnavutların Osmanlı yönetiminden ayrılması

²³⁴ Celal Nuri, *Taç Giyen Millet*, s.38-54.

²³⁵ Celal Nuri, *Devlet ve Meclis Hakkında Musahabeler*, s.63-64.

sonucunu doğurmuştur. Bu fikre yakın şimdilerde bir Arap ve Kürt fikirleri oluşmaktadır. Sonucu zararlı olabilecek bu fikirleri şimdiden makul bir çizgide tutmak gerekir.

“Fikri milliyet fevkinde Müslümanlık uhuvveti beyne-l milliyenin hegemonyası bulunursa, o zaman nasyonalizmden asla korkulmaz. O halde her kavim tekamülü tabiiyesini takip eder ve bunların münferid tekamülünden İslamiyet’te umumi bir surette mazharı terakki olur. Halbuki bir tekamül diğerine zıt olur, şovenizmi muhtevi bulunursa, maazallah akıbet vahimdir. Meydan Müslüman akvam için rekabete müsait değildir. Rekabet müdahale-i ecnebiyyeyi istilzam eder.” O, Arnavutların Osmanlıdan kopma süreci ve bu aşamadaki yabancı parmağına işaret eder. Milliyeti, az zamanda koca Arnavutluğu götüren, dört nala giden bir vereme benzetir.

Celal Nuri, Müslüman kavimlerdeki milliyet fikrinin ilerlemesini, İslam dairesi içinde kalması şartıyla desteklemektedir. O, on üç asırlık bir geleneğe karşı, on üç aylık bir hissini galip gelemeyeceğini, zararlı olduğunu, tefrikaya yol açacağını söylemektedir. Arap milli hareketinde yabancı parmağı olduğunu düşünmektedir. Türk milliyetperverliği, İslam kardeşliği fikrini korursa bu cereyanı destekleyeceğini söylemektedir.

Celal Nuri, emelinin Müslümanları barındıran, Almanya’daki gibi bir konfederasyon halinde görmek ve bunun içinde de Türklüğü Prusya konumunda bulundurmak olduğunu söyler. Bu noktada Şeyh Abduh’tan daha fazla, İttihad-ı İslam taraftarı, Akçuraoğlu’ndan daha fazla Türkçü olduğunu, ancak Türkçülüğün İslam kardeşliğini tanıması ve onu kendinden üstün tutması gerektiğini savunur. İslam manevi konfederasyonunun başında Türklerin bulunmasının diğer İslam milletleri içinde yararına olduğunu söylemektedir.²³⁶

dd) Medeniyet

Celal Nuri’ye göre medeniyeti ikiye ayırmak mümkündür. Sinaî medeniyet ve hakiki medeniyet. Çinliler milletlerini dünyanın en medeni milleti kabul ederler. Avrupa’da bulunan Çinliler, memleketlerinin garptan daha az medeni olduğunu kabul etmemektedirler. Osmanlı ülkesinde de, ülke dışını gezip görenler

²³⁶ Celal Nuri, *İttihad-ı İslam*, s.155-161.

aynı şekilde düşünmektedirler. Japonlar da, Avrupa'ya asla iyi gözle bakmamaktadır. Hindistan'da, sanadid-i berahime (brahma), Avrupa medeniyetine istihfafla bakmaktadır. Avrupa ve Amerika dışındaki milletler medeni değil midir? Avrupalıların kabul ettiği gibi vahşi ve barbar mıdır? Eğer medeniyeti yukarıdaki satırlarda ifade ettiğimiz gibi ikiye ayırırsak bu sorulara cevap verebiliriz.

Celal Nuri'ye göre medeniyet: Sınai (teknik) medeniyet ve hakiki medeniyettir. Bu açıdan bakarsak Avrupa ve Amerika sanayi medeniyetinin en üst noktasında olup şark ve Asya barbardır. Ancak hakiki medeniyet itibariyle, Avrupa ve Hıristiyan alemi gerçek bir medeniyete sahip değildir.²³⁷

Teknik, marifet batıda çok ilerlemiştir. Avrupa ilim ve fennin ilerlemesinden son derece faydalanmıştır. Günümüzde, Avrupa'nın hayatını teknik düzenlemektedir. Felsefeye bile esas olan tekniktir. Batı ülkelerinde hissiyat ve maneviyat yerini hesap ve ölçüye terk etmiştir. Çalışma, iktisat, edebiyat batı ülkelerinde bir maddi mahiyet kazanarak başka, yeni, sınai bir alemin meydana gelmesine sebep olmuşlardır. Bu açıdan bakılırsa Avrupa medenidir ve medeniyeti en ileriye götüren de Avrupa'dır. Teknoloji eski dünyayı yenilemiştir. Asya ve Afrika mazi, Avrupa ve Amerika ise istikbaldir. Teknolojiyi iktibas etmeden, sınai medeniyeti benimsemeden terakki etmek mümkün değildir. Ruh, his ve maneviyata taalluk etmeyen bu tarz bir medeniyetin benimsenmesinin hiçbir mahzuru yoktur.

Ona göre ilerlemek isteyen bir millet, bu medeniyeti benimsemek mecburiyetindedir. Japonya, bundan yarım asır evvel elindeki eski teknolojiyi bırakarak tamamen Avrupa'nın sınai medeniyetini kabul etmiştir. Japonlar, Avrupa'nın ilmini, memleketlerine aldılar. Sınai medeniyeti zaman, zemin, iklim, millet ile değişmez. Osmanlı hükümeti batıdaki sınai medeniyetinin önemini anlayamadı, almak için cesaret gösteremedi. İran bu gelişmeyi aklına bile getirmedi. Afganistan bu medeniyeti kabul etmeyi artık düşünmektedir. Endülüs, Kuzey Afrika, Mısır bunları düşünmeden kaybolup gittiler. Osmanlılar, sınai medeniyeti almak için yeterli cesareti, çabayı göstermiyorlar. Parti programlarında bundan yeterince bahsedilmiyor.

²³⁷ Celal Nuri, *İttihad-ı İslam*, s.25-26.

İkinci çeşit medeniyetten, medeniyeti hakikiden maksat “insaniyetin tasfiye-i ahlakı, hasailinin kesb-i necabet etmesi, itilay-ı efkarıdır.” Bu açıdan Avrupa’ya, medeni denemez. Avrupa’da bugün hak, adalet, özel hukuk ilerlemişse de kamu hukuku alanında bu gelişme yoktur. Avrupa’da harp, yağma, tahrip ziyadesiyle vardır. Avrupa şiddet kullanarak, teknoloji itibariyle kendisinden geri olan milletleri esir etmektedir. Onları sefalet içinde, hukuktan mahrum bırakmaktadır. Avrupa, kıskançlık göstererek sahip olduğu medeniyetin diğer milletlerce alınmasına, öğrenilmesine engel olmaktadır. Kendi idarelerinde bulundukları halklara adeta hayvan, mal gibi davranmaktadır. Kendi aralarında da nifak, şikak, son derece yaygındır.

Celal Nuri’ye göre Avrupa’da ahlak ilerlememiştir. İnsanı hodgamdır, diğergamlık Avrupalının kanında yoktur. Avrupalı insanlığı sevmez. Bu açılardan doğu, İslam alemi, Çin, Japonya şüphesiz ki Avrupa’nın önündedir.

Hakiki medeniyetimizi terk etmeden, ahlakımızı koruyarak onları kendi içlerinde geliştirmeliyiz.

Celal Nuri millet olarak terakki etmek için sınai medeniyeti almak, medeniyeti asliyeyi korumak ve onu geliştirmenin çarelerine bakmak gerektiğini savunur. İslam’ı yüceltebilmek için acilen Avrupa’nın sınai medeniyetini almak mecburiyetinde olduğumuz fikrini benimser.²³⁸

Ona göre içinde bulunulan asırda beşeriyet, medeniyet itibariyle farklılık göstermektedir. Avrupa ve Amerikalıların oluşturduğu medeniyete yanlılıkla “Hıristiyan medeniyeti” denmektedir. Halbuki bu medeniyete “Avrupa medeniyeti” demek daha uygun olacaktır. Avrupa medeniyetine tabi olanlar insanlığın az, ancak önemli bir kısmını oluşturmaktadır. İnsanlığın diğer kısmı başka medeniyete bağlıdır. Avrupa medeniyetine tabi olmayanlar iki kısma ayrılır. Birincisi, ekseriyet: kitabi olmayan Hint’in, Çin hindinin, Çinin büyük kısımları, Afrika’nın çoğunluğu, Hint adalarından bir kısmı, Japonya; ikincisi, ekalliyet: Müslümanlar. Günümüzde Avrupa medeniyeti tefevvukta, diğer medeniyetler ise tevakkuftadır. Tefevvuki medeniyet dinamik, tevakkufi medeniyet ise statiktir.

Avrupa medeniyetine tabi olan, Avrupa medeniyetini benimsemiş olan kavimler ilerlemekte, bu medeniyete tabi olmayan kavimler ise Avrupa medeniyetine tabi olanlara yenilmektedir.

²³⁸ Celal Nuri, *İttihad-ı İslam*, s.26-37.

Celal Nuri'ye göre iki kısma ayırabileceğimiz medeniyetlerden biri ilerleme medeniyetidir, diğeri ise değil. O, Türk toplumunun varlığını devam ettirebilmesi için, Avrupa medeniyetinin kabul edilmesi gerektiğini şu sözleriyle ifade eder: "bazı ananelerin muhafazası için yaşamak hakından vazgeçilemez. İşte bu kaideye karşı gelerek Avrupa medeniyetinden hariç kalanlar hayattan feragat ettiler, ananeden silkinmediler!

Hayat mı, anane mi? Buna cevap vermek için düşünmeye bile gerek yoktur. Yaşamak asıldır, anane ise ne kadar asil olursa olsun bir süstür. Vakıa bazı ananeler aziz olabilir. Fakat bunların izzetleri faydalarıyla kaimdir. Zararlı olurlarsa bu hususta inat etmek ciddiyete yakışmaz."²³⁹

²³⁹ Celal Nuri, *Türk İnkılabı*, s.53-65.

SONUÇ

Bu çalışmada Türk toplumunun önemli tarihi olaylara tanık olduğu bir dönemde yaşamış, siyasetçi, gazeteci ve fikir adamı olan Celal Nuri İleri'nin sosyal ve dini hayata bakışı ele alınmıştır.

Batı, Keşifler, Rönesans, Reform ve gerçekleştirdiği Sanayi İnkılabı'yla teknoloji alanında ilerlemeler kaydettiği gibi, askeri ve siyasi alanlarda da Osmanlı'ya üstünlük sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin, Batı karşısında gerilemesi ve yenilgilere uğraması karşısında devletin tekrar eski gücüne kavuşturulması, yöneticilerin ve aydınların yegane gayesi olmuştur. Tanzimat'la başlayan Osmanlı Devleti'ni onarma girişimleri, Islahat Fermanı ile devam etmiştir. Devletin kurtuluşu için uzun süreden beri çözüm önerileri üreten aydınlar, Meşrutiyetin İlanı ile sistemli bir şekilde çalışmalarını devam ettirmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin çöküşünü önlemek, onun yeniden ayağa kalkmasını sağlamak ve dünya siyasetinde Osmanlı'ya hakkettiği yeri elde etmesi için çalışan “Baticılık” akımının temsilcileri Türk toplumunun yegane kurtuluşunun batılılaşmak olduğunu savunmaktadırlar.

Celal Nuri, yazı hayatına başladığında Abdullah Cevdet ile aynı görüşleri savunmuş, onunla aynı dergide yazılar yazmış olmakla birlikte yazdığı “şime-i husumet mi? şime-i muhabbet mi?” adlı makalesindeki batılılara karşı olan düşüncelerinden dolayı Abdullah Cevdet ile araları açılmıştır.

Celal Nuri Fransızca ve İngilizce'yi ileri derecede bilen, Batı kültürünü tanıyan, Avrupa Amerika ve Rusya'da çeşitli gerekçelerle bulunmuş bir fikir adamıdır. O, Herbert Spencer, Charles Darwin, Gustave le Bon, Ludving Buchner'den alıntılar yapmış, fikirlerini benimsemiş görünmektedir. İslamiyet'in sosyal muhtevasından yararlanma hususunda Abdullah Cevdet ve Ahmet Rıza ile paralel görüşlere sahiptir.

Celal Nuri'ye göre Türk toplumu üretici bir toplum değil, cengaver bir toplumdur. Ticaret ve sanat toplumumuzda gelişmemiştir. Toplumumuz avam ve havas olarak iki gruptan oluşmakta, burjuva sınıfı bulunmamaktadır. Burjuva sınıfının olmayışı gelişmenin önündeki en büyük engeldir. Ona göre toplum, “Paşa” ve “Çiftçi”den oluşmaktadır. Devlet yapısının militarist olmasını tenkit

eden Celal Nuri, askerlerin ihtisasları dışındaki alanlarla ilgilenmeleri ile idari yapının bozulduğunu, iktisadi hayatın gerilediğini bu durumun da devleti zayıflattığını savunur.

Rönesans ve Reform ile Kilisenin hakimiyetinden kurtulan Avrupa, gerçekleştirdiği Sanayi İnkılabı'yla Osmanlı'ya teknoloji alanında üstünlük sağlamıştır. Celal Nuri Osmanlı'yı, iki cami arasında kalmış binamaza benzeterek onun Doğu ile Batı arasında kaldığını bu nedenle de toplum için gerekli düzenlemelerin yapılamadığını söylemektedir. Halkın uymak zorunda olduğu kanunların, sık sık değiştirilmesi ve ihtiyaçları karşılamada yetersiz kalması nedeniyle itaatsizliklerin yaşandığını vurgulamaktadır. Kanunların taşınması gereken caydırıcılık gücünü kaybettiğini, böyle bir hukuk anlayışı ile sağlıklı bir toplum oluşmasının hayal olduğunu savunmaktadır.

Celal Nuri, kadınların tarih boyunca erkekler tarafından istismar edildiğini ancak bu durumun Fransız İhtilaliyle değişmeye başladığını söylemektedir. Türk toplumunun gelişmesinden söz edilirken kadının unutulmaması gerektiğini, kadının erkek ile birlikte eşit eğitim alması gerektiğini dile getirir. Kadının sosyal hayat içerisinde aktif rol alması gerektiğine inanan Celal Nuri, kadınların devlet dairelerinde, eğitim kurumlarında ve çalışma hayatı içerisinde olması gerektiğine inanmaktadır. Aile yapımızın yeniden düzenlenmesi ve geleceğimizi emanet edeceğimiz çocuklarımızın iyi bir şekilde yetiştirilmesini savunmaktadır.

Celal Nuri'ye göre din, ulaşılmazı imkansız olan hakikatin varlığından haberdar eden bir araçtır. İnsan din için değil, din insan için yaratılmıştır. Bu nedenle dinin gayesi insanlığın refahını sağlamaktır. Din, fenle, müspet gerçeklerle çatışmamalıdır. Eğer çatırırsa zararlı olur. Kendi dairesi içerisindeki din faydalı, dairesi dışındaki din mukaddes değil kötüdür. Gelecekte fen ve tecrübe ilerleyip dinin alanını daraltacak böylece din sadece vicdana ait olacaktır.

Celal Nuri'ye göre ahlak, din konusundan eski olup, sosyal ve milli bir ihtiyaçtır. Ahlak zaman, mekan, ve bir takım tesirlerle değişebilir. Toplumların geliştiği gibi ahlak da gelişir. Bu nedenle ahlak, son sözünü söylemiş olarak değerlendirilmemelidir. Ahlak toplumun düzenlenmesiyle güçlenir.

Mandaya kesinlikle karşı olduğunu bununla birlikte, Mütarekenin ilk günlerinde Osmanlı Devleti'nin tek bir devletin kontrolünde olmaksızın uluslararası bir heyetin geçici olarak kontrolü altında olmasının Türk toplumunu

incitmeyeceğini düşünmüştür. Milli mücadeleyi desteklemiş, Mustafa Kemal Paşa'nın karizmatik bir önder ve ülkeyi kurtaracak bir lider olduğunu Kuvay-ı Milliye'nin desteklenmesi gerektiğini İleri Gazetesindeki yazılarında okuyucularına duyurmuştur.

Sonuç olarak, Türk toplumunun önemli tarihi olaylara şahit olduğu buhranlı yıllarda yaşamış olan Celal Nuri yazdığı kitapları ve çeşitli gazetelerdeki makaleleri ile bu dönemin fikri ve kültürel yapısını, anlayışını, gündemini bize aktaran yenilikçi, batıcı ve inkılapçı bir aydındır.

KAYNAKÇA

AKÇURA Yusuf, **Üç Tarzı Siyaset**, TTK Basımevi, Ankara, 1976.

AKGÜN Mehmet, **Materyalizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri**, Ankara, 1988.

AKSANYAR Necati, **Çağdaşlaşmaya Giden Yolda Celal Nuri ve Fikir Alanında Etkinliği**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü, Ankara, 1993, (Basılmamış doktora tezi).

ARMAOĞLU Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Ankara, 1983.

BAĞLAMA Cemil, **Bir Geçiş Dönemi Aydını Olarak Celal Nuri (İleri) ve Görüşleri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2000, (Basılmamış doktora tezi).

BERKES Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu- Batı Yayınları, İstanbul, 1978,

BOLAY Süleyman Hayri, **Türkiye'de Ruhçu Maddeci Görüşün Mücadelesi**, Töre-Devlet Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 1979,

- CELAL NURİ, **Müslümanlara Türklere Hakaret Düşmanlara Riayet ve Muhabbet**, İstanbul, 1332.
- _____, **Şimal Hatıraları**, Matbaai İçtihat, İstanbul, 1330.
- _____, **Kutup Musahabeleri**, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, 1331.
- _____, **1327 Senesinde Selanik'te Münakid İttihat ve Terakki Kongresi'ne Celal Nuri Bey Tarafından Sunulan Muhtıradır**. Müşterekül Menfaa Osmanlı Şirketi Matbaası, İstanbul, 1327.
- _____, **Tarih-i İstikbal-1- Mesail-i Fikriyye**, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, 1331.
- _____, **Tarih-i İstikbal-2- Mesail-i Siyasiye**, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, 1331.
- _____, **Tarih-i İstikbal-3- Mesail-i İçtimaiye**, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, 1332.
- _____, **Kadınlarımız**, Matbaa-ı İçtihad, İstanbul, 1331.
- _____, **Havaic-i Kanuniyemiz**, İçtihat Matbaası, İstanbul, 1331.
- _____, **Kendi Nokta-i Nazarımdan Hukuk-u Düvel**, Müşterekül Menfaa Osmanlı Şirketi Matbaası, İstanbul, 1330 .
- _____, **Müslümanlara, Türklere Hakaret Düşmanlara Riayet ve Muhabbet**, Kader Matbaası, İstanbul, 1332.
- _____, **İttihad-ı İslam**, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, 1331.
- _____, **Türk İnkılabı**, Suhulet Kütüphanesi, İstanbul, 1926.
- _____, **Taç Giyen Millet**, Cihan Biraderler Matbaası, İstanbul, 1339/41.
- _____, **Devlet ve Meclis Hakkında Musahabeler**, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1932.
- _____, **Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye**, İstanbul, 1330.
- _____, **Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye Mukadderat-ı Tarihiye**, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, 1331.
- _____, Kendisinin T.B.M.M.'ne verdiği Tercümeihal kağıdı.
- _____, "İslamiyet Mani-i Terakki Midir?", Yayına Hazırlayan, Ali Ertuğrul, **Tabularasa**, sayı 5, Isparta, 2002.
- _____, **Hürriyet-i Fikriye**, nr.10, 23 Nisan 1914.
- _____, **İleri**, nr. 422, 11 Mart 1335/1919.
- _____, **İleri**, nr.504, 1 Haziran 1335/1919.

- _____, **İleri**, nr.555, 25 Temmuz 1335/1919.
- _____, “Muharebe-i Umumiye'nin İflası ve Tereddidi” **Ati**, nr.41, 10 Şubat 1918.
- _____, “Alman Osmanlı İttifakının Değeri”, **Ati** nr.164, 13 Haziran 1918.
- _____, “Bulgar, Osmanlı İttifakı”, **Ati**,nr.163, 12 Haziran 1918.
- _____, “Alman-Osmanlı İttifakının Değeri”, **Ati** nr.164, 13 Haziran 1918.
- _____, “Biz Harbe Girmeseydik-Bizim İstediklerimiz” **Ati**, nr. 166, 15 Haziran 1918.
- _____, “İhtilaf Muzaherat”, **Ati**, nr.108, 18 Nisan 1918.
- _____, “Saltanat, Hükümet, Millet, Cemiyeti Düvel, Fırkalar, İstikbalimiz”, **Ati**, nr.276, 13 Teşrinievvel 1918.
- _____, “İsbak ve Sabık İdarelerimiz”, **İleri**, nr., 621, 2 Teşrinievvel 1919.
- _____, “Mesuller”, **İleri**, nr.720, 9 Kanunusani 1920.
- _____, “İttihat ve Terakki”, **İleri**, nr.607, 18 Eylül 1919.
- _____, “Giden gelene rahmet okutmuş”, **İleri**, nr. 756, 14 Şubat 1920.
- _____, “İttihat ve Terakki zihniyeti”, **İleri**, nr.578. 17 Ağustos 1919.
- _____, “Bayram Münasebeti- Yaşamak Azmi”, **Ati**, nr.253, 17 Eylül 1918.
- _____, “Yeni Diplomasi”, **Ati**, nr. 275, 12 T. Evvel 1918.
- _____, “Mukadderat-ı Tarihiye, Mukadderat-ı Cedide”, **Ati**, nr.295, 1 Kasım 1918.
- _____, “Cezri Bir Sulh”, **Ati**, nr.306, 14 T. Sani 1918.
- _____, “İlim ve Fen, Tarih Nokta-i Nazarından Kuva-yı Milliye, İttihat ve Terakki- Hürriyet ve İtilaf”, **İleri**, nr.638, 19 T.Evvel 1919.
- _____, “Faksion Zihniyeti”, **İleri**, nr.648, 19 T. Evvel 1919.
- _____, “Feniks Kuşu-Türk Milleti”, **İleri**, nr.653, 3 T. Sani 1919.
- _____, “Milletin Kuvveti”, **İleri**, nr. 716, 5 K. Sani 1919.
- _____, “Sermuharririmizin Mektubu”, **İleri**, nr. 1409, 4 K.sani, 1922.
- _____, “Manda, Politik Tevliyet-i Siyasiye”, **İleri** , nr. 180- 562, 1 Ağustos 1919.
- _____, “Alem-i Medeniyetten Türklerin Temanniyatı”, **İleri**, 13 Temmuz 1919.
- _____, “Cumhuriyet-i Seniye”, **İleri** ,nr. 2011, 26 Eylül 1923.

- _____, “İcmali Ahval”, **Ati**, nr. 219, 10 Ağustos 1918.
- _____, “İngiliz Dostluğu”, **İleri**, nr. 642, 23 T.Evvel 1919,
- _____, “Hilafet ve Alem-i İslam”, **İleri**, nr. 2164, 26 Şubat 1924.
- _____, “Yeni İnkılap”, **İkdam**, nr.11253, 21 Ağustos 1928,
- CUMHURİYET, “**Acıklı Bir Ölüm**”, nr. 5201, 3 Kasım 1938.
- DOĞAN Recai, **Batıcılık Akımının Din ve Eğitim-Öğretim Görüşlerinin Değerlendirilmesi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1996, (Basılmamış doktora tezi).
- DUYMAZ Recep, **Celal Nuri İleri ve Ati Gazetesi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1991, (Basılmamış doktora tezi).
- FAZLURRAHMAN, **İslam**, çev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın, Selçuk Yayınları, Ankara, 1996.
- GENELKURMAY, **Türk İstikbal Harbi -I-**, Ankara, 1972.
- GİRİDİ Ahmet Saki, **Celal Nuri Bey ve Cezri Fikirleri**, İstanbul, 1335.
- GÜNAY Ünver, **Din Sosyolojisi**, İstanbul, 2000.
- GÜNGÖR Erol, **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, İstanbul, 1993.
- HANİOĞLU Şükrü, “Osmanlıcılık” mad., **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, c.5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.
- _____, “Batıcılık” mad., **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, c.5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.
- İleri**, 29 Ağustos 1919, nr.590.
- İleri**, nr. 1668, 27 Eylül 1338/1922.
- İleri**, nr. 2308, 25 Temmuz 1340/1924.
- İleri**, nr. 2314, 31 Temmuz 1340/1924.
- İkdam**, nr. 11094, 10 Mart 1928.
- İkdam**, nr.11099, 15 Mart 1928.
- İkdam**, nr. 11252, 20Ağustos 1928.
- İleri**, nr. 228-610, 21 Eylül 1919.
- İleri**, nr.631, 12 t. Evvel 1919.
- İleri**, nr. 1446, 10 Şubat 1922.
- İleri**, nr.2012,27 Eylül 1923.
- İleri**, nr. 2047, 1 T. Sani 1923.

- KARA İsmail, **Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi**, Risale Yayınları, İstanbul, 1986, c.1.
- KARAL Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, 1983, c.8.
- KEMAL Haydar, **Tarih-i İstikbal Münasebetiyle Celal Nuri Bey**, İstanbul, 1331.
- KOÇER Hasan Ali, **Türk Sosyologları -I-**, Ankara, 1975.
- KODAMAN Bayram, “Osmanlıcılık” mad., **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989, c:12.
- KOŞTAŞ Münir, **Din Sosyolojisi Ders Notları**, Teksir, Ankara, 1990.
- _____, **Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış**, Ankara, 1995.
- KURAN Ahmet Bedevi, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul, 1945.
- LEWİS Bernard, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, 8. baskı. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.
- MARDİN Şerif, “İslamcılık” mad., **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, c:5.
- _____, **Modern Türkiye’de Din ve Toplumsal Değişim Bediüzzaman Said Nursi Olayı**, İletişim, İstanbul, 1992.
- MERİÇ Cemil, “Celal Nuri’nin Türk İnkılabı-1-“, **Tarih ve Toplum**, c.1.
- ORTAYLI İlber, “Batılılaşma Sorunu” mad., **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, c.1.
- PALA İskender, “Abididin Paşa” mad., **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c.1, İstanbul, 1988.
- SAİT HALİM PAŞA, **Buhranlarımız**, İstanbul, 1335-1338.
- TUNAYA Tarık Zafer, **Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960.
- TURHAN Mümtaz, **Kültür Değişmeleri**, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1972.
- _____, **Garplılaşmanın Neresindeyiz?**, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1972.
- Türk Parlamento Tarihi**, T.B.M.M. Vakfı Yayınları, c.3, Ankara, 1995.
- ÜLKEN Hilmi Ziya, **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, İstanbul, 1979.
- TBMM Zabıt Ceridesi**, I. Devre, 14. cilt, TBMM Matbaası, Ankara, 1958.

TEZ ÖZETİ

DOĞAN, Yusuf; “Celal Nuri İleri’nin Dini ve İçtimai Hayata Bakışı”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman: Prof. Dr. Münir KOŞTAŞ, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara, 2003, 141 sayfa.

17. yüzyıldan itibaren Avrupa’da teşekkül eden iktisadi büyümeyi, 18 ve 19. yüzyıllardaki sanayi inkılabını gerçekleştiremeyip tarım toplumu olarak varlığı sürdüren Osmanlı, batı ile giriştiği mücadelelerde mağlubiyetle ayrılmıştır. XX. yüzyılın başlarında oluşan hürriyet ortamında, Osmanlı’nın kurtuluşu amacına yönelik olarak süregelen fikir akımları, düzeyli bir hal alarak bazı yayın organları ve isimler etrafında toplanmış olup devletin kurtuluşu için üretilen fikirlerden biri de “Baticılık”tır. Bu akımın önde gelen temsilcilerinden olan Celal Nuri İleri, hem Osmanlı Devleti’nde hem de genç Türkiye Cumhuriyeti’nde Türk toplumunun her alanda batı toplumu düzeyine ulaşabilmesi için var olan problemleri ve çözüm önerilerini işlek kalemle dile getirmiştir.

Araştırma giriş ve sonuç bölümleri hariç, dört ana bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde araştırmanın problemi, amaç, önem, varsayımlar, kapsam ve sınırlılıklar ve yöntem araştırıldı.

Birinci bölümde, Celal Nuri İleri’nin hayatı, şahsiyeti ve eserleri başlığı altında onun ailesi ve çocukluk dönemi, şahsiyeti, eserleri, gazeteciliği, Jön Türkler hareketi ile ilişkisi ve düşünce çizgisi araştırıldı.

İkinci bölümde Celal Nuri İleri’nin yaşadığı dönemdeki fikir akımları başlığı ile İslamcılık, Osmanlıcılık, Türkçülük ve Baticılık akımları incelendi.

Üçüncü bölümde Celal Nuri İleri’nin dini hayata bakışı başlığı altında ilahiyat konularına, siyaset ve dine, ahlaka bakışı incelendi.

Dördüncü bölümde Celal Nuri İleri’nin içtimai hayata bakışı araştırıldı. Bu bölümde özellikle felsefe ve felsefecilere bakışı, Osmanlı Devleti’nin çöküş nedenleri, genç Türkiye Cumhuriyeti’ne geçiş yılları, Türk İnkılabı, Osmanlı’daki sosyal hayat, aile, kadın, hukuk, medeniyet konuları incelendi.

Sonuç bölümünde ise araştırmadan elde edilen sonuçlar üzerinde duruldu.

SUMMARY OF THESIS

DOĞAN YUSUF, “Thoughts of Celal Nuri İleri On Religion and Social Life”, Thesis for Post-graduation, Social Sciences Institute of Ankara University, Mentor : Prof. Dr. Münir KOŞTAŞ, Faculty of Theology of Ankara University, Ankara, 2003, 141 pages

Due to lack of realization industrial development and industry revolution that happened in Europe in 18th and 19th centuries, Osmanlı remained as an agricultural society after 17. century. Under the freedom milieu emerged in the beginning of 20th century, the intellectual flows proposed as a salvation of Ottoman Empire got repercussion and the academicians collected under the roof of some particular ideas. One of the ideas produced for the salvation of the Empire was “Westernization”. One of the pioneering followers of this flow, Celal Nuri İleri handled the issue in regard to problems and their solution for reaching European level at any field both in Ottoman Empire and in young Turkish Republic.

Except from introduction and conclusion parts, the research consists four main sections,

In the introduction part, the matter of research, its purpose, importance, theories, contents and limitations and method are specified

In the first section, the life of Celal Nuri İleri, his character and works, his family, childhood, passion for journalism, relations with Young Turks Movement and line of thought are outlined.

In the second section, under the title of Intellectual Ideas in Time of Celal Nuri İleri, the flows such as Islamism, Ottomanism, Turkism and Westernization has been handled.

In the third section, under title of Approach of Celal Nuri İleri to spiritual life, theological subjects, policy, religion and ethic is analyzed.

In the fourth section, the approach of Celal Nuri İleri in regard to social life is examined. In this section, especially his thoughts against philosophy and philosophers, reasons of collapse of Ottoman Empire, transition years of Turkish Republic, Turkish Reform, social life in Ottoman Empire, family, woman, law, civil law are analyzed.

In the conclusion section, the results obtained from the research are evaluated.